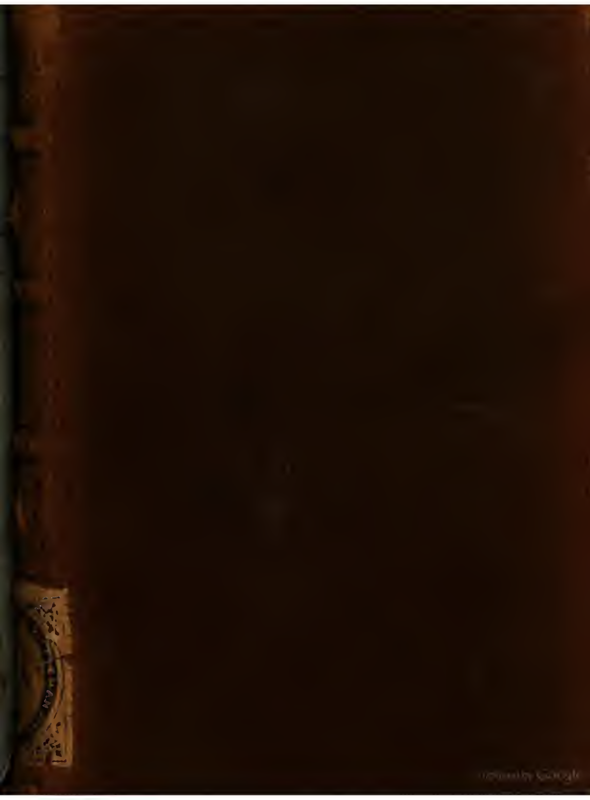
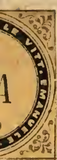

M. ANTONII MVRETI AD LEONARDVM MOCENICVM, PATRICIVM VENETVM, ORATIONVM Ciceronis in Catilinam EXPLICATIO,

post Venetam editionem multis locis ab auctore ipso aucta et emendata.

VIRTVTE DVCE

COMITE FORTVNA.

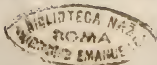
VENETIIS,
IOAN. GRYPHIVS EXCVDEBAT,
M D LVII.

M. ANTONIVS MV-
RETVS LEONARDO MOCENI-
nico, Antonii Procuratoris F. Patricio
Veneto, S. P. D.

VOD, me sæpe in quotidiano sermone, LEONARDE MOCENICE, deplorantem audire potuisti; magna inest in ueterum scriptis & deprauatio, & difficultas. quarum utranque qui pro sua uirili parte tollere moliuntur, operamq; ad eam rem studiosis hominibus profitentur suam; ij mihi & labores suos collocare fructuosius, & ad extruendam sibi nominis immortalitatem firmiora, & solidiora fundamenta iacere uidentur, quàm qui hunc emendandi, ac de-

clarandi laborem, tanquam & pleniorem molestiarum, & abiectiorem quodammodo, atque humiliorem refugientes, scribendis latina, graecáue lingua orationibus, aut poëmatis, eiusdemq́; generis alijs, sua nomina posteritati commendare malunt. Primum enim cum è ueterum monumentis, tanquam ex opimis, & pinguibus pascuis, quae ad saturandos humanitate animos pertinent, omnia colligantur: profecto qui & euellere noxias herbas, quae in eis, cultorum negligentia, pullularunt, & excisis, siquae iter impediunt, sentibus, aditum ad ea faciliorem efficere nituntur, negari non potest, quin praeclare omnino de humano genere mereantur. siquidem ut qui aut parum puris, aut ad conficiendum difficilibus utuntur cibis, integritatem ualetudinis firmitatemq́; uirium

adipisci uix queunt: ita qui aut parum emendatos libros, aut parum ad intelligendum faciles uersare coguntur; næ illi ualde bono ingenio sint oportet, si aut ullum sermonis leporem, aut ullam exquisitioris doctrinæ elegantiam consequuntur. Quàm multa barbara uocabula, quàm multa uitiosa genera loquendi, propter librorum corruptionem, usurparunt ij, qui se nostra, patrumque memoria Ciceronianos dici uolebant? quantularum rerum ignoratio quantas tenebras sæpe in omne disciplinarum genus inuexit? magna enim Mocenice fecunditas erroris est: & ut morbi quidam à pusillis principijs profecti, paulatim per corpus omne serpunt: ita parua interdum macula erroris, paulatim progressa longius, integra optimorum scriptorum monumenta contaminat:

Deinde non est sane expectandum, ut, omisso Cicerone, Virgilio, ceterisq; ueteribus, legantur ij, qui temporibus nostris aliquid eadem lingua in eodem genere scripserint. qui si aliquid afferunt non haustum à ueterum fontibus, prope reprehenduntur: sin improbo labore hoc consecuti sunt, ut in scriptis suis nihil non è priscis illis imitatum, & effictum appareat; nemo tamen est, qui non illos potius ipsos priscos euoluere, sibiq; proponere ad imitandum uelit. itaque eiusmodi scripta, tanquam uina lenia, quamdiu mustea sunt, ipso nouitatis sapore paulisper placent; iterum aut sæpius gustata, fastidiuntur. in promptu exempla sunt. Bembi, Nauagerii, Molsæ, Lampridii aut uersus, aut orationes, quotusquisque hodie legit? & tamen aut illi nostra ætate proxime

antiquorum gloriam accesserunt, aut nemo unquam accessurus est. at contra si qua ijdem ad illustrandos ueterum libros pertinentia literis prodiderũt; qualia non nulla Bembus elegantissime scripsit, ea plus, plusq; in dies studiosorum hominum manibus conteruntur. sed quid de his loquor? possum nominare non nullos, qui abhinc sexaginta fere uixere annos, quorum poëmata, orationes, epistolas, cum propter peruersum, & inepta affectatione corruptum loquendi genus, quod ætas illa extulerat, sine risu hodie nemo legat: eorundem tamen scripta quædam, quibus lux aliqua uetustis scriptoribus affertur, omnibus uigent. denique, quem sola sermonis elegantia suauitasq; commendat, is ætatem ferre liber non potest: at ex quo fructus aliquid, utilitatisq; percipitur,

Hic meret æra liber Sosiis, hic & mare transit,
Et longum noto scriptori prorogat æuum.

Ego autem Mocenice, quæ cupiditas in optimo quoque maxime uiget, nauandi studium suum utilitati publicæ, & nominis sui ad posteros propagandi, ab ea nunquam me abhorruisse confiteor. quam ad rem cum illud mihi, de quo ante dixi, quasi compendiarium esse iter uiderem, progressus sum in eo quoad potui, & progredi porro, si uita suppeditauerit, cogito. ergo alia alias: nuper autem quatuor Ciceronis in Catilinam orationes tum uindicaui à multis mendis, quæ in eis librariorum uitio insederant; tum, addita breui declaratione, faciliores ad intelligendum effeci. hunc paruum laboris mei fructum ueni-

re in hominum manus ornatum commen-datione tui nominis uolui. primum, quod ipsi libro, parum ex me auctoritatis ha-bituro, multum ex te accessurum digni-tatis ac gratiæ intelligebam: in quo, quæcunque aut ad amplitudinem nomi-nis, aut ad deuinciendas amicitia homi-num uoluntates ualent, summa esse om-nia animaduerto. nam siue generis clari-tatem requirimus; cui tandem, qui Ve-neti imperij nomen audiuerit, Mocení-cæ gentis splendor ignotus est? quæ qui-dem gens, ut ne annalium memoriam re-plicem, neque eos commemorem, quos domi forisq; spectata uirtus, concordi-bus suffragiis, ad huius reip. fastigium euexit; illud integritatis, illud iustitiæ, illud incorruptæ seueritatis exemplar, Aloisium Mocenicum, equitem, tuum Leonarde auum protulit: quo uiro ne-

mo unquam in hac ciuitate, qui, cum pauciora peteret, plura consequeretur honoris insignia, inuentus est. ipsa pro eo prensabat uirtus, ipsa ei uiam ad omnes honoris gradus, non appellandis, non rogandis, non officiose salutandis ciuibus; sed gloriosis, admirãdis, immortalitate dignis edendis operibus muniebat. neque uero passa resp. est, tantum lumen exteris principibus incognitum latere: sed quanquam fidelissimis illius, sapientissimisq; consiliis nixa, non libenter ab amplexu eum suo dimitteret: mandandis tamen ei plurimis, honorificentissimisq; legationibus, facultatem dedit, famæ suæ per omnes terrarum oras disseminandæ. qui cum omnes in eam opinionem adduxisset, ut quicquid ipsi, non dicam denegatum, sed non ultro delatum fuisset, idem uirtuti denegatum uidere-

tur; filio suo, patri tuo Leonarde, iisdem uirtutibus prædito, facile atque expeditum iter ad procuratoriam, id est, ad eam qua nulla summæ propior est, dignitatem reliquit. siue igitur generis claritatem requirimus, ea tibi longe maxima diuinitus contigit: siue teipsum, nulla ratione generis habita, intuemur, ea uidemus in te, quæ uel abiectam, obscuramq; familiam erigere, atque illustrare possent. non. n. te aut gentis tuæ nobilitas tumidum, aut opum affluentia insolentem facit: sed illam quidem incitamentum, hanc uero instrumentum exercendæ uirtutis esse ducens, ita te geris, ut dignitate par summis, humanitate, & affabilitate nihilo superior infimis esse uidearis. quo fit, ut tota urbe nemo sit, qui non omnia tibi successa cupiat, qui te non amet, non in sinu, non

in oculis ferat: qui non & optet, & augururetur fore, ut te eodem plane, quo auus olim, itinere gradientem, iisdem resp. quibus illum prosecuta est, honoribus prosequatur. primum igitur e tuo, ut dixi, nomine auctoritatem libro meo quaerere aliquam uolui. deinde, cum plurimis, manifestissimisq; indicijs, me tibi nõ uulgariter carum esse cognoscerem; uolui ego quoque uicissim, qualemcunque poteram, animi erga te mei significationem dare. Vale. Venetijs, a.d. VI. id. Octob. M. D. L VI.

IDEM LECTORI.

Siqua in ipsis Ciceronis uerbis emendata reperies; quorum in explicatione mentio facta non sit; ea è uetustis exemplaribus emendata esse scito.

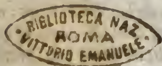
M. ANTONII MVRETI AD LEONARDVM MOCENICUM P. V. primæ orationis in Catilinam explicatio.

AE PE iam M. Tullius, antequam hancce orationem haberet, uerba in senatu de Catilinæ coniuratione fecerat: ut uel ex eo perspicuum est, quòd duodeuiginti diebus ante, consulibus Resp. senatusconsulto permissa erat. quod ego ipsum admonere superuacaneum putassem; (est enim sanequàm apertum) nisi animaduertissem, multos magnosq; uiros, non è recentioribus modo, sed etiam ex antiquis, quòd, quid quoque tempore actum fuißet, non satis attente considerassent, in errores quosdam minime, ut arbitror, negligendos, in harum rerum explicatione incidisse. Mihi quidem ita uidetur: Ciceroni imprimis ipsi maximam esse hisce in rebus habendam fidem: ut; sicubi ab eo ceteri dissenserint; homines eos fuisse, iccircoq; labi potuisse, arbitremur: secundum Ciceronem autem Sallustio, qui ijsdem temporibus fuit: tum Asconio, qui ab eorum ætate non ita multum abfuit: Græcos autem, Plutarchum, Appianum, Dionem magno esse adhibito iudicio legendos. Nam, ut hinc ordiamur, cum coniurati, Catilinæ denunciatione, in M. Porcij Leccæ domum conuenissent, repertiq; essent duo, qui se Ciceronem in lectulo suo interfecturos pol-

dicerentur; tum demum ait Sallustius, rem ad senatum à Cicerone relatam, senatumq; decreuisse, ut darent operam consules, ne quid resp. detrimenti caperet. at id manifesto falsum est. siquidem, quæ nox consecuta est posterum diem nonarum Nouemb. *ea nocte coitionem illam in* M. Porcij *domum factam esse, constat ex oratione pro* Sylla. *iam autem sedecim, minimum, dies erant, cum illa senatus auctoritas intercesserat, ut ex hac ipsa oratione liquido cognosci potest.* Illud *quoque non minus falsum est, quod idem* Sallustius *prodidit, cum aut hanc orationem* Cicero, *aut aliam quampiam habuisset, certe quidem aliquot diebus post commissam consulibus remp.* Catilinam *in eam uocem denique erupisse, ut diceret, si quod incendium in fortunas suas excitatum esset: id se non aqua, sed ruina restincturum. id enim iampridem, id est, aliquot diebus ante comitia consularia,* Catoni *iudicium minitanti ac denuncianti* Catilina *responderat.. quod ipse* Cicero *in oratione pro* Murena *testatum reliquit.* Quòd *si* Sallustium *ipsum, & accuratum cumprimis hominem, & illorum temporum æqualem, tamen alicubi lapsum uidemus: exacuenda profecto nobis ingenij acies est: neque ut quicquid à quoque ueterum proditum fuerit, ita protinus recipiendum est: sed conferenda alia cum alijs, & ad* Ciceronis *precipue auctoritatem, tanquam ad* Lydium *lapidem, singula diligenter examinanda.* Nunc *ad rem.* Dicta *est hæc oratio à* Cicerone *consule, senatum habente in templo* Iouis Statoris, V I *id.* Nouemb. *ut infra probabitur. qua quidem oratione ostendit patefacta*

iam esse omnibus scelerata Catilinæ aduersus remp. consilia: ipsiq; suadet, uel potius imperat, ut ex urbe exeat, quo & ciuitatem liberet metu, & ipse se liberius hostem P.R. profiteri queat. Genus igitur causæ iudiciale non est, ut falso Cœlius Curio putat. non enim in senatu iudicia exercebantur, sed ne deliberatiuum quidem est. quid ita? quia enim non deliberat Cicero, neque sententiam dicit, neque aut suadet quicquam senatui, aut dissuadet: sed Catilinam increpat, obiurgat, exagitat: iubet denique, ut cum reip. salute, sua uero peste ac pernicie ex urbe proficiscatur. Quid igitur? fatendum profecto est, non omnes Ciceronis orationes, nedum omnia quæ ab oratore tractantur, ad tria illa peruulgata causarum genera posse reuocari. Ipse autē orationis χαρακτὴρ plenus est δεινότητος, γοργότητος, σφοδρότητος, μεγαλοπρεπείας. itaq; quæcunque de illo genere à ueteribus prodita sunt, ea hic mirabiliter obseruata reperiemus.

M. TVLLII CICERONIS IN L. CATILINAM, IN SENATV, ORATIO PRIMA.

Quousque tandem abutere Catilina patientia nostra? quamdiu nos etiam furor iste tuus eludet? quem ad finem sese effrænata iactabit audacia? nihilne te nocturnum præsidium Palatii, nihil urbis uigiliæ, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora, uultusque mouerunt? patere tua consilia non sentis? constrictam iam omnium horum conscientia teneri coniurationem tuam non uides? quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos conuocaueris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris? o tempora, o mores. senatus hoc intelligit, consul uidet; hic tamen uiuit. uiuit? immo uero etiam in senatum uenit: fit publici consilii particeps: notat & designat oculis ad cædem unumquenque nostrum. nos autem uiri fortes satisfacere reip. uidemur, si istius furorem ac tela uitemus.

QVOVSQVE TANDEM. *Non putarat, ut uidetur, Cicero, Catilinam eo die in senatu affuturum. sed cum eum, præter spem, adesse uidisset, subita indignatione commotus, in hæc uerba prorupit.*

QVOVSQVE TANDEM. *Sapienter admodum considerat hanc partem* Quintilianus *libro nono, cuius hæc uerba sunt.* Simplex est, *sic rogare:*

Sed uos qui tandem, quibus aut uenistis ab oris?

Figuratum *autem, quoties non sciscitandi gratia assumitur, sed instandi.* Quid *enim tuus ille* Tubero *districtus in acie* Pharsalica *gladius agebat? &,* Quousque *tandem abutere* Catilina *patientia nostra? &,* Patere *tua consilia non sentis? & totus denique hic locus quanto magis ardet, quàm, si diceretur:* Diu *abuteris patientia nostra: &,* Patent *tua consilia.* Hermogenes *quoque apostrophen, & interrogationem aduersarij,* πρὸς τὴν σφοδρότητα *ualde commendat.* σχῆμα δὲ σφοδρὸν, *inquit,* τὸ κατ᾽ ἀποστροφήν. οἷον, παρὰ σοὶ κατέλυον Αἰσχίνη, καὶ σὺ προὐξένεις αὐτῶν. καὶ ἡ ἐρώτησις δὲ ἡ τοῦ ὑποκειμένου προσώπου, ἀποστροφή ἐστι, καὶ ἔχει πρὸς τῇ σφοδρότητι καὶ ἐλεγκτικόν τι. *Idem ille, quem supra nominaui,* Quintilianus *libro* VIII. *congeriem uerborum ac sententiarum idem significantium ad amplificationem pertinere ait. eius autem uix usquam pulchrius aut illustrius exemplum reperias. neque non illud ad granditatem ac uehementiam pertinet, quòd* ἁπλαῖς *fere* περιόδοις, *aut etiam incisis, quæ* Græci κόμματα *nominant, utitur. sed & numerum si quis consideret, uidebit, nullum adhiberi potuisse aptiorem.* Atq;

id, discentiũ gratia, in aliquot membris minutatim considereremus. QVOVS, QVE TAN, D'ABV: *iambi tres sunt: qui pes quantopere sit ad insectationem accommodatus, uel nomen ipsum indicio fuerit. sequuntur duo pæones πρωτοπαρακλικοὶ,* TERE CATI, LINAPATI: *quem pedem, totumq́; adeo pæonicum dicendi genus Aristoteles, Demetrius, Hermogenes, ceteriq́; dicendi magistri summopere commendant. eos excipit finis choliambi,* ENTIA NOSTRA: *quæ clausula sæpe etiam in inferioribus usus est: ut, horum omnium ora,* VVLTVSQ. MOVERVNT: *&,* HIC TAMEN VIVIT: *&,* TELAVITEMVS. *pæones autem tum πρωτοπαρακτικοὶ, tum καταληκτικοὶ, tum dactyli, tum dochimi ita sparsi sunt per totam orationem, ut sublimem quendam, & plenum dignitatis efficiant sonum. Sed iam ad alia ueniamus.*

ABVTERE. *abutitur aliena patientia, qui ea, non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam utitur.*

PATIENTIA NOSTRA. *& senatus, & consulum: sed consulum magis. Sed tamen senatus quoque nimiam patientiam notat: quòd non satis seuere decreuisset, nihilq́; aliud, quàm committendam consulibus remp. censuisset. qua de re ita ipse in Murenæ defensione: Congemuit senatus frequens: neque tamen satis seuere pro rei indignitate decreuit. nam partim ideo fortes in decernendo non erant, quia nihil timebant: partim, quia timebant.*

ELVDET. *quasi afflictis, prostratisq́; nobis insul-*

tabit. Verbum gladiatorium. illud quoque annotandum, quòd de furore & audacia, quasi de re quapiam animata, locutus est. rectè enim admonet Fabius, miram ex eo sublimitatem oriri, cum rebus sensu carentibus actum quendam & animos damus.

QVEM AD FINEM. *Similis prope est exclamatio Thesei apud Euripidem in Hippolyto:*

φεῦ, τῆς βροτείας, ποῦ προβήσεται; φρενός.
Τὶ τέρμα τόλμης, καὶ θράσους γενήσεται;

SESE EFFRAENATA. *in uno libro uetere, effrænata sese: sed illud magis placet. illam enim ipsam* κακοφωνίαν, *quæ fit* ἐκ τῆς τῶν φωνηέντων συγκρούσεως, *ad uehementiam pertinere, Demetrius, & alii prodiderunt. eodem etiam pertinet tralatum illud epitheton, effrænata.*

EFFRAENATA IACTABIT AVDACIA. *Vide, ut literam A, quæ, ut ait præter ceteros Halicarnasseus in libro de compositione, plurimum habet soni, icircoq; grandem admodum orationem efficit, crebram adhibeat. & ut huius loci sublimitatem magis intelligas; conferto eos, in quibus orationis sonum Cicero ipse de industria deprimit: qualis est paulo post: Cupio P.C. me esse clementem: cupio in tantis reip. periculis non dissolutum uideri. illa uero etiam subtiliora, ac tenuiora: Paruum atque lactentem, uberibus lupinis inhiantem fuisse meministis.*

IACTABIT AVDACIA. *Spondeus, & dochimus. Vltima enim pro longa habetur. Miror autem, qua ratione motus Petrus Ramus, homo & ingeniosus,*

& eruditus, dixerit, disputari hoc loco caput delibera-tionis de morte Catilinæ, eamq; sententiam fuisse Cato-nis, Luculli, & quorundam aliorum optimatum. nun-quam enim profecto ad senatum de interficiendo Catili na relatum est: ac ne de alijs quidem coniuratis, nisi cum iam Catilina ex urbe profectus esset.

NIHILNE TE. *hanc orationis conformationem* Demetrius *epanaphoran uocat, cum ab eadem uoce plu-ra seu membra, seu incisa incipiunt. congerit autem* M. Tullius *ea omnia, quæ* Catilinam *commouere debuerant: quibus eum nihil commotum esse miratur.* In *ueteribus libris, sublata particula, ne, legitur,* Nihil *te noctur-num &c.*

NOCTVRNVM PRAESIDIVM PA-LATII. *Periculosis temporibus præsidium palatio im poni solebat: quòd illud qui occupasset, urbem facile in potestate habiturus uidebatur.*

NIHIL VRBIS VIGILIAE. *Decreuerat enim senatus, ut per totam urbem uigiliæ haberentur, ijsq; minores magistratus præessent. Sallustius.*

NIHIL TIMOR POPVLI. *nam & tumultum senatus decreuerat, ut est apud* Dionem, & Cicero *ipse, ut* Plutarchus, Appianus, Dio, *ipsemet denique in* Mure-*næ defensione narrat, ad indicandam periculi magnitu-dinem, comitiorum die, loricatus in campum descen-derat.*

NIHIL CONSENSVS. *ita legit* Quintilianus. *in duobus tamen ueteribus libris scriptum uideo, con-cursus.*

NIHIL HIC MVNITISSIMVS. *templum Iouis Statoris dicit.*

NIHIL HORVM OMNIVM. *Cum omnes te ingredientem auersati, eam partem subselliorum, ad quam tu accesseras, reliquerunt.*

PATERE TVA CONSILIA. *enumerauit signa omnia, quibus id facile colligi posset. subest autem uis argumenti à consequentibus, hoc modo:*

Nisi tua consilia paterent omnibus, non impositum esset palatio præsidium, non haberentur per totam urbem uigiliæ, non conspirarent omnes boni, non hi te omnes, tanquam hostem, auersarentur:

Fiunt autem hæc omnia:

Tua igitur consilia omnibus patent.

CONSTRICTAM TENERI. *quasi de immani quadam, & rabiosa fera locutus est.*

QVID PROXIMA, QVID SVPERIORE. ἀναδίπλωσις, ἀσύνδετον, *et in uerbis* ὁμοιοτέλευτον.

QVOS CONVOCAVERIS. *eorum nomina è Sallustio peti possunt. sed decreui hoc loco congerere, & sub uno aspectu ponere nomina eorum omnium, quos ego quidem ab antiquis scriptoribus repererim, tanquam coniurationis participes, nominatos. Sunt autem hi.* I. L. *Sergius Catilina, prætorius.* II. C. *Manlius.* III. M. *Porcius Lecca, senator.* IIII. C. *Marcellus.* V. P. *Cornelius Lentulus Sura, prætor.* VI. P. *Autronius.* VII. P. *Cornelius Ser. F. Sylla: quem tamen Cicero integra oratione purgat.* VIII. *Ser. Sylla, Publij, quem modo*

*nominauimus,frater.*I X.L.*Calpurnius* Bestia,*trib. pl.* Scio, *hũc ab* Appiano L. *Sestiũ uocari, ita enim scribit:* Λεύκιον δὲ Σήστιον τὸν δήμαρχον ἐκκλησίαν εὐθὺς ὑπὸ κήρυκι συνάγειν, καὶ κατηγορεῖν τοῦ Κικέρωνος, ὡς ἀεὶ δειλοῦ, καὶ πολεμοποιοῦ, καὶ τὴν πόλιν ἐν οὐδενὶ δεινῷ διαταράττοντος. *ac ne quis alium quempiam esse suspicetur,Sallustij in eandem sententiã uerba apponã.*L.Bestia *trib. pl. concione habita, quereretur de actionibus* Ciceronis,*belliq; grauißimi inuidiam optimo cõsuli imponeret. Sed cũ,*Bestia,*Calpurniorũ cognomẽ fuerit, puto,mutatis duobus literulis,corrigendũ esse* Appiani *locum, ut pro,*Σήστιον,*legatur,*Βηστίαν.X.C.*Cornelius, eques* R. *cuius filius postea* P. *Syllam accusauit.* X I. L.*Varguntei*us,*senator.* X I I. Q.*Annius,senator.* X I I I. M. *Fuluius* Nobilior. X I I I I. Q. *Curius,homo quæstorius,aleator notißimus,inquem est ille uersiculus,*Et *talis Curius pereruditus.Asconius. apud* Appia*num corrupte legitur,* Κόϊντος Σπούριος,*pro,*Κόϊντος Κούριος. *Hic rem detexit* Fuluiæ : Fuluia Ciceroni.Sal*lustius. Quapropter ipsi Curio constituta erant indicij præmia : sed Cæsar, ne ei darentur, effecit.* Suetonius. *Quod autem* Sallustius *numerat eum inter illos,qui erãt ordinis senatorij: alij,ut* Appianus,*narrant,eum,ob uitæ turpitudinem, à censoribus senatu motum fuisse.* X V. M.*Claudius* Marcellus.X V I. C. Cornelius *Cethegus, quem* Appianus *prætorem fuisse dicit,sed falso,ut puto.* X V I I.L.*Cassius* Longinus,*senator.*X V I I I.M. *siue,ut* Sallustius *eum uocat,* Q. *Cæparius* Tarracinẽsis. X I X.A.*Fuluius senator.hic uel à patre suo, uel certe*

ipſius iuſſu, interfectus eſt. Salluſtius, Dio, Valerius. X X. T. *Vulturcius Crotonienſis. huic, & legatis Allobrogum data ſunt indicii præmia.* Salluſtius. X X I. Q. *Manlius Chilo.* X X I I. P. *Vmbrenus, homo libertinus.* X X I I I. *Tongillus, ſiue, ut eſt in ueteribus libris,* Tongilius. X X I V. *Publicius.* X X V. *Munatius.* X X V I. P. *Gabinius Capito.* X X V I I. L. *Statilius.* X X V I I I. P. *Furius.* X X I X. P. *Sitius Nucerinus.* X X X. C. *Flaminius.* X X X I. *Septimius Camers.* X X X I I. *Marcium quendam* Plutarchus *nominat.* X X X I I I. L. *Vectius, qui multos indicauit, & impune habuit.* Dio. X X X I V. C. *Iulius, qui à Catilina in Apuliam miſſus eſt.* Salluſtius. X X X V. *Sempronia, ſcelerata mulier,* D. *Bruti uxor.* X X X V I. M. *Aulanius, tribunus militum* C. *Antonii.* Cicero *pro Sextio.* X X X V I I. C. *Antonius, conſul ſuſpectus fuit.* X X X V I I I. M. *Licinius Craſſus ſuſpectus fuit.* X X X I X. C. *Iulius Cæſar ſuſpectus fuit.* Suetonius, Plutarchus, Appianus. X L. Cn. *Calpurnius* Piſo *prioris tantum coniurationis particeps fuit. nam antequam iniretur poſterior, ipſe interfectus fuerat in* Hiſpania. Salluſtius, Aſconius, Suetonius.

SENATVS HOC INTELLIGIT. *omnes ueteres libri,* Senatus *hæc intelligit. atque ita emendandum eſt. Illud autem maiori animaduerſione dignum, eſſe hic integrum ſenarium iambicum,*

Senatus hæc intelligit: conſul uidet:

et quidem aliquanto meliorem eo, quem ex oratione in Piſonem *annotauit* Fabius:

Pro di immortales, hic quis illuxit dies?

At iambicos quidem uel sexcentos è Ciceronis scriptis possit aliquis minimo negocio colligere. neque fortasse mirandum. magnam enim partem, ut ipse ait, ex iambis nostra constat oratio. ὁ δὲ ἴαμβος, *ait* Demetrius, τῇ τῶν πολλῶν λέξει ὅμοιος. πολλοὶ γοῦν μέτρα ἰαμβικὰ λαλοῦσιν, οὐκ εἰδότες. *Aristoteles autem libro tertio de arte dicendi,* ὁ ἴαμβος, *inquit,* αὐτή ἐστιν ἡ λέξις ἡ τῶν πολλῶν. διὸ μάλιστα πάντων τῶν μέτρων ἰαμβεῖα φθέγγονται λέγοντες. *idem etiam confirmat* ἐν τῷ περὶ ποιητικῆς. *ideoq; Flaccus uocat iambum Alternis aptum sermonibus. Quid quod heroicos quoque non paucos in Cicerone, aliisq; antiquis scriptoribus reperias? atque adeo haud ab re fuerit, aliquot indicare, ne cui forte hoc audentius, quàm uerius, protulisse uideamur. Orationis pro Archia principium est: Si quid est in me ingenij iudices, quod sentio quàm sit exiguum: aut si qua exercitatio dicendi,*

In qua me non inficior mediocriter esse
Versatum. nonne uidetur poëtam poëtice uelle defendere?

at hic quidem, quòd in media periodo est, minus fortasse sentiatur. quid hic ex oratione ad Quirites post reditum? Denique omnes, qui uestris maximis beneficijs, honoribusq; sunt ornati, producti ad uos ab eodem, non solum ad me conseruandum uos cohortati sunt, sed etiam rerum mearum gestarum

Auctores, testes, laudatoresq; fuerunt.

& pro Plancio: Victoriæ nostræ graues aduersarios paratos?

Interitus nullos ultores esse uidebam.

& libro primo Academicarum *quæstionum:* *quæ*

Cum sunt dicta, in conspectu consedimus omnes.

& quarto Tusculanarum *:* Illud *animorum, corporumq; dißimile est, quòd animi ualentes*

Morbo tentari non poßunt: corpora possunt.

& quinto: Hoc *loco multa ab* Epicureis *disputãtur:*

Hæq; *uoluptates singillatim extenuantur.* +

+ 1° de oratore Omnes ad te cives cũ tabulis veniemus.

Sed nihil admirabilius, quàm integrum disticbon, quod libro tertio de Oratore *annotaui.* Ita *enim loquitur* Crassus*:* Ac *mihi quidem ueteres illi maius quiddam animo*

Complexi, plus multo etiam uidisse uidentur,

Quàm *quantum nostrorum ingeniorum acies intueri potest. & cet. ponam etiam aliquot exempla ex alijs scriptoribus: ne quis eos hac in parte* Cicerone *fuisse diligentiores putet.* Sallustius.

Alij autem equites illos,

Cneij Pompeij *ueteres, fidosq; clientes,*

uoluntate eius Pisonem *aggressos.* Liuius *lib.* VII.

Pugnatum haud procul

Porta Collina *est, totius uiribus urbis.*

Idem *eodem libro:* Ipse*, ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem cœpit*

Sedulo, ut aduersus montes consisteret hostis.

at hoc quidem rarum in Liuio *non est.* Quid *plura?* M. Cato*, cum oratione simplicißima de agris iudicium faceret, heroicum effugere non potuit. eius uerba sunt:* Vinea *est prima, si uino multo siet. secundo loco hortus*

irriguus: tertio salictum: quarto oleatum: quinto pratum: sexto cāpus frumētarius: septimo silua cædua: Octauo arbustum: nono glandaria silua.

Vereor, ne paulo quàm pro re, longior fuerim. sed tamen, quòd omnes artis rhetoricæ magistri tantopere clamant, uitiosissimum esse, uersum in oratione soluta facere, semel mihi faciendum putaui, ut prolatis exemplis ostenderem, ne ipsos quidem qui hoc præcipiunt, perpetuo id præstare potuisse.

HIC TAMEN VIVIT. *proponit hæc tanquam repugnantia: senatui, & consulibus aperta esse nefaria Catilinæ consilia, & ipsum tamen uiuere. Siquidē oportebat, cum à senatu hostem iudicari, deinde à consule cōprehendi: tum more maiorum de eo supplicium sumi. at orator, omissis ijs, quæ in medio erant,* μάλα ἐνθυμηματικῶς, *à primo ad ultimum transilijt.*

VIVIT? *reprehendit seipsum, quod non satis dixerit; qui uiuere modo cum dixerit. itaq; addit alia grauiora.*

IN SENATVM VENIT. *erat enim prætorius.*

FIT PVBLICI CONSILII PARTICEPS. *quid autem uel indignius, uel exitiosius, quàm consilia quæ capiuntur ad conseruandam remp. cum ijs ipsis, qui de ea opprimenda cogitant, communicari?*

NOTAT, ET DESIGNAT OCVLIS. *uidet hic multos improbos, & sibi consiliorum societate coniunctos. uidet multis partibus plures bonos, ac fortes ciues, & amātes reip. distinguit igitur alios ab alijs obtutu: & nostrū, qui remp. saluam cupimus, unumquen-*

que oculis designat ad cædem:non secus atq; ij,qui sacrificare cogitant,designare oculis solent è toto grege pecudes ad sacrificia destinatas.

NOS AVTEM VIRI FORTES. εἰρωνεία. *non enim in cautione,sed in animi magnitudine, ac præsentia posita est fortitudo.*

CICERO

Ad mortem te Catilina duci iussu consulis iampridem oportebat:in te cōferri pestem istam, quam tu in nos omnes iamdiu machinaris.an uero uir amplissimus P. Scipio pontifex maximus Ti. Gracchum, mediocriter labefactantem statum reip. priuatus interfecit:Catilinam orbem terræ cæde,atq; incendiis uastare cupientem nos consules perferemus?nam illa nimis antiqua prætereo,quòd Q. Seruilius Ahala Sp.Mælium, nouis rebus studentem, manu sua occidit. fuit,fuit ista quondam in hac rep.uirtus,ut uiri fortes acrioribus suppliciis ciuem perniciosum,quàm acerbissimum hostem, coercerent.habemus enim S.C. in te Catilina uehemens,& graue:nō deest reip. consiliū, neque auctoritas huius ordinis:nos,nos, dico aperte,consules desumus.decreuit quondam senatus,ut L.Opimius consul uideret, ne quid resp.detrimenti caperet.nox nulla

intercesſit; interfectus eſt propter quaſdam ſeditionum ſuſpiciones C. Gracchus, clariſſimo patre natus, auis, maioribus: occiſus cum liberis M. Fuluius conſularis. ſimili S.C.C. Mario & L. Valerio conſulibus permiſſa eſt reſp. num unum diem poſtea L. Saturninum trib. pl. & C. Seruilium mors à reip. pœna remorata eſt? at nos uiceſimũ iam diem patimur hebeſcere aciem horum auctoritatis. habemus enim huiuſmodi S.C. ueruntamen incluſum in tabulis, tanquã gladium in uagina recõditum. quo ex S.C. confeſtim interfectum te eſſe Catilina conuenit. uiuis: & uiuis non ad deponendã, ſed ad confirmandam audaciam.

MVRETVS.

AD MORTEM TE. *Proponit id, quod probare uult: oportuiſſe uidelicet, iampridem, conſulis iuſſu, interfectum eſſe Catilinam. tum explicat exempla, quibus id efficitur. poſtremo ad propoſitum ſe refert, atque concludit: idq; ijs uerbis: Quo ex S.C. cõfeſtim interfectum eſſe te Catilina conuenit.*

DVCI. *hoc uerbo proprie utebantur in condemnatis, in addictis, in ijs, quibus à magiſtratu manus iniecta eſſet.* Terentius: *Ducent damnatum domum.* Cicero in Rullum: *Ego is conſul, qui concionem metuam? qui trib. plebem perhorreſcam? ſæpe & ſine cauſa tumultuer? qui timeã, ne mihi in carcere habitandum ſit, ſi trib. pl. duci iuſſiſ*

set? Et in XII *tabulis: Ast qui ei endo iure im addicit, se cum ducito. & notum est uerbum illud usitatum in auctionibus, Ducas licet. Sic libro secundo accusationis: Si petit, ducas. non enim approbo sententiam* Hotomani, *qui exponit hoc de in ius ducẽdo. nam id exagitat in* Verre Cicero, *quòd cum debitores, qui soluendo non erant, à creditoribus domum duci solerent:* Verris *iussu interdum petitores à debitoribus ducerentur. quin & genus illud loquendi, quo uxorem domum ducere aliquis dicitur, à coëmptione ortum puto.*

IVSSV CONSVLIS. *Sed poterat'ne consul imperare, ut quisquam ad mortem duceretur? poterat, ubi ei* S.C. *commissa erat resp.*

IAMPRIDEM. *Statim ut* S.C. *illud factum est.*

MACHINARIS. *nulla hic, quod quidam aiunt, est metaphora ab architectis. imo uero hæc ipsa est propria significatio uerbi* μηχανᾶσθαι.

AN VERO VIR AMPLISSIMVS. *argumentum à minore: in quo, ut erudite annotat* Fabius, *non solum totum toti, sed etiam partes partibus comparantur. Nam Catilina Graccho, status reip. orbi terrarum, mediocris labefactatio cædi, & incendijs, & uastationi, priuatus consulibus cõparatur.* Historiam autem *diffuse narrant* Velleius, Plutarchus, Appianus.

P. SCIPIO. P. *Cornelius* Scipio Nasica Serapio, *eius, qui optimus uir à senatu iudicatus erat, nepos, eius, qui censor porticus in Capitolio fecerat, filius; pronepos autem* Cn. Scipionis, *celeberrimi uiri,* P. Africani *patrui, ipsius autem* Tiberij *consobrinus.* Paterculus.

PONTIFEX MAXIMVS. *primus omnium, uirtutis causa, absens pontifex M. factus.*

PRIVATVS. *uideo, interpretes conturbari, quòd idem & pontifex M. & priuatus esse dicatur. in eo autē nulla repugnantia est. pontificatus enim magistratus nō est. quare nihil prohibet, eundem & pontificem maximū esse, & priuatum. nisi forte quis putet, omnes honores, qui à populo mandantur, esse magistratus. quod longe abest à uero. nam pontificatum, magistratum nō esse, uel hinc licet intelligas, quòd, nisi morte, non finiebatur. at magistratus nullus erat huiusmodi. nam in Sylla, & Cæsare, dictatoribus perpetuis, alia quædam ratio est. Item duos magistratus simul gerere poterat nemo. at nihil uetabat, qui pontifex maximus esset, eum uel prætorem, uel consulem fieri, uel alium eiusmodi honorem capere. Ramus aliter hoc explicare conatus est. ita enim scribit: Priuatum esse, & cum imperio esse, contraria sunt: at sacerdotes tum imperium non habuere. Primum, quod ait, sacerdotes tum nō habuisse imperium: cur illud, tum, addiderit, nescio. nunquam enim sacerdotes imperium habuerunt. nisi forte respexit ad religionis nostræ pontifices: quod non puto. Deinde quòd illa, tanquam cōtraria, opponit, priuatum esse, & cum imperio esse; mea quidē sententia, fallitur. ualdeq; miror, etiam Fr. Hotomanum, Iurisconsultum, in explicatione prioris actionis in Verrem idē tradidisse. Ego uero multos reperio, & qui priuati, essent tamen cum imperio; & qui imperium non haberent, neque tamen essent priuati. Cn. Pompeius, quo tēpore contra Sertorium missus est, priuatus erat: ut Ci-*

cero aperte testatur undecima Philippica, & tamen cũ imperio consulari. at contra censores priuati, opinor, non erant; qui tamen imperium nõ habebant. ne tribuni plebis quidem. itaque non pro imperio summouebant populum, sed blande, hoc modo: Si uobis uidetur, decedite Quirites. Verius igitur erat illud, priuatos esse, quicunque magistratum non gerunt.

NAM ILLA. figuram hanc praeteritionem uocant. historia ex Liuio petenda est. libro IIII.

Q. SERVILIVS. C. Seruilius, e Liuio, & uetustis libris.

NOVIS REBVS STVDENTEM. quod Graeci uno uerbo dicunt, νεωτερίζοντα.

MANV SVA. ἐμφατικῶς. ut, Vocemq; his auribus hausi.

OCCIDIT. uetus liber, interfecit.

FVIT, FVIT. ἀναδίπλωσις. ut, Occidi, occidi, iudices. &, Nos, nos, dico aperte. & Demosthenes, οὐκ ἔστιν, οὐκ ἔστιν ὅπως ἡμάρτετε ἄνδρες ἀθηναῖοι.

HABEMVS ENIM S. C. IN TE. suspicabar, particulam, enim, delendam esse. nunc eã uideo abesse à ueteribus libris. Quae autem esset huius S. C. uis, Sallustius docet.

DECREVIT QVONDAM. aliud exemplum: quod pete ex ijs, quos supra nominaui, Velleio, Plutarcho, Appiano. etiam ex Cicerone VIII Philippica.

QVONDAM. undecim annis post interfectum Ti. Gracchum.

L. OPIMIVS. à quo uina Opimiana dicta sunt. Plinius.

nius.Velleius:erat autẽ priuatim inimicus C.Graccho: *unde factum illius minor secuta est auctoritas. ipsius autem* S. C. *quo de hic agitur, uerba in* VIII *aduersus Antonium scripta sunt.Quòd* L.Opimius *consul uerba fecit de rep.*D.E.R.I.C.*ut* L.Opimius *consul remp.defenderet.*

SEDITIONVM SVSPICIONES. *artificiosa extenuatio:non enim erant suspiciones: sed plane seditiones,& quidem turbulentißimæ.Sic supra de* Tiberio.*statum reip.mediocriter labefactare cupientem.*

M. FVLVIVS. *M.Fuluius Flaccus,quem C.Gracchus in locum* Tiberij *fratris* III *uirum nominauerat, sociumq; regalis potentiæ assumpserat.*

CVM LIBERIS.*quorum alter dimicans cecidit,alter in carcere interfectus est.*

SIMILI S.C.C. MARIO. *historiam narrant* Cicero *pro* Rabirio *perduellionis reo, & octaua in* Antonium,*Liuius lib.*LXIX.*Velleius posteriori uolumine,Plutarchus in Mario,Appianus libro* I.*Alij.*

L. SATVRNINVM TRIB. PL. ET C. SERVILIVM MORS A' REIP. POENA REMORATA EST? *locus hic sine dubio corruptus est. ideoq;, ut fit,aliter ab alijs citatur. Budæus in pandectas legit, Mors,ac reip.pœna remorata est? in quodam libro uetere scriptum est, Morsta reip.quæ me scriptura in eam opinionem adduxerat, ut putarem legendum,monstra reip.ac fortaßis ne nunc quidem eam coniecturam reijcerem,nisi alia se postea, quæ mihi uisa est firmior, obtulisset.De tribus antiquis libris, qui*

olim Dominici Grimani Cardinalis *fuere, nunc in hac ciuitate, una cum multis alijs optimis & pulcherrimis libris, à collegio sodalium diui* Antonij*, honestissimorum, atque omni humanitate præditorum hominum, ad publicam utilitatem expositi, studiose asseruantur: de tribus igitur illis in eo, qui optimus est, locus hic ita legitur:* Num unum diem postea L. *Saturninum trib. pl. &* C. *Seruilium præt. reip. pœna remorata est? quod ego ut uidi, qui Seruilium illis temporibus pretorem fuisse meminissem, uideremq́; etiam, ad nomen Saturnini additum esse nomen magistratus, in quo ille tum fuisset: dubium non habui, quin illud, pretorem, omnino recipiendum foret.* Recordabar *loci ex octaua Philippica, qui me magis etiam in sententia confirmabat. ita enim ibi scribitur:* C. Mario L. Valerio *consulibus senatus remp. defendendam dedit.* L. *Saturninus trib. pl. Glaucia prætor est occisus.* Quoniam *autẽ scio, sæpe commissum esse à librarijs ueteribus, ut has notas* R. P. *&* P. R. *quarum altera remp. altera populum* Romanum *indicabant, inter se confunderent, earumq́; alteram pro altera ponerent: plane statui, totum hunc locum ita legi debere:* Num *unum diem postea L. Satur ninum. trib. pl. & C. Seruilium, prætorem populi Romani, pœna remorata est?* Vocem*, mors, additam puto ab aliquo, qui declarare uellet, quod pœnæ genus illos consecutum fuisset.* Vt *autem prætor reip. nunquam, ita prætor populi* R. *sæpe à* Cicerone *dicitur: ut in illo nobili loco è quinto accusationis: Stetit soleatus prætor populi* R. *cum pallio purpureo, tunicaq́; ta-*

lari, muliercula nixus, in littore. Hac *tamen de mea opinione eruditorum, & ingeniosorum hominum iudicium facio. nam non iniuria forte suspicetur aliquis, simpliciter legendum, C. Seruilium prætorem: ut sine causa literas* PR. *à librarijs geminatas fuisse opinemur hoc modo,* P R. P. R. *Ille quoque locus è* Rabiriana: *Omnes tribunos pl. præter* Saturninum, *præter* Glauciam: *ita emendandus uidetur:* Omnes *tribunos pl. præter Sa turninum, prætt. præter* Glauciam: *ut iampridem admonuit, qui nuper, magno studiosorum mœrore,* Bononiæ *excessit è uita, uir optimus, & de literis optime meritus,* Sebastianus Corradus.

AT NOS. *idem ille, quem dixi, perbonus liber,* At *uero nos: quod plenius, & sonantius uidetur.*

VICESIMVM IAM DIEM. *Rotundare numerum uoluit. erat enim hic tãtum duodeuicesimus dies post factum* S.C. *ut notat* Asconius. *Sic in* Pisonem *pro triginta sex annis, quadraginta dixit. sic centumuiri dicebantur, cum essent centum & quinque. sic* Euripides, *&* Virgilius, *Grecos mille nauibus ad oppugnandam* Troiam *uenisse dicunt, quas* Homerus CIↃCLXXXVI. *Dio* CIↃCC, *scholiastes* Euripidis, *mille cẽtum & septuaginta fuisse affirmat.*

HEBESCERE ACIEM. *quasi de gladio dixit. est autem metaphora.*

HVIVSMODI. *ueteres libri, eiusmodi.*

VERVMTAMEN INCLVSVM. *ijdem, uerum inclusum. utrunque melius.*

TANQVAM GLADIVM IN VAGINA

RECONDITVM. *hæc iam non metaphora est, sed εἰκασία. In ueteribus libris non est uox, gladium: neque dubium est, quin ab aliquo inepto inculcata fuerit. itaque deleatur.*

CONFESTIM. *ijdem libri, statim. at hoc parui refert.*

INTERFECTVM ESSE TE CATILINA CONVENIT. *Vereor, ne aliquid in his uerbis insit uitij. primum, quòd, seu uerbum, conuenit, media correpta legas, non conuenient tempora; quod etiam Siluius uidit: seu producta, ut ipse uult, quæram, ecquis unquam, qui aliquem modo latinæ linguæ sensum haberet, ita locutus fuerit, ut diceret, conuênit statim id fecisse, pro eo quod est, statim id fecisse oportuit. Ego uero, ἀτρέκειαν εἰπεῖν, utrouis modo, nedũ indignum Cicerone, sed etiam plane barbarum esse loquendi genus censeo. ut si quis dicat, Multum laborem capere conuenit eos, qui de gloria comparanda cogitant: quiduis eum facere potius, quàm latine loqui putem. meus quidem hic sensus est: si qui aliter opinabuntur, ipsi, prolatis exemplis, erroris me coarguerint; non committam, ut etiam pertinaciæ coarguere possint. Est omnino quidam locus apud Terentium in heauton timorumeno, qui fallere homines minus perspicaces queat. ibi enim senex ille seipsum puniens ita loquitur: Nõ conuenit, qui illum ad laborem impulerim, Nunc me ipsum fugere. Sed ibi alia ratio est. comparantur enim duo ibi inter se, hæc, impulisse filium ad laborem, & ipsum laborem fugere: quorum alterum alteri conue-*

nire, atque esse consentaneum negat. Moueor etiam, *quòd in uno libro uetere pro, conuenit, scriptum uideo, cum uenit. qua de scriptura quam cõiecturam fecerim, dicam: non quòd ea mihi plane probetur: sed ut alius quispiam, ea reprehensa, meliorem aliquam proferat. uenit igitur mihi in mentem cogitare, si forte ita legendum sit: Quod quidem senatusconsultum confestim interfectum te esse Catilina cũ uelit, uiuis: & uiuis, non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam.*

VIVIS: ET VIVIS, NON AD DEPONENDAM. *Et repetitione uerbi, uiuis, quasi amẽtata ualidius contorquetur oratio: & illud quoque ad uehementiam aptissimum, quòd statim uerbum par pari, contrarium contrario reddidit.*

CICERO

Cupio P.C. me esse clementem, cupio in tãtis reip. periculis non dissolutum uideri: sed iam me ipsum inertiæ nequitiæq; condemno. castra sunt in Italia contra rẽp. in Etruriæ faucibus collocata: crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem imperatorem castrorum, ducemq; hostiũ intra mœnia, atque adeo in senatu uidemus, intestinam aliquam quotidie perniciem reip. molientem. si te iam Catilina comprehendi, si interfici iussero: credo, erit uerendum mihi, ne non hoc potius omnes boni serius à me, quàm quisquam

crudelius, factum esse dicant. uerum ego hoc, quod iampridem factũ esse oportuit, certa de causa nondum adducor ut faciam. tum denique interficiam te, cum iam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inueniri poterit, qui id non iure factum esse fateatur. quãdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, uiues, & uiues ita, ut nunc uiuis, multis meis & firmis præsidiis obsessus, ne cõmouere te cõtra rẽp. possis: multorum te etiam oculi, & aures nõ sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient. etenim quid est Catilina, quod iam amplius expectes, si neque nox tenebris obscurare cœtus nefarios, nec priuata domus parietibus continere uocem coniurationis tuæ potest? si illustrantur, si erumpunt omnia? muta iam istam mentem, mihi crede: obliuiscere cædis, atque incendiorum: teneris undique: luce sunt clariora nobis tua cõsilia omnia: quæ etiam mecum licet recognoscas.

MVRETVS

CVPIO P. C. *Nunc demum ad patres orationem conuertit. ideoq; multo leniore, ac remißiore dicendi genere utitur.*

CVPIO P. C. ME ESSE CLEMENTEM.

hoc dicit ad deprecandam, amoliendamq́; à se opinionē crudelitatis, ad quã superior oratio uergere uidebatur. CVPIO P. C. ME ESSE CLEMENTEM. *Cupio, inquit, eam moderationem tenere, ut neque crudelitatis famam subeam, (quod fieret, si statim ad extrema remedia decurrerem) neque rursus in tanto, ac tam atroci reip. periculo dissolutus, ac negligens habear. sed plane, dum, crudelitatis opinionem refugiens, diem ex die duco, neque me satis pro rei magnitudine seuere gero, fit, ut ipsi mihi mea hæc non iam clementia, sed inertia prorsus, ac nequitia uideatur.*

INERTIAE; NEQVITIAEQ. *Hæc duo cõiunxit etiam inferius. Non est uehementius seueritatis ac fortitudinis inuidia, quàm inertiæ, ac nequitiæ, pertimescenda. Inertia autem hic, non stultitiam significat, ut quidam exponit, sed dissolutionem ac remißionem animi,* ἀδρανείαν ἤτοι ῥαθυμίαν. *Iners enim est, qui nihil agit, qui non mouetur. Ouidius: Nec quicquam, nisi pondus iners. itaque in sequenti oratione, inertißimos homines fortißimis uiris opposuit. Atque idem propemodum, hoc quidem loco, ualet nequitia. est enim nequam, qui nulli rei utilis est: & eiusmodi habitus, nequitia. neque ulla hic metaphora est à libidine, quod quidam putarunt.*

IN ETRVRIAE FAVCIBVS. *Fæsulis. fauces autem dicit ingressum: ut alibi, fauces macelli.*

IN SENATV VIDEMVS. *alij, uidetis: atque ita in ueteribus libris legitur.*

SI TE IAM CATILINA COMPREHEN

DI. *uersus Phaleucius.*

SI TE IAM. *Hoc dicit. Si te iam interfecero; nõ est, cur uerear, ne quisquam me ob eam rem crudelitatis accuset. nondum tamen id faciam: sed expectabo, dum scelus tuum ita omnibus cognitum, patefactumq; sit; ut ne tui quidem similium, qui te defendere audeat, quisquam reperiatur.*

CREDO. *ironiæ nota.*

NE NON HOC. *ueteres libri, ne hoc. sed particula, in qua est negandi uis, & a Quintiliano citante hunc locum ponitur, & ad sententiam necessaria uidetur.*

FACTVM ESSE DICANT. *dicat, ex ueteribus libris, & ex Fabio.*

VERVM EGO HOC. *libri uet.* Veruntamen ego *hoc.*

CERTA DE CAVSA. *eam causam copiose explicat in oratione, quæ proxime hanc sequitur.*

CVM IAM NEMO. *uitauit obscœnitatem soni, de qua in Oratore præcipit, interposita uocula, iã.*

ETENIM QVID EST. προπαρασκευὴ *ad enarranda ea, quæ de Catilina compererat.*

SI ILLVSTRANTVR, SI ERVMPVNT. *Illustrantur, ad noctis tenebras retulit: erũpunt, ad priuatæ domus parietes.*

MVTA IAM ISTAM MENTEM. *non cohortatur eum ad sanitatem: quod se frustra facturum sentiebat: sed ait, nihil esse, quòd in urbe manens, de cæde atque incendijs cogitet: quare aliud ei consilium*

esse capiendum, & in Manliana castra excundum.
LVCE SVNT CLARIORA. ὑπερβολή.
QVAE ETIAM MECVM. *quidam ueteres libri, quæ iam mecum.*

CICERO

Meministi'ne, me ante diem XII. cal. Nou. dicere in senatu, fore in armis, certo die, qui dies futurus esset ante diē VIII. cal. Nou. C. Manlium audaciæ satellitem atque administrum tuæ? num me fefellit Catilina non modo res tanta, tam atrox, tam incredibilis, uerum, id, quod multo magis est admirandum, dies? dixi ego idem in senatu, cædem te optimatum contulisse in ante diē V. cal. Nou. tum cum multi principes ciuitatis Roma, non tam sui conseruādi, quàm tuorum consiliorum reprimendorum causa profugerunt. num inficiari potes, te illo ipso die meis præsidiis, mea diligentia circunclusum, commouere te contra remp. non potuisse? cum tu, discessu ceterorum, nostra tamen, qui remansissemus, cæde contentum te esse dicebas. quid, cum tu te Præneste cal. ipsis Nou. occupaturum nocturno impetu esse confideres? sensisti'ne illam coloniam meo iussu, meis præsidiis, custodiis, uigiliis esse munitam? nihil agis, nihil

moliris, nihil cogitas, quod ego non modo audiam, ſed etiam uideam, planeq; ſentiam. recognoſce tandem mecum noctem illam ſuperiorem: iam intelliges multo me uigilare acrius ad ſalutem, quàm te ad perniciem reip. Dico te priori nocte ueniſſe inter falcarios (non agam obſcure) in M. Leccæ domum: conueniſſe eodem complures eiuſdem amentiæ ſceleriſq; ſocios. num negare audes? quid taces? conuincam, ſi negas: uideo enim eſſe hic in ſenatu quoſdam, qui tecum una fuere. o dii immortales, ubinam gentium ſumus? quam remp. habemus? in qua urbe uiuimus? hic, hic ſunt noſtro in numero P.C. in hoc orbis terræ ſanctiſsimo grauiſsimoq; conſilio, qui de meo, noſtrumq; omnium interitu, qui de huius urbis, atque adeo orbis terrarum exitio cogitent. hoſce ego uideo conſul, & de rep. ſententiam rogo, &, quos ferro trucidari oportebat, eos nondũ uoce uulnero.

MVRETVS

MEMINISTINE, ME ANTE DIEM XII. KAL. NOVEMB. *ante diem* XII. *cal. Nouemb. &* XII. *cal. Nouemb. utraque oratione idem dies indicatur. idemq; in ceteris perpetuo tenendum.*

ANTE DIEM XII. KAL. NOV. *Magnam*

nobis lucem hic locus afferet ad hanc historiam subtiliter intelligendam: quam profecto & Sallustius, & ceteri mirabiliter confuderunt. Ac primum sciendum est, in hunc diem primo edicta fuisse comitia consularia. sed cum pridie eius diei Cicero Catilinæ consilia ad senatum detulisset: factum est S.C. ne postero die comitia haberentur: ut de ijs rebus in senatu agi posset. nam aliter comitiali die senatus haberi non poterat. postridie igitur, id est, ut ait Plutarchus, ipso comitiorum die, Cicero frequenti senatu Catilinam excitauit, atque eum de ijs rebus iussit, si quid uellet, quæ ad se allatæ essent, dicere. tum ille dixit, duo corpora esse reip. unum debile infirmo capite; alterum firmum sine capite: huic, cum ita meritum esset, caput se uiuo non defuturum. His auditis, decreuit senatus, ut uiderent consules, ne quid resp. detrimenti caperet. Hæc sumpta sunt è Mureniana. Iam igitur, cum Asconius dicat, diem, quo hæc habita oratio est, à commissa consulibus rep. duodeuicesimum fuisse: profecto si quis rationem dierum ineat, uidebit, eam, ut nos diximus, habitam VI. id. Nouemb. hac autem in parte aliorum errata persequi piget.

FORE IN ARMIS. *collecto in Etruria exercitu.*

DIXI EGO IDEM. *aliquot, ut opinor, diebus interiectis.*

IN ANTE DIEM V. KAL. NOV. *in quem diem, ut conijcio, dilata fuerant comitia.*

CVM MVLTI PRINCIPES CIVITATIS. *unum ex ijs fuisse suspicor M. Crassum. cum enim Catilina, missis literis admonuerat, ut ex urbe discede-*

ret: magnam enim cædem fore. quas literas, una cum aliis eodem argumento ad alios ſcriptis, Craſſus M. Marcello, & ſcipione Metello comitatus, intempeſta iam nocte ad Ciceronem attulit: ut & illum admoneret inſtantis periculi, & ſe ſuſpicione exolueret, in quam propter Catilinæ familiaritatem uenerat. Eas omnes Cicero poſtridie in ſenatu recitauit. Auctor Plutarchus: qui in eo fallitur, quòd tum demum mandatam conſulibus remp. putat.

NON TAM SVI CONSERVANDI. non tam propter ſuam, quàm propter reip. ſalutem.

QVID CVM TE PRAENESTE. hac de re nihil, quod quidē meminerim, ab hiſtoricis proditum eſt.

NIHIL AGIS, NIHIL MOLIRIS, NIHIL COGITAS. quaſi per gradus hæc ad id, quod ſummum eſt, progreditur oratio. magnum eſt enim, quicquid agat Catilina, ſcire Ciceronem: maius, quicquid moliatur: longe maximum uero, quicquid cogitet.

QVOD EGO NON MODO AVDIAM, SED ETIAM VIDEAM. pro eo quod eſt: Nihil agis, non modo quod ego non audiam, ſed quod non etiam uideam. ſic pro Cœlio: Hæc genera uirtutum non ſolum in moribus noſtris, ſed uix iam in libris reperiuntur. & pro Roſcio Amerino: Qui tantum facinus commiſerunt, non modo ſine cura quieſcere, ſed ne ſpirare quidem ſine metu poſſunt.

NOCTEM ILLAM SVPERIOREM. non ita, ut opinor, locutus eſſet, ſi proximam noctem indicare uoluiſſet.

DICO TE PRIORI NOCTE. *annota genus loquendi usitatum iis, qui ad senatum aliquid deferrent. Sic & in oratione in toga candida: Dico P. C. superiore nocte cuiusdam hominis nobilis, & ualde in hoc largitionis quæstu noti & cogniti domum Catilinam & Antonium cum sequestribus suis conuenisse.*

INTER FALCARIOS. *alii quomodo exponãt, obscurum non est. ego uicum fuisse urbis puto; qui hoc nomine diceretur: in quo M. Leccæ domus sita esset. huic autem loco germanissimus est alius in oratione pro Sylla. obseruandus interim ordo Ciceronis: qui primo rem, ut est, proponit: deinde confirmat, ex Catilinæ silentio: tum demum ad amplificationem progreditur. artificiose. amplificatio enim, nisi explicata, & confirmata re, locum habere non potest.*

SI NEGAS. *ueteres libri, si negabis. & paulo post, qui tecum una fuerunt.*

QVAM REMP. *in libris ueteribus, contrario ordine: In qua urbe uiuimus? quam remp. habemus?*

QVI DE MEO. *iidem libri, qui de nostrum omnium interitu.*

VRBIS ATQVE ADEO ORBIS. παρήχησις.

CICERO

Fuisti igitur apud Leccam illa nocte Catilina: distribuisti partes Italiæ: statuisti, quò quenque proficisci placeret: delegisti, quos Romæ relinqueres, quos tecum educeres:

descripsisti urbis partes ad incendia: confirmasti, te ipsum iam esse exiturum: dixisti, paululum tibi esse etiam tum moræ, quòd ego uiuerem. reperti sunt duo equites R. qui te ista cura liberarent, & sese illa ipsa nocte paulo ante lucem me in meo lectulo interfecturos pollicerentur. hæc ego omnia, uix dum etiam cœtu uestro dimisso, comperi: domum meam maioribus præsidiis muniui, atque firmaui: exclusi eos, quos tu mane ad me salutatum miseras, cum illi ipsi uenissent, quos ego iam multis uiris ad me uenturos id temporis esse prædixeram. quæ cum ita sint Catilina, perge quò cœpisti, egredere aliquando ex urbe: patent portæ, proficiscere: nimium diu te imperatorem illa tua Manliana castra desiderant: educ tecum etiam omnes tuos; si minus, quamplurimos: purga urbem. magno me metu liberabis, dummodo inter me atque te murus intersit. nobiscum uersari iam diutius non potes: non feram, non patiar, non sinam. magna diis immortalibus habenda gratia est, atque huic ipsi Ioui Statori, antiquissimo custodi huius urbis, quòd hanc tam tetram, tam horribilem, tamq; infestam reip. pestem toties iam

effugimus. non est sæpius in uno homine salus summa periclitanda reip.

MVRETVS

FVISTI IGITVR. *Hæc omnia subtilius cognosci possunt è Sallustio, & ex oratione pro Sylla.*

REPERTI SVNT DVO EQVITES R. *Magna in his duobus nominandis scrip orum dissensio. Sallustius C. Cornelium, equitem R. & L. Varginteium senatorem nominat: in quo dissentit à Cicerone, qui utrunque equitem fuisse ait. nam de C. quidem Cornelio omnis dubitatio tollitur ex oratione pro Sylla. Dio duos dicit: sed neutrum nomine appellat. Plutarchus Marcium, & Cethegum uocat: de quorum priore nihil alibi reperio: sed Plutarchum falli cõstat: cum aperte Cicero C. Cornelium unum ex ijs fuisse affirmet. quãquam enim Cethego quoque idem & prænomen, & nomen fuit: tamen hunc C. Cornelium, quo de hic agitur, facile probari potest, nõ esse C. Cornelium Cethegum. Quid ita? quòd Cethegus quidem in carcere strangulatus est. At hic adhuc uiuebat, quo tempore Cicero P. Syllam ipsius filio accusante, defendit. Omnium autem fœdissime labitur Appianus: tribus enim manifestis erroribus, in hac re tradenda, seipsum inuoluit. primũ in tempore: ait enim hoc consilium initum esse, cum iam Catilina ex urbe discessisset. deinde in his duobus nominandis: ait enim fuisse P. Lentulum, & Cethegum. nõ dixisset autem Cicero duos equites, si ex ijs unus P. Lentulus prætor fuisset. illud uero palmarium, quòd Cethegum quoque prætorem fuisse tradit, ut, si hunc sequa-*

re, neuter eorum eques R. fuerit: nedum uterque, ut Cicero dicit. non fuisse autem Cethegum prætorem, ex eo intelligitur, quòd quæ religio seruata est in Lentulo, ut magistratu cogeretur abdicare se, antequam ei ceruices frangerentur, eandem profecto senatus in Cethego retinuisset. quod ubi lectum, aut cui unquam uel fando auditum est? ac uereor interdum, ne mea in eiusmodi scriptoribus reprehēdendis ab aliquo culpetur audacia. Quòd si id obtrectandi studio facerem, egometipse me temeritatis impudentiæq; damnarem. nunc cū inuestigādæ, atque eruendæ ueritatis ~~desiderio~~ incensus faciam, pro qua summus philosophorum, non aliena tantū, sed sua etiam cuique, si res ferat, euertenda esse placita pronunciauit: neminem puto æquum rerum æstimatorem fore, qui mihi non id laudi potius, quàm uitio, ascribat. etenim siue eos merito accuso: quis me propterea uituperandum duxerit? siue iniuria: prodeat aliquis, qui eadem opera & culpa illos, & errore me liberet. nam quemadmodum ait Aeschines, priuatorū inimicitijs multa in rep. corrigi: ita in literis quoque plurima, literatorum hominum, non inimicitijs quidem, sed modestis, & ab omni contumelia remotis dissensionibus corriguntur.

studio

VIXDVM ETIAM COETV VESTRO DIMISSO. *Fuluia enim media nocte ipsamet ad Ciceronem profecta, hoc ei indicauit. Plutarchus. Salustius.*

EXCLVSI EOS. *illi autem exclusi ita clamarunt pro foribus, ut rem prope proderent. Plutarchus.*

QVAE

QVAE CVM ITA SINT. *Argumẽtationis summa est. Si omnia tua consilia nota sunt, exire debes. Sunt autem nota. tibi igitur est exeundum. annota aũt, ut hæc tota pars tum breuibus membris, tum incisis, tũ etiam ijs, quæ incisis breuiora sunt, continuatur: quod dicendi genus ad imperandum, & ad perterrefaciendũ aptum esse, tradit Demetrius.*

MAGNA DIIS IMMORTALIBVS. *Hoc & ad pietatis significationem inijcit, & ad quandam orationis dignitatem.*

ATQVE HVIC IPSI IOVI. *non quòd hic ipse Iupiter non sit in numero deorum immortalium: sed cum à ceteris, honoris causa, separat. Sic apud Aristophanem,* ὦ ζεῦ καὶ θεοί. *& apud Homerum,* τρῶάς τε καὶ Ἕκτορα νηυσὶ πέλασσε. *& apud Virgilium, Relliquias Danaum, atque immitis Achilli.*

STATORI. *Huius appellationis causam è Liuio & Plutarcho petes.*

NON EST SAEPIVS IN VNO HOMINE. *non Ciceronem, sed Catilinam significari puto.*

SALVS SVMMA. *Harum dictionum utramlibet sustuleris, orationem, meo quidem animo, elegantiorẽ effeceris. sunt tamen ambæ in ueteribus libris.*

CICERO

Quandiu mihi consuli designato Catilina insidiatus es, non publico me præsidio, sed priuata diligentia defendi. cum proximis comitiis consularibus me consulem in campo, & competitores tuos interficere uo

luisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum præsidio, & copiis, nullo tumultu publice concitato: denique quotiescunque me petisti, per me tibi obstiti: quanquam uidebam, perniciem meam cum magna calamitate reip. esse coniunctam. nunc iam aperte remp. uniuersam petis: templa deorum immortalium, tecta urbis, uitam omnium ciuium, Italiam denique totam ad exitium, ac uastitatem uocas. quare, quoniam id quod primum, atque huius imperii, disciplinæque maiorum proprium est, facere non audeo: faciam id, quod est ad seueritatem lenius, ad communem salutem utilius. nam si te interfici iussero, residebit in rep. reliqua cõiuratorum manus: sin tu, quod te iandudum hortor, exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna, & perniciosa sentina reip. quid est Catilina? num dubitas id me imperante facere, quod iam tua sponte faciebas? exire ex urbe consul hostem iubet: interrogas me, num in exilium? non iubeo: sed, si me consulis, suadeo. quid est enim Catilina, quod te iam in hac urbe delectare possit, in qua nemo est extra istam coniurationem perditorum hominum, qui te non

metuat; nemo, qui te non oderit? quæ nota domeſticæ turpitudinis non inuſta uitæ tuæ eſt? quod priuatarum rerum dedecus non hæret infamiæ? quæ libido ab oculis, quod facinus à manibus unquam tuis, quod flagitium à toto corpore abfuit? cui tu adoleſcentulo, quem corruptelarum illecebris irretiſſes, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem prætuliſti? quid uero nuper? cũ morte ſuperioris uxoris nouis nuptiis domum uacuam feciſſes, non'ne etiam alio incredibili ſcelere hoc ſcelus cumulaſti? quod ego prætermitto, & facile patior ſileri: ne in hac ciuitate tanti facinoris immanitas aut extitiſſe, aut non uindicata eſſe uideatur.

MVRETVS

QVAMDIV MIHI. *Diſsimilia pericula diſsimile præſidium requirunt. quamdiu me priuatim petiſti, inſidias tuas à meo capite priuato præſidio depuli. nunc apertè uniuerſam remp. petis. quare alia ratione coercendus es.*

CONSVLI DESIGNATO. *Cal. enim Ian. interficere me meditabare.*

PROXIMIS COMITIIS. *habitis à me: quibus deſignati ſunt Silanus, & Murena.*

ET COMPETITORES TVOS. *quòd, te reiecto, incubuiſſe ad eos populi uoluntatem uidebas.*

INTERFICERE. *lib. uet. occidere.*

AMICORVM PRAESIDIO. *descendi, inquit, in campum cum firmißimo præsidio fortißimorum uirorum, & cum illa lata, insigniq; lorica, non quæ me tegeret: (etenim sciebam Catilinam non latus aut uentrem, sed caput, & collum solere petere) uerum ut omnes boni animaduerterent, &, cum in metu, & periculo consulem uiderent, id quod est factum, ad opem, præsidiumq; meum concurrerent.* Idem narrant Dio, & Plutarchus.

PETISTI. *uerbum gladiatorium. unde illud,* Non te peto, piscem peto.

REMP. VNIVERSAM PETIS. Duæ *sunt amplificandi rationes contrariæ. una, cum posita re quapiam tota, partes illius enumerando persequimur: ut hic, cum remp. dixisset, addidit templa deorum immortalium, tecta urbis, & cetera: cui simillimus locus est principio orationis tertiæ: altera, cum à partibus ad totum progredimur: ut in* Pisonem: Oculi, *supercilia, frons, uultus denique totus.*

QVARE QVONIAM ID. *locus hic in libris manuscriptis, paulo aliter quàm in impreßis legitur. nempe hoc modo:* Quare, *quoniam id quod est primum, quod huius imperij, disciplineq; maiorum proprium est, facere nondum audeo. utra lectio melior sit, alij iudicent.*

ID QVOD EST PRIMVM. *ut te interfici iubeam. est enim hoc primum, id est, potißimum & præsentißimum remedium.*

EXHAVRIETVR. *metaphora à naui. est autem exhauriendi uerbum ualde proprium in sentina; ut è secunda agraria constat.*

EXHAVRIETVR EX VRBE TVORVM COMITVM. *ueteres libri hoc amplius:* Exhaurietur ex urbe, *tuo discessu, tuorum comitum & cet. quæ uerba cur repudianda sint, non uideo.*

CONSVL HOSTEM. *ubi res tantum narranda est, propria nomina aptiora sunt: ut,* Discedit à Melino Cluentia. *at, ubi permouendi animi, tunc accommodatiora sunt ea, quæ apponuntur ad nomen: ut,* Nubit genero socrus, *quanto uehementius, quàm si diceretur,* Nubit Melino Sassia: *&,* Exire ex urbe consul hostem iubet, *quanto fortius, quàm si diceretur,* Exire ex urbe Cicero Catilinam iubet?

NON IVBEO. *ne poterat quidem. nulla enim lex erat apud ueteres* Romanos, *quæ ullum maleficium exilio multaret, sed in exilium ibant, qui legis multam sufferre in ciuitate nolebant.* Cicero pro Cæcina.

QVID EST ENIM CATILINA. *Quasi deposita consulis persona, suasoris personam suscipit: ut (quod postea dicet) uideatur, non odio, sed misericordia* Catilinæ *commoueri. suadet igitur, ut ex urbe exeat: quòd uita ei suauis esse non possit, ubi oderit omnes, odio sit omnibus, ubi infamia flagret, ubi ære alieno sit obrutus, ubi nefaria ipsius de disperditione reip. consilia omnibus nota sint. at hæc simulata suasio longe amarissimam* Catilinæ *insectationem continet.*

QVI NON ODERIT. *Est enim, ut dicitur, pa*

rens odij metus.

QVAE NOTA. *patet, metaphoram esse ab ijs notis, quæ pecudibus, aut mancipijs inuruntur. in ueteribus tamen libris legitur, Quæ nota domesticæ turpitudinis in ista uita tua non inest?*

AB OCVLIS. *illi enim ad libidinem duces sunt: ut alibi diximus. Catilinæ autem flagitia ita nota sunt omnibus, ut explicanda non sint.*

AD LIBIDINEM FACEM PRAETVLISTI. *facem quidam exponit scorta. inepte. facem enim proprie dicit: quòd noctu ire ad amicas solerent. unde est diuinum illud epigramma Valerij Aeditui ad puerum, qui eunti ad amicam, præferebat facem.*

Quid faculam præfers Phileros, qua nil opu' nobis?
Ibimus. hæc lucet pectore flamma satis.
Istam nam potis est uis sæua extinguere uenti,
Aut imber cœlo candidu' præcipitans:
At contra hunc ignem Veneris, si non Venus ipsa,
Nulla est, quæ possit uis alia opprimere.

Valerius de seruo Antonij: Quòd ab eo, cum ad stuprũ iret, laternam prælatam contenderent.

DOMVM VACVAM FECISSES. *suspiciose significat, eam ab ipso necatam.*

ALIO INCREDIBILI SCELERE. *uel quòd filium occiderit; ut est apud Sallustium: uel quòd filiam suam, ex adulterio susceptam, in matrimonium duxerit: quod ei obijcit Cicero in oratione, quam habuit in toga candida. Plutarchus eum, præter parricidium fratris, ait, filiæ suæ uirgini uitium obtulisse.*

CICERO

Prætermitto ruinas fortunarum tuarũ, quas omnes impendere tibi proximis idibus ſenties. ad illa uenio, quæ non ad priuatam ignominiam uitiorum tuorum, nõ ad domeſticam tuam difficultatem ac turpitudinem, ſed ad ſummam reip. atque ad omnium noſtrum uitam ſalutemq́ pertinent. poteſt'ne tibi huius uitæ hæc lux Catilina, aut huius cœli ſpiritus eſſe iucundus, cum ſcias horum eſſe neminem, qui neſciat te pridie Cal. Ian. Lepido & Tullo conſulibus ſtetiſſe in comitio cum telo? manum, conſulum & principum ciuitatis interficiendorum cauſa, parauiſſe? ſceleri ac furori tuo non mentem aliquam, aut timorem tuum, ſed fortunam reip. obſtitiſſe? ac iam illa omitto: neque enim ſunt aut obſcura, aut non multo poſt commiſſa. quoties tu me deſignatum, quoties me conſulẽ interficere uoluiſti? quot ego tuas petitiones ita coniectas, ut uitari poſſe nõ uiderentur, parua quadam declinatione, &, ut aiunt, corpore effugi? nihil agis, nihil aſſequeris, nihil moliris, quod mihi latere ualeat in tempore: neque tamen conari ac uelle deſiſtis. quoties iam, quoties Conatus es

iam tibi extorta est sica istã de manibus? quoties uero excidit casu aliquo & elápsa est? tamen ea carere diutius non potes: quæ quidem quibus abs te initiata sacris ac deuota sit, nescio, quòd eam necesse putas consulis in corpore defigere. nunc uero quæ tua est ista uita? sic enim iam tecum loquar, non ut odio permotus esse uidear, quo debeo; sed ut misericordia, quæ tibi nulla debetur.

MVRETVS

PROXIMIS IDIBVS. *Cur tandem idibus? Intelligendum est, quo tempore facta hæc coniuratio est, magnum in urbe æs alienum fuisse. cum igitur Catilina tabulas nouas polliceretur, multi hac spe ducti ad coniurationem sese adiungebant. huic malo Cicero singulari quadam prouidẽtia occurrit. proposuit enim tabulas auctionarias: id est, quibus eorum qui ære alieno obruti erant, bona uenalia proscriberentur; ut, si dissoluere ipsi, quæ debebant, nollent, ex auctione conficeretur, unde creditoribus fieret satis. ita fraudandi spe sublata, soluendi necessitas consecuta est. has tabulas significat se propositurum idibus* Nouem. *ideoq; tunc sensurum* Catilinam, *sibi fortunarum suarum ruinam imminere. tantum enim æris alieni contraxerat, ut cum fortunis omnibus exui necesse esset.*

DIFFICVLTATEM. ἀπορίαν, ἀμηχανίαν.

POTESTNE TIBI HVIVS VITAE

HAEC LVX. *Multo melius in antiquis libris: quorum alij habent, Potest'ne tibi huius uitæ lux: alij, Potest'ne tibi hæc lux Catilina, aut huius cœli &c.*

PRIDIE KAL. IAN. *M. Aimilio Lepido, L. Volcatio Tullo cos. cum P. Autronius, & P. Cornelius Sylla cos. designati, ambitus pœnas dedissent; inq; illorum locum L. Aurelius Cotta, L. Manlius Torquatus suffecti essent: Catilina, qui, repetundarum reus à P. Clodio Pulchro factus, consulatum petere prohibitus esset, indignatione, & odio in remp. accensus, cum Autronio & Sylla, (certe quidem cum Autronio) alijsq; nobilibus uiris, consilium inijt interficiendi ad Cal. Ian. nouos consules, restituendiq; consulatus ijs, qui abdicare coacti erant, occupatamq; remp. pro sua libidine moderandi. id consilium initum est circa nonas Decemb. eius rei causa, pridie Cal. Ian. Catilinam Cicero ait in Comitio stetisse cum telo: tum, ut opinor, cum abeuntes magistratu consules, ad populum, è Rostris, ex more, uerba facerent. Postridie, cum M. Crassus, qui & ipse coniurauerat, mutato, ut creditur, consilio, non affuisset: ideoq; C. Iulius Cæsar, ipse quoque eius coniurationis particeps, signum, quod conuenerat, non dedisset, (erat autem signum, ut togam de humero deijceret) res ulterius progressa non est: sed dilata in nonas Febr. Tum quoque aliquod amicum P.R. numen effecit, ut Catilina, priusquam armati conuenissent signum daret. id P.R. saluti fuit. Hæc è Sallustio, Asconio, Suetonioq; collegi.*

IN COMITIO. *Comitium, locus erat propter se-*

natum, quò coire equitibus & populo R. *licebat. Asconius.*

Dicit tamen et fortunā reip. ut pro Milon. 119 et vide in Philippicis 193. et 217.

FORTVNAM REIP. *Libri ueteres, fortunam* P. R. *idq; uerius uidetur. ita enim Cicero sæpißime locutus est. Fortunam ueteres, ut puto, nihil aliud quàm diuinam uoluntatem uocabant. Signum autem eius rei est, quòd Alcman eam Iustitiæ sororem, Prouidentiæ autem filiam esse dixit: etsi hoc aliò transferri posse uideo: ut dicamus, iustis ac prouidis hominibus omnia prospere succedere. Sed profecto non ea, quæ ratione ac consilio prouisa, administrataq; essent, ad fortunam referebant. imo ea potius, quorum causæ ignorarentur, quæq; quasi diuinitus cecidisse uiderentur. quod & ab Aristotele, libro secundo de principijs, tradita fortunæ definitio ostendit. itaque rationem poëtæ, id est humanam prudentiam, fortunæ opponunt Horatius: = Vt nemo quam sibi sortem Seu ratio dederit, seu fors obiecerit. itidemq́; deo. Ouidius: At tu seu ratio te nostris appulit oris, Siue deus; regni cōmoda carpe mei. cumq́; dæmonis nomen apud ueteres Græcos idem ualeret, quod dei: ita ut Plato supremum illum deum, qui hanc uniuersitatem rerum architectatus est, dæmona appellet: eodem iidem nomine fortunam intelligebant: unde fortunatos eudæmonas, infortunatos cacodæmonas nominabant. Fortunam igitur, & perfectam sapientiam, & mentem, atque animum mundi, & fatum, & deum cum dicerent, nominibus modo uariatis, unam candemq́; rem indicabant. de sapientibus loquor. uulgarium enim, & stultorum scio longe aliam fuisse sententiam. itaque*

recte apud Homerum δῖος βουλὴ, id est, Iouis consilium, exponitur fatum, & recte hæc duo à Virgilio coniuncta sunt,

Fortuna omnipotens, & ineluctabile fatum.

Atque hac de re ita uir eruditissimus M. Varro apud Ciceronem loquens inducitur. Partes autem mundi esse omnia, quæ insint in eo: quæ Natura sentiente teneantur, in qua ratio perfecta insit, quæ sit eadem sempiterna. nihil enim ualentius esse, à quo intereat. Quam uim Animum esse dicunt mundi, eandemq́; esse Mentem, Sapientiamq́; perfectam: quem DEVM appellant, omniumq́; rerum, quæ sunt ei subiectæ, quasi Prouidentiam quandam, procurantem cœlestia maxime; deinde in terris ea quæ pertinent ad homines: quam interdum Necessitatem appellant: quia nihil aliter possit, atque ab ea constitutum sit, interuenire: quasi fatalem & immutabilem continuationem ordinis sempiterni. nonnunquam quidem eandem Fortunam, quòd efficiat multa improuisa, nec opinata nobis, propter obscuritatem, ignorationemq́; causarum. Hæc non tantum eruditissima, sed etiam sanctissima uerba Varronis si quis attente considerauerit, facile perspiciet, sapientum hominum, qui antiquis temporibus floruerunt, eam, quam dixi, de fortuna fuisse sententiam. Ergo ita pingebant eam, ut globum pedibus ipsius subiicerent: quo significarent, totam hanc globosam mundi molem deo subiectam esse. in eiusdem altera manu gubernaculum ponebant, in altera Copiæ cornu: quod à Pindaro acceptum, Plutarchus, Dio Chrysostomus, & Lactantius prodiderunt: nimirum indican-

tes, omnium esse rerum gubernatorem deum, eundemq́; bonorum omnium largitorem; ut Hesiodus *loquitur*, δωτῆρα ἐάων. *Atque hoc sensu recte dictū uideri potest, à* Sallustio, *Fortunam in omni re dominari: recte à* Cicerone, *magnam* Fortunæ *esse uim in utranque partem. nos enim, & cum prospero flatu eius utimur, ad optatos exitus peruenire; & cum illa reflauit, affligi. neque uero ita hæc intellexisse aut* Ciceronem, *aut* Sallustium *existimo: sed, ut sæpe fit, sapientius, quàm sentiebant, locutos.* Demosthenes *autem, non orator modo summus, uerumetiam philosophus, omnem prorsus rerum humanarum rectionem ac gubernationem* Fortunæ *tribuit:* Μεγάλη γὰρ ῥοπὴ, μᾶλλον δὲ ὅλον ἡ τύχη παρὰ πάντ' ἐστὶ τὰ τῶν ἀνθρώπων. *Quid autem* Fortunæ *nomine intelligat, ipse paulo post docet. cum enim dixisset, si quis sibi optionem daret, malle se* Atheniensium *fortunam, quàm* Philippi: *causam subijciens, cur eo sit animo, ait plura uidere se in* Atheniensibus, *quæ ad conciliandam deorum beneuolentiam ualeant, quàm in* Philippo: πολὺ γὰρ πλείους ἀφορμὰς εἰς τὸ τὴν παρὰ τῶν θεῶν εὔνοιαν ἔχειν ὁρῶ ὑμῖν ἐνούσας, ἢ ἐκείνῳ. *Ecquid uidetur aperte profiteri, se fortunæ prosperitatem in diuina beneuolentia ponere? Quod si quisquis est qui uersiculum illum fecit,* τύχη τὰ θνητῶν πράγματ' οὐκ εὐβουλία, *quem* Cicero *ita interpretatus est,* Vitam regit Fortuna, non sapientia; *eum, inquam, quicunque fecit, si ita intellexit, ut ego intelligo, ne merito illum* Theophrastus *in* Callisthene *commendauit: ipsumq́;* Theophrastum *iniuria &* Plutarchus, *& alii in-*

cessendum eo nomine, atque exagitandum putarunt. hoc enim dicere uoluit, res humanas non humana, sed diuina prouidentia, gubernari: omnesq; hominum deliberationes inanes esse atque irritas, nisi eis uoluntas diuina comitetur. Quid enim? non'ne quotidie uidemus, quæ sapientißime cogitata uiderentur, peßime cedere? quod si callidißima exercitatißimorum hominum consilia euẽtus plerunque deserit: tamen'ne pertinaces erimus, & in humana prudentia momenti aliquid positum esse dicemus? commouere nos deberet uel illa sepulcralis sapientißimæ Cypriorũ reginæ inscriptio, 399

Σοφὴ μὲν ἤμην, ἀλλὰ πάντ᾽ οὐκ εὐτυχής.

Sapientem se fuisse prædicat, sed infortunatam. filiæ enim turpitudinem, & filiorum mortem acerbißimam uiderat: ipsaq; se, malis uicta, inusitato mortis genere peremerat. Timotheum Athenienſem *(quem alij* Cononis *filium,* Vlpianus *rhetor* Cononis *patrem facit) & multis uictorijs, & statua in foro posita insignem, pictor quidam effinxerat dormientem, & retia tenentem manu. astabat dormienti fortuna, quæ castella, urbesq; plurimas in ea retia demitteret. ægre tulisse picturam illam* Timotheus *fertur, & gloriatus esse, illas uictorias, non fortunæ beneficio, sed sua sibi uirtute partas. quæris, quid consecutum sit? ne unam quidem est, postea quam illam uocem edidit, uictoriam consecutus.* Vo*luit uidelicet deus hominis arrogantiam compescere: & ostendere eiusmodi res à sua munificentia, non ab humana uirtute, sapientia'ue proficisci. nam & ob hoc ipsum quæ* Fortuna, *eadem alio uocabulo* Nemesis *dicitur.* Vi-

deo autem, queri posse, si fortuna, ut nos dicimus, eadem & diuina prouidentia est, qui factum sit, ut eam multi omnibus conuicijs insecuti sint, & cæcam, iniustam, inconstantem, ac uolubilem uocauerint. cui quæstioni non difficiliter occurri potest. Etenim nemo est, qui nesciat, optimis plerunque uiris maximas in uita difficultates ac molestias obijci: exilia, uincula, egestatem, morbos, orbitatem, contemptum, odia, illorum proprium quasi patrimonium esse. at contra improbissimos ac nefarios homines sæpenumero affluere diuitijs, florere honoribus, abundare ijs omnibus quæ suauem uitam efficiunt, inter clientum adulatorumq́; turmas, sine ullo prope molestiæ morsu, totum uitæ spatium conficere uidemus. hinc illæ in fortunam querelæ hominum nescientium ea omnia diuino consilio fieri, & habere uerißimas causas partim subtiliter explicatas à theologis, partim etiam in arcanis diuinitatis abditas ac retrusas. non igitur cæca fortuna: dei enim oculus, ut dicitur, uidet omnia: sed cæci potius ipsi, qui non uiderent, deum datam à se bonis, ac fortibus uiris nolle ociosam desidere uirtutem, ideoq́; dare ei ubi se exerceat. Quid enim attinuerat munire fide, armare fortitudine, ac patientia Regulum, si in uiola ei, aut in rosa moriendum fuisset? Quorsus Herculi inuictum illud corporis & animi robur, si in umbra ei fuisset, atque in ocio consenescendum? Mollia, planaq́; itinera dedignatur uirtus; ardua, salebrosa, atque aspera concupiscit. Exerceri suos deus omni acerbitatum genere uult, ut habeat, quod in eis remuneretur. neque enim

esse aut præmium sine uictoria, aut uictoria sine certamine, aut certamen sine aduersario potest. malis autem interdum opes, honores, imperia permittit, ut hoc ipso argumento intelligant boni, non esse in his rebus positam uirtutis mercedem: longeq́ præstantiora esse ab illo suis laboribus præmia constituta. Quod autem inconstantem eam, & uolubilem dicunt: magis etiam indicat, eam nihil aliud, quàm dei uoluntatem, esse: quæ non ipsa quidem mutabilis est: sed aßidua rerum humanarum mutatione, ac uicißitudine condocefacit nos, ne quid in eis firmum, aut stabile putemus.

Ῥεῖα μὲν γὰρ βριάει, ῥέα δὲ βριάοντα χαλέπτει,
Ῥεῖα δ' ἀρίζηλον μινύθει, καὶ ἄδηλον ἀέξει
Ζεὺς ὑψιβρεμέτης, ὃς ὑπέρτατα δώματα ναίει.

Video, plus hac de re uerborum factum esse, quàm institutæ scriptionis ratio postulabat. sed me paulo prouectum à portu longius, in altum postea subitus quidam disputationis æstus abduxit. quòd si hoc quasi diuerticulum lectoribus non inamœnum fuerit, cur excusare me debeam, non est. cui minus placere à principio cœperit, ei liberum erit paginas aliquot transilire. Omnino, scribenti ad te, LEONARDE MOCENICE, *exurgendum aliquando altius, & ex illo philosophiæ, cuius tu præcipue studio caperis, locupletißimo penu splendidius aliquid depromendum fuit.* I

FORTVNAM P. R. *de qua extat perelegans Plutarchi libellus.*

AVT NON MVLTO POST COMMISSA. *libri ueteres, aut non multa postea commissa: at-*

que ita emendandum est. duabus enim de causis illa omittere se dicit; quòd & nota sint, & multa alia postea Catilina commiserit.

QVOTIES TV ME DESIGNATVM. *libri ueteres, Quoties tu me designatum, quoties consulem interficere conatus es? melius omnino, quàm quomodo impressum est.*

PETITIONES. ἐμβολὰς *uerbum gladiatorium, ut ante dixi.*

CORPORE EFFVGI. *Duobus modis uitare petitionem aduersarij licet: ut aut obiectu & oppositu alicuius rei, ictum repellas, aut declinatione corporis, irritum reddas. hoc posterius uocabant, corpore effugere.* +

+ Virgilius in V. Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit. Curtius lib. VI. alia pela clypeo excipiebat, corpore alia vitabat.

NIHIL AGIS, NIHIL ASSEQVERIS. *assequi est* ἐπιτυχεῖν, *quod plane hoc loco non conuenit. itaque legendum suspicor, Nihil agis, nihil sequeris, nihil moliris. est autem, nihil sequeris, nihil tibi proponis.*

QVOTIES IAM, QVOTIES IAM TIBI EXTORTA EST. *elegantius uidetur, quomodo scriptum est in antiquis libris: Quoties tibi iam, quoties iam extorta est sica ista de manibus? ut sit similis repetitio illi Demosthenicæ,* οὐ γάρ ἐστιν, οὐκ ἔστιν ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, *& cet.*

INITIATA SACRIS. *Sententia est. ita te geris, ut uouisse uidearis alicui deo, te sicam illam in consulis corpore defixurum. hac enim Cottam primo, & Torquatum, deinde me consulem sæpe iam è medio tollere conatus es.*

Venisti

CICERO
Venisti paulo ante in senatum: quis te ex hac tanta frequentia tot ex tuis amicis ac necessariis salutauit? si hoc post hominum memoriam contigit nemini, uocis expectas contumeliam, cum sis grauissimo iudicio taciturnitatis oppressus? quid, quòd aduentu tuo ista subsellia uacuefacta sunt? quid, quòd omnes consulares, qui tibi persæpe ad cædem constituti fuerunt, simul atque assedisti, partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt? quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? serui mehercle mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes ciues tui; domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? &, si me meis ciuibus iniuria suspectum tam grauiter, atque offensum uiderem; carere me aspectu ciuium, quàm infestis omnium oculis conspici, mallem: tu cum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium iustum, & iandiu tibi debitum, dubitas, quorum mentes, sensusque uulneras, eorum aspectũ præsentiamque uitare? si te parentes timerent, atque odissent tui, neque eos ulla ratione placare posses: ut opinor, ab eo-

rum oculis aliquò concederes: nunc te patria, quæ communis eſt omnium noſtrum parens, odit, ac metuit, & iandiu te nihil iudicat niſi de parricidio ſuo cogitare. huius tu neque auctoritatem uerebere, neque iudicium ſequere, neque uim pertimeſces? quæ tecum Catilina ſic agit,& quodam modo tacita loquitur. Nullũ iam tot annos facinus extitit niſi per te,nullum flagitium ſine te: tibi uni multorum ciuium neces, tibi uexatio, direptioq́ ſociorum impunita fuit ac libera: tu non ſolum ad negligendas leges & quæſtiones, uerum etiam ad euertendas, perfringendasq́ ualuiſti. ſuperiora illa, quanquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli: nunc uero, me totam eſſe in metu propter te unum; quidquid increpuerit, Catilinam timeri; nullum uideri contra me conſilium iniri poſſe, quod à tuo ſcelere abhorreat; non eſt ferendum. quamobrem diſcede, atque hunc mihi timorem eripe; ſi uerus, ne opprimar:ſin falſus; ut tandem aliquando timere deſinam.

MVRETVS

VENISTI PAVLO ANTE IN SENATVM. *ueniſſe eum in ſenatum, ait Salluſtius, aut diſ*

simulandi causa, aut sui expurgandi, sicuti iurgio lacessitus foret. quibus in uerbis, sæpe cogitaui, quid sibi uellet illa uox, iurgio. nunc in libro manu scripto, quem mihi Franciscus Capellius, patricius Venetus, honestissimus adolescens, dono dedit, non ualde illo quidem bono, sed tamen, cuicuimodi est, in eo scriptum uideo: Sicut iurio lacessitus foret: unde conijcio, pro, iurgio, legendum, iniuria.

QVID, QVOD OMNES CONSVLARES, *particula, quid, in ueteribus libris hoc loco non repetitur. neque sane repeti debet. tale quiddam infra quoque notabimus.*

SERVI MEHERCLE MEI. *Magnum atque excellens huius loci artificium est. confert enim se cum Catilina, ita ut se quidem ingenuæ cuiusdam humanitatis, Catilinam uero superbæ cuiusdam, & non tolerandæ plenum crudelitatis ostendat. deinde quòd seruos cum ciuibus comparat, profiteturq́; pluris à se seruos suos fieri, quàm à Catilina ciues, mirifice ad struendũ odium ualet. necesse est enim, ut exardescat auditor, & in eum indignatione incitatus feratur, à quo se minoris fieri audit, quàm ab alio seruos. neque non illud,* DOMVM MEAM, *magna cum uehementia dictum est. Domum, inquit, eam, cuius ipse dominus sum; in quam non modo seruis, sed nulli omnino homini, extra me unum, quicquam iuris est; seruorum causa relinquerem: tu urbem, quo ciuium animos expleas, relinquendam non putabis?*

SERVI MEHERCLE MEI. *argumentum ex*

VACVEFACTA SVNT. Et si[dem] habeo, c[um] adsentior erud[i]tissimo viro Ludovico Ca[rrioni], affirmanti hanc Scripturam extare in libris antiquis: quamquam in meis quidem non erat.

minori, id est, ex minus uerisimili. uix enim credibile est, quenquam tantum tribuere seruis suis, ut propter eos suam sibi domum relinquendam putet. quod tamen hic tanquam uerum ponitur. Si igitur id quod minus credibile uidetur, est: deberet esse & id, quod maiori probabilitate nititur.

SI ME ISTO PACTO METVERENT. libri ueteres, metuerent atque odissent: & paulo post: Tu tibi urbem relinquendam non arbitraris? de quo alij iudicent.

ET SI ME MEIS CIVIBVS. alterum argumentum indidem ductum, unde superius: Ego, inquit, si uel iniuria odio me esse ciuibus scirem, urbem relinquerem. quid te facere oportet, qui iustißimum in te omnium odium agnoscis?

ATQVE OFFENSVM. libri ueteres, atque infensum. ~~neque dubium est, quin ita scribi debeat.~~

sed, offensum melius.

SI TE PARENTES. Hoc à pari ductum uideri potest. Par ratio est parentum & patriæ. At si te parentes metuerent atque odissent, secederes. idem igitur facere debes, cum te metuat, atque oderit patria.

QVAE TECVM CATILINA. Longe pulcherrimum exemplum προσωποποιΐας, quam uel conformationem, uel personæ fictionem latine uocare possumus. Porro & hoc, & alterum, quod in hac ipsa oratione reperiemus, & illud Appij Cæci in oratione pro Cælio, puto ad imitationem Platonis effictа esse, qui hoc modo leges in Critone, ueteres Athenienses pro patria mortuos, in Menexeno loquentes introduxerat.

NVLLVM IAM TOT ANNOS. *quòd duo membra ab eadem uoce incipiunt, anaphora est. quòd totidem in eandem uocem desinunt, epanaphora. quòd uariatur casibus oratio, per te, sine te, tibi uni, tu nō solum, polyptoton. in illis autem, negligendas, euertendas, perfringendas, homœoptoton. hæc annoto subinuitus, ut ijs satisfaciam, qui, explicare artificium, nihil putant esse aliud, quàm figuras indicare. atque hæc semel attigisse satis est: si enim quoties aliqua figura occurrit, toties eam nominare uelimus, nihil aliud agendum fuerit.*

MVLTORVM CIVIVM NECES. *Multos admodum ciues Syllanis temporibus Catilina interfecerat: ut testatur* Dio *libro* XXXVII. *& Asconius exponens orationem in toga candida. ubi ex eis nominat* Q. *Cæcilium*, M. *Volumnium*, L. *Tantasium*: M. *etiam Marij Gratidiani, summe popularis hominis, qui ob id bis prætor fuit, caput abscissum, per urbem sua manu tulerat. sed præstat, his de rebus omnibus,* Q. *Ciceronis in commentario de petitione consulatus uerba recitare.* Hunc *negliges quidem, (de Catilina loquitur) natum in patris egestate, educatum in sororis stupris; corroboratū in cæde ciuium: cuius primus ad remp. aditus in equitibus* R. *occidendis fuit. nam illis, quos meminimus, Gallis, qui tum* Titinniorum, *ac* Vanniorum, *ac* Tanusiorum *capita demebant, Sylla unum Catilinam præfecerat. in quibus ille hominem optimum,* Q. *Cæcilium, sororis suæ uirum, equitem* R. *nullarum partium, cum semper natura, tum etiam ætate iam quietum, suis*

*manibus occidit. Quid ego nunc dicam, petere eum tecum consulatum, qui hominem carißimum populo R. M. Marium inspectante populo R. uirgis per totam urbem ceciderit, ad bustum egerit, ibi omni cruciatu lacerarit, uiuo, stanti, collum gladio sua dextera secuerit, cum sinistra capillum eius à uertice teneret: caput sua manu tulerit, cum inter digitos eius riui sanguinis fluerent? qui postea cum histrionibus, & cum gladiatoribus ita uixit, ut alteros libidinis, alteros facinoris adiutores haberet: qui nullum in locum tam sanctum, & tam religiosum acceßit, in quo non, etsi in alijs culpa non esset, tamen ex sua nequitia dedecoris suspicionem relinqueret: qui ex curia Curios, & Annios, ab atrijs Sapalas, & Caruilios, ex equestri ordine Pompilios, & *Cneos sibi amicißimos cõpararit: qui tantum habet audaciæ, tantum nequitiæ, tantum denique in libidine artis, & efficacitatis, ut parentum prope in gremijs prætextatos liberos cõstuprarit. Hæc, & alia multa Quintus. Fratrem etiam interfecit, ut ait Plutarchus. interfecit quoque filium, ut antea diximus.*

Sed quæ de horrendo supplicij genere, quo Marius Gratidianus peremptus est, apud Iulium Firmicum legũtur, ea, quando non ita peruulgata sunt, haud ab re fuerit apponere. Prætorio, ait Firmicus, uiro, minori scilicet Mario, qui iudicio omnium benemeritus de rep. uidebatur, Syllana iußione, elisa sunt prius crura: deinde deiecta de statu corporis brachia, humerûm tenus dissoluta ceciderunt: tertio amputata lingua uocem reliquit in faucibus. ad postremum, omni corporis parte

mutilata, oculi, qui fuerunt spectatores & superstites, egeruntur: & in tam angusto corpore, à nefario patriæ carnifice, tot sunt inuenta supplicia: & uix anima tantis uulneribus erogata est: cum hinc inde membris fluentibus, minutatim spiritus carperetur.

TIBI VEXATIO, DIREPTIOQ. SOCIORVM. *Africam dicit: quam Catilina miseris modis diuexauerat. uide Asconium.*

TV NON SOLVM AD NEGLIGENDAS. *negligit leges, ac quæstiones, qui earum metu à peccando non continetur. easdem perfringit, qui cum in iudicium adductus, manifesto teneatur, aliqua tamen uia elabitur. Catilina autem primum accusatus fuerat repetundarum, Lepido, & Tullo cos. atque absolutus per præuaricationem accusatoris P. Clodii: deinde etiam cædis, consulibus Cæsare, & Figulo, ut est apud Dionem, & tunc quoque absolutus. Hoc quoque ipso tempore interrogatus erat lege Plautia ab L. Paullo. Sallustius.*

EVERTENDAS. *ueteres libri, euincendas.*

SI VERVS, NE OPPRIMAR. *Hoc orationis genus Hermogenes σχῆμα διλήμματον uocat.*

CICERO

Hæc si tecum, ut dixi, patria loquatur, non'ne impetrare debeat, etiam si uim adhibere non possit? quid, quòd tu te ipse in custodiam dedisti? quid, quòd uitandæ suspicionis causa apud M. Lepidum te habitare uelle dixisti? à quo non receptus, etiam

ad me uenire ausus es, atque, ut domi meæ te asseruarem, rogasti. cum à me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo essem, quòd iisdem mœnibus contineremur: ad Q. Metellum prætorem uenisti. à quo repudiatus, ad sodalem tuum, uirum optimum, M. Marcellum demigrasti: quem tu uidelicet & ad custodiendum te diligentissimum, & ad suspicandum sagacissimum, & ad uindicandum fortissimum fore putasti. sed quàm longe uidetur à carcere atque à uinculis abesse debere, qui se ipsum iam dignum custodia iudicauerit? quæ cum ita sint Catilina, dubitas, si hic morari æquo animo non potes, abire in aliquas terras, & uitam istam, multis suppliciis iustis debitisq; ereptam, fugæ solitudiniq; mandare? refer, inquis, ad senatum: id enim postulas, &, si hic ordo sibi placere decreuerit, te ire in exilium, obtemperaturum te esse dicis. non referam id, quod abhorret à meis moribus: sed tamen faciam, ut intelligas, quid hi de te sentiant. egredere ex urbe Catilina: libera remp. metu: in exilium, si hanc uocem expectas, proficiscere. quid est Catilina?

ecquid attendis, ecquid animaduertis horum silentium? patiuntur, tacent. quid expectas auctoritatem loquentium, quorum uoluntatem tacitorum perspicis?

MVRETVS.

QVID, QVOD TV TE IPSE IN CVSTODIAM. *Hac de re ita Dio libro* XXXVII. καὶ τῷ Κικέρωνι αὐτῷ τηρεῖν ἑαυτὸν, ὅπως δὴ μὴ φύγῃ που, παρεδίδου. μὴ προσδεξαμένου δὲ ἐκείνου τὴν φρουρὰν αὐτοῦ, παρὰ τῷ Μετέλλῳ τῷ στρατηγῷ τὴν δίαιταν ἑκουσίως ἐποιεῖτο, ἵν' ὡς ἥκιστα ὑποπτευθῇ νεωτερίζων τι, μέχρις ἂν καὶ ἐκ τῶν αὐτόθε συνωμοτῶν ἰσχυρόν τι προσλάβῃ. *Hæc Dio: quem errare, ex hoc loco aperte cognoscitur: non enim apud Metellum prætorem, sed apud Marcellum diuersatus est Catilina.*

APVD M. LEPIDVM. *qui consulatum cum Volcatio gesserat.*

ID RESPONSVM. *libri ueteres, id responsi.*

AD Q. METELLVM PRAETOREM. *Q. Cæcilium Metellum Celerem dicit: qui, biennio de more interiecto, consulatum postea cum L. Afranio gessit.*

VIRVM OPTIMVM. *ironiam esse, annotat Fabius libro* IX. *& sane, quomodo idem Catilinæ sodalis, & uir optimus esse potuisset?*

M. MARCELLVM. *constat, non esse eundem, quem paulo post, uirum fortissimum uocat: id est cum,*

pro quo extat oratio ad Cæsarem. opinor, hunc M. Marcellum illius C. Marcelli, quo de in Sextiana defensione mentio est, patrem fuisse. quam in sententiam, aut potius coniecturam, adduxit me Paulus Orosius, qui libro sexto historiarum ita scribit: Motus etiam in Pelignis ortus à Marcellis patre & filio, per L. Vectium proditus, patefacta Catilinæ coniuratione, quasi succisa radice, compressus est: & de utroque, per Bibulum in Pelignis, per Ciceronem in Brutiis uindicatum est.

QVEM TV VIDELICET. *hæc omnia εἰρωνικῶς accipienda sunt.*

ET SI HIC ORDO SIBI PLACERE DECREVERIT. *ueteres libri, Et si hic ordo placere decreuerit: quæ mihi ἔλλειψις nescio quo modo uenustior uidetur. Verbum autem, placere, usitatissimum erat in senatusconsultis. Qua de re si quis ambigit, legat Senatusconsulta illa, quæ sunt in epistolis Cœlij ad Ciceronem.*

NON REFERAM. *& ex hoc, & ex alijs, sed ex hoc potissimum loco colligo, uerum non esse, quod ait Dio, senatusconsulto ex urbe abire iussum esse Catilinam. senatusconsultum enim, nisi referente Cicerone, fieri non potuit. at is aperte, se relaturum, negat.*

CICERO.

At si hoc idem huic adolescenti optimo P. Sextio, si fortissimo uiro M. Marcello dixissem, iam mihi consuli hoc ipso in templo iure optimo senatus uim, & manus in-

tuliſſet. de te autem Catilina, cum quieſcunt, probant; cum patiuntur, decernunt; cum tacent, clamant: neque hi ſolum, quorum tibi auctoritas eſt uidelicet cara, uita uilisſima: ſed etiam illi equites R. honeſtiſſimi atque optimi uiri, ceteriq; fortisſimi ciues, qui circunſtant ſenatum, quorum tu & frequentiam uidere, & ſtudia perſpicere, & uoces paulo ante exaudire potuiſti. quorum ego uix abs te iamdiu manus ac tela contineo, eoſdem facile adducam, ut te hæc, quæ iampridem uaſtare ſtudes, relinquētem, uſque ad portas proſequantur. quanquam quid loquor? te ut ulla res frangat? tu ut unquam te corrigas? tu ullam fugam meditere? tu ullum ut exilium cogites? utinam tibi iſtam mentem dii immortales donarent. tametſi uideo, ſi mea uoce perterritus ire in exilium animum induxeris, quanta tempeſtas inuidiæ nobis, ſi minus in præſens tempus, recenti memoria ſcelerum tuorum, at in poſteritatem impendeat. ſed non eſt mihi tanti, dummodo iſta [redacted] priuata ſit calamitas, & à reip. periculis ſeiungatur. ſed tu ut uitiis tuis commoueare, ut legum pœnas pertimeſcas, ut temporibus reip. concedas, non eſt

postulandum. neque enim Catilina is es, ut te aut pudor à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore reuocarit. quamobrem, ut sæpe iam dixi, proficiscere: ac si mihi inimico, ut prædicas, tuo conflare uis inuidiam, recta perge in exilium. uix feram sermones hominum, si id feceris: uix molem istius inuidiæ, si in exilium ieris iussu consulis, sustinebo. sin autem seruire meæ laudi & gloriæ mauis, egredere cum importuna sceleratorum manu, cõfer te ad Manlium, concita perditos ciues, secerne te à bonis, infer patriæ bellum, exulta impio latrocinio: ut à me non eiectus ad alienos, sed inuitatus ad tuos isse uidearis. quanquam quid ego te inuitem, à quo iã sciam, esse præmissos, qui tibi ad forum Aurelium præstolarentur armati? sciam pactam & constitutam esse cum Manlio diẽ? à quo etiam Aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam esse confido & funestam futuram, cui domi tuæ sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse præmissam? tu ut illa diutius carere possis? quam uenerari ad cædem proficiscens solebas: à cuius altaribus sæpe istam dextram impiam ad necem

ciuium transtulisti. ibis tandem aliquando, quo te iampridem tua ista cupiditas effrænata ac furiosa rapiebat. neque enim tibi hæc res affert dolorem, sed quandam incredibilem uoluptatem. ad hanc te amẽtiam natura peperit, uoluntas exercuit, fortuna seruauit. nunquam tu non modo ocium, sed ne bellum quidem, nisi nefarium, concupisti.

MVRETVS

ADOLESCENTI OPTIMO, P. SEXTIO. *P. Sextio Gallo, quæstori C. Antonij consulis, pro quo extat Ciceronis oratio.*

M. MARCELLO. *hic ille est, ut ante dixi, quem postea apud Cæsarem defendit Cicero.*

CVM TACENT, CLAMANT. *tale est illud è diuinatione, etiam si tacent, satis dicunt. & illud Catulli, Nequicquam tacitum cubile clamat.*

NEQVE HI SOLVM. *non solũ senatores, sed & equites, ceteriq; ciues, qui circumstant senatum, silentio significant, placere, ut tu in exilium proficiscaris.*

VSQVE AD PORTAS PROSEQVANTVR. *mos antiquus erat, prosequendi eos, qui in exilium abirent. Sic in oratione, quæ proxime hanc sequitur: Vel eiecimus, uel emisimus, uel ipsum, egredientem urbe, prosecuti sumus. Sic apud Euripidem Hippolytus,*

Ἴτ' ὦ νέοι μοι τῆσδε γῆς ὁμήλικες,
Προσεῖ πάθ' ἡμᾶς, καὶ προπέμψατε χθονός.

QVANQVAM QVID LOQVOR. *reprehendit seipsum, quòd tam multis uerbis cohortatus fuerit Catilinam, ut in exilium proficisceretur. ait enim, id nullo modo ab eo expectari oportere.*

VTINAM TIBI ISTAM MENTEM DII IMMORTALES. *Cupiditates, quæ in hominum mentibus enascuntur, itemq; consilia quæ capiuntur, à dijs immitti, multi ueterum crediderunt.* Hinc *in poëtarum scriptis uidemus, heroas omnia de consilio alicuius dei facere:* Agamemnona Iunoni, Achillem, Aiacem, Diomedem, Vlyxem, Iasonem Palladi, Paridem Veneri; *alios denique alijs deis obtẽperare. etiamq; ut quisque deus cuique homini bene aut male consultum cuperet, ita putabatur bonum, aut malum consilium ei dare: profuturas aut nocituras cupiditates in animum illius immittere. cuius rei exempla ab ijsdem poëtis innumera peti possunt. & ex hac sententia dictum est à* Virgilio,

Hic *mihi nescio quod trepido male numen amicum*
Confusam *eripuit mentem.*

& à Catullo, Quis *deus tibi non bene aduocatus*
Vecordem *parat excitare rixam?*

& à Cicerone *in* Miloniana, Hic *dij immortales, ut supra dixi, mentẽ dederunt illi perdito, ac furioso, ut huic faceret insidias.* Alij *contra, ipsas cupiditates, ceterasq; affectiones animi deos esse autumarunt. quæ utraque dogmata* Virgilius *his uersibus complexus est;*

Di'ne *hunc ardorem mentibus addunt*

Euryale, an sua cuique deus fit dira cupido?
Cum enim animum ipsum, aut deum, aut partem quandam dei putarent esse (id quod postea Pythagorei *comprobarunt) quicquid in deo esset, deum esse credebant. neque uero, quòd quasdam cupiditates malas esse atque exitiosas uiderent, iccirco de sententia dimouebantur: nam deos quoque alios bonos faciebant, alios malos. ex hac opinione amor in deos relatus est: ex hac spei, timori, impudentiæ consecrata sunt fana: ex hac* Euripides *εὐλάβειαν, id est, cautionem, utilißimam deam; Φιλοτιμίαν uero, id est, ambitionem, deam perniciosißimam, & Φθόνον, id est, inuidentiam deum iniustißimum nominauit.* At *harum quidem opinionum utranque falsam esse constat.* Vera *autem, &, quoniam, ut ait* Aristoteles*, uerum uero pugnare non potest, religioni nostræ consentanea est* Plotini*, grauißimi, ac sanctißimi philosophi, sententia: omnes honestas & laudabiles cupiditates, omnia recta, & honesta consilia immitti diuinitus in animos nostros: uitiosa autem quæ sunt, ea ex naturæ nostræ corruptione, ac deprauatione profici sci.* In *hanc me disputationem deduxerunt uerba illa* Ciceronis, Vtinam *tibi istam mentem dij immortales donarent. uere autem ut dicam, libenter facio, ut excurram in huiusmodi locos, quo rerum minutiorum tædium, admista grauiorum, & maioris momenti argumentorum tractatione minuatur.*

DONARENT. *plane assentior* Petro Victorio*, qui, darent, non, donarent, hoc loco legendum putat. præcipue cum hanc emendationem etiam ueterum libro-*

rum auctoritas comprobet. hoc enim ipsi affirmanti facile credo: etsi in ijs omnibus, quos mihi uidere contigit, eadem hoc loco scriptura est, quæ in impreßis.
SED NON EST MIHI TANTI. *locus aperte corruptus: qui quidem è uetustis libris ita restituendus est. Sed est tanti: dummodo ista & cet. hanc autem sententiam continet. tanti publice interesse duco, te ex urbe exire, ut, dum id fiat, non recusem omnem inuidiæ tempestatem subire. sic locutus est etiam in oratione ea, quæ proxime sequitur:* Est mihi tanti Quirites, *huius inuidiæ falsæ atque iniquæ tempestatem subire, dummodo à uobis huius horribilis belli ac nefarij periculum depellatur. & libro tertio accusationis.* Metuisti, *ne æs alienum tibi cresceret, si* HS V I *millibus* I Ↄ *tibi constarent ea, quæ tu facile posses uendere* HS C C *millibus? fuit tanti: mihi crede. haberes, quòd defenderes. hoc enim significat:* Vsque eò *tua intererat id facere, ut recusandum tibi non fuerit, quominus id in tabulas referres, uel cum eo periculo, ne tibi æris alieni paululum accresceret. nam si fecisses, haberes saltem nunc quomodo te defenderes. & in eodem libro:* Iactabit *se, & in his equitabit equuleis:* Emi, *pecuniam solui. credo, etiam tabulæ proferētur. est tanti. cedo tabulas. dilue sane crimen hoc* Calidianū; *dū ego tabulas aspicere poßim. hoc enim dicit:* Tam *ualde arbitror, ad causæ meæ commodum pertinere, ut tu tabulas proferas: ut non recusem, quominus, ijs prolatis, crimen hoc diluas: dummodo ego eas aspicere poßim.* Nam quòd Hotomanus, *homo & probus, & insigniter eruditus putat, priore illo loco,*

tale

tale aliquid aut deesse, aut subaudiendum esse: Si meher cule hæc duo uerba scribi iußisses, FVIT TANTI, *mihi crede, haberes, quod defenderes: hoc autem posteriore exponit,* EST TANTI, *tanti sunt uenditi, hoc precium est, quo empti sunt: neminem puto esse, qui non uideat, quantopere utraque harum declarationum & falsa, & absurda sit.*

DVMMODO ISTA TVA PRIVATA SIT CALAMITAS. *puto, uocem, tua, expungendam esse, non enim de calamitate Catilinæ loquitur, sed de ea, quam sibi impendere auguratur, si Catilina ipsius iussu in exilium ierit. ut sit sensus: dummodo ista calamitas, quam ego accipiam ex inuidia, quæ mihi conflabitur, si tu meo iussu in exiliũ ieris, priuata sit, & à reip. periculis sciuncta, non recuso, quominus eam subeam, hac conditione, ut tu in exilium eas. huiusmodi autem sententiæ multum & ad beneuolentiam, & ad comparandam auctoritatem ualent: quæ indicant animum de publica tantum utilitate solicitum, &, dum reip. consulat, nihil de suo priuato periculo laborantẽ.*

NEQVE ENIM CATILINA IS ES. *Quicunque sese à flagitijs abstinent, uel iudicio id faciunt, uel affectu. iudicio ij, in quibus ratio, id est, superior illa pars animi, furentem uincit, ac domat cupiditatem. horum duplex ratio est. partim enim, cum oblatas sibi nequiter agendi occasiones uident, relinquunt eas, uel gaudentes hoc ipso, uel certe sine ulla molestia: atq; ij ex habitu id faciunt. alij rationi quidem obtemperant: sed tamen retorquent, ut dicitur, oculos ad ea, quæ omit-*

tunt, & relinquunt ea, ut Homerus loquitur, ἀχνύμενοί περ. hos Aristoteles ἐγκρατεῖς, latini continentes uocant. Eorum quoque, quos affectus quidam in officio continet, bipertita itidem diuisio est. alij enim pudore ac uerecundia sibi moderantur: ut ingenui, ac liberaliter educati adolescentes, qui cum sæpe tententur uehementißimis cupiditatibus, incitantibus, atque extimulantibus ipsos ad carpēdas omnis generis uoluptates, non illi quidem, quòd adhuc temperantes sint; (siquidem neque prudentia in iuuenilem ætatem cadit: & sine prudentia, earum, quæ in agendo cernuntur, uirtutum nulla consistit) sed cum sibi proponant eam turpitudinem, eamq; infamiam, quæ è dissolutione, ac nequitia existit, & renituntur cupiditati suæ, & si quando uincantur, deprehensi erubescunt. ideo dictum est à ueteribus, uerecundiam esse optimam custodem adolescentiæ. alij contra, seruili homines ingenio, metu tantum mali abstinent à malefaciendo: ut serui in comœdijs, ut ij qui eo tantum non peccant, quòd horrent acerbitates suppliciorum, quæ sunt legibus in facinorosos homines constituta. sub quod genus includendi sunt etiam ij, qui, tantum ne in morbos incidant, scortari, helluari'ue parcunt. Cum igitur, ut à principio repetens, summatim dicam, tria sint in animo, quæ peccare prohibeant, pudor, metus, & ratio: nullum horum trium Cicero quicquam unquam in Catilina ualuisse ait. eleganter autem turpitudinem pudori, periculum metui, furorem rationi, singula singulis opposuit: post ad unum uerbum omnia reuocauit.

ACSI MIHI INIMICO. *hoc quoque orationis σχῆμα διλήμματόν ἐστι. siue mihi conflare inuidiam, siue laudi meæ seruire uis, egredi debes.*

CONFLARE. *metaphora ducta à metallis.*

SERMONES HOMINVM. *fere in malam partem sumitur. Cicero in epistola ad Varronem:* Dabimus *sermonem iis, qui nesciunt, nobis, quocunque in loco simus, eundem cultum, eundem uictum esse. quid refert? tamen in sermonem incidemus.* Idem *libro quarto accusationis:* In *sermonem hominum, atque in tantam uituperationem ueniret.* Idem *pro Flacco:* Ne Lælius *ex his rebus, quas suscepit gloriæ causa, putet aliquid oratione mea sermonis in sese, aut inuidiæ esse quæsitum. sed & apud Græcos eodem modo: ut* Pindarus *dicit, sermones esse inuidis pro cibo.* ὄψον δὲ λόγοι φθονεροῖσιν.

QVANQVAM QVID EGO TE INVITEM. *Vnus liber uetus, Quanquam quid eò te inuitem. unde dubium non habeo, quin totus locus ita legi debeat. Quanquam quid eò te inuitem, quò iam sciam esse præmissos, qui tibi ad* Forum Aurelium *præstolarentur armati? sciam, pactam & constitutam esse cum Manlio diem? quò etiam Aquilam illam argenteam, &c.* Eò. *in castra Manlij. eò enim suorum multitudinem Catilina præmiserat. ac temperare mihi non possum, quin Sallustij uerbis, quibus hoc ipsum exponitur, leuiter ut opinor, deprauatis, opem ferre studeam. sunt autem hæc:* Postremo, *ubi multa agitanti nihil procedit, rursus intempesta nocte coniurationis principes conuo-*

cat per M.Porcium Leccam: ibiq; multa de ignauia eorum questus, docet, se Manlium præmisisse ad eam multitudinem, quam ad capienda arma parauerat. Hæc postrema uerba ita legi debere censeo: Docet, se ad Manlium præmisisse eam multitudinem, quam ad capienda arma parauerat. Non enim Manlium ad multitudinem, sed contra, multitudinem ad Manlium præmiserat.

ESSE PRAEMISSOS. *ipse enim, sperans Ciceronem ea nocte interfectum iri, proxima nocte ex urbe exiturum esse se confirmauerat.*

AD FORVM AVRELIVM. *qui forum Aurelium exponunt tribunal Aurelium, labi puto. Potius crediderim, ut Forum Iulium, Forum Cornelium, Forum Sempronium, Forum Appii, ita Forum Aurelium oppidum fuisse haud procul ab urbe: quod uel illa uerba è sequẽti oratione demonstrant. Aurelia uia profectus est. si accelerare uolent, ad uesperã consequentur.*

DIEM. *ad quam in castris esse deberes.*

QVÒ ETIAM AQVILAM ILLAM ARGENTEAM. *Romanarum legionum proprium signum fuisse aquilam, constat. cum autem legio diuideretur in decem cohortes; prima cuiusque legionis cohors semper suscipiebat aquilam: ut est apud Vegetium. erat autem aquila paruum sacellum, siue, ut Cicero hic loquitur, sacrarium: in quo inerat aquilæ effigies, uel argentea, ut hic uidemus, uel aurea. id sacellum hastæ impositum ex inferiori parte acutæ, quo in terram defigi posset, portabat is, qui aquilifer dicebatur. narrat Dio libro quadragesimo: aquilas autem illas diuino*

cultu affici solitas esse, & ea quæ modo recitaui, indicant, & Ciceronis hoc loco uerba confirmant.

AQVILAM ILLAM. *quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuiße dicebatur. Sallustius.*

A CVIVS ALTARIBVS. *hic inter calamo notatos, & formis excusos libros parua quædam discrepantia est. illi enim habent: A cuius altaribus sæpe istam impiam dexteram ad cædem ciuium transtulisti.*

CICERO.

Nactus es ex perditis, atque ab omni non modo fortuna, uerum etiam spe derelictis conflatam improborum manum. hic tu qua lætitia perfruere, quibus gaudiis exultabis, quanta in uoluptate bacchabere, cum in tanto numero tuorum neque audies uirum bonum quenquam, neque uidebis? ad huius uitæ studium meditati sunt illi, qui feruntur, labores tui; iacere humi non modo ad obsidendum stuprum, uerum etiam ad facinus obeundum; uigilare non solum ad insidiandum somno maritorum, uerum etiam bonis ociosorum. habes, ubi ostentes illam præclaram tuam patientiam famis, frigoris, inopiæ rerum omnium, quibus te breui tempore confectum esse senties. tantum profeci tum, cum te à consulatu repuli, ut exul potius tentare, quàm

consul uexare remp. posses: atque ut id, quod esset à te scelerate susceptum, latrocinium potius, quàm bellum, nominaretur. Nunc ut à me P.C. quandam prope iustam patriæ querimoniam detester, ac deprecer, percipite quæso diligenter quæ dicam, & ea penitus animis uestris mentibusq; mandate. etenim si mecum patria, quæ mihi uita mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis resp. loquatur, M. Tulli quid agis? tu'ne eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum uides, quem expectari imperatorem in castra hostium sentis, auctorem sceleris, principem cõiurationis, euocatorem seruorum & ciuium perditorum, exire patieris, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse uideatur? non'ne hunc in uincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? quid tandem impedit te? mos'ne maiorum? at persæpe etiam priuati in hac rep. perniciosos ciues morte multarunt. an leges, quæ de ciuium R. supplicio rogatæ sunt? at nunquam in hac urbe ii, qui à rep. defecerunt, ciuium iura tenuerunt. an inuidiam posteritatis times? præclaram uero populo R. refers

gratiam, qui te hominem per te cognitum, nulla commendatione maiorum, tam mature ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter inuidiam, aut alicuius periculi metum, salutem ciuium tuorum negligis. sed si quis est inuidiæ metus, non est uehementius seueritatis, ac fortitudinis inuidia, quàm inertiæ, ac nequitiæ pertimescenda. an, cum bello uastabitur Italia, uexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum te non existimas inuidiæ incendio conflagraturum?

MVRETVS

IMPROBORVM MANVM. *libri ueteres, impiorum manum.*

NEQVE AVDIES VIRVM BONVM. *amare dictum. quasi nihil ei sit bonorum uirorum aspectu, alloquió ue molestius.*

LABORES TVI. *De Catilinæ patientia, uidenda sunt ea, quæ Sallustius narrat.*

IACERE HVMI. *& qui de nocte grassantur, & qui furtiuos sequuntur concubitus, sæpe iacere humi, & sub dio pernoctare coguntur.* Ouidius *de amante, & milite:*

Peruigilant ambo: terra requiescit uterque:
Ille fores dominæ seruat, at ille ducis.

Vtriusque igitur rei causa, ad ponendum humi corpus, exercitatum dicit esse Catilinam.

SOMNO MARITORVM. *Ouidius:*

Nempe maritorum somnis utuntur amantes,
Et sua, sopitis hostibus, arma mouent.

A CONSVLATV REPVLI. *patefacto ambitu, quo tu ad me deijciendum utebare.*

LATROCINIVM POTIVS, QVAM BELLVM. *in ipso enim belli nomine uidetur auctoritatis aliquid inesse: uix ut bellum dici debeat, quod à priuato, aut ab exule infertur.* Bellum *tamen dictum est, quod* Spartacus *fecit: & bellum quoque intulisse patriæ dicitur* Coriolanus. *Sed hic de proprietate uocabuli* Cicero *loquitur. nam ipsemet paulo post bellum uocat.*

NVNC VT A ME. *explicaturus, cur Catilinam eijcere potius, quàm interficere malit, nouo quodam quasi principio utitur.*

PERCIPITE QVAESO. *unus liber uetus,* Percipite *quæ dicam, & ea penitus animis uestris, rationibusq; mandate.*

QVAE MIHI VITA MEA. *huiusmodi sententiæ sunt, quæ orationem moratam efficiunt. talis est infra:* Hoc animo semper fui, *ut inuidiam uirtute partam &c.*

EVOCATOREM. *Quæ uis huius uocabuli sit, alij è Seruio grammatico retulerunt.*

SERVORVM. *seruos tamen postea reiiciebat Catilina: eoq; nomine à* Lentulo *apud* Sallustium *reprehenditur.*

MACTARI. *Vsum quendam huius uerbi, paucis, ut arbitror, notum, quem ante hos decem annos anno-*

taui, & publice docui, cum etiam tum adoleſcentulus, Limini, quod Pictonum oppidum eſt & humaniorum literarum, & iuris ciuilis ſtudiis florentiſsimum, Amphitruonem Plautinam enarrarem; tradere hoc loco inſtitui: ſimulq; locum Plautinum, à quibuſdam, qui eum non intelligebant, corruptum, declarare. Mactare igitur hoſtiam alicui deo, uſitate dicimus: ut,

Cœlicolûm regi mactabam in littore taurum.

At mactare deum quempiam aliqua hoſtia, minus ſæpe uſitatum illud quidem, ſed tamen à ueteribus dictum eſſe conſtat. atque inde iocandi occcaſionem arripuit Plautus: apud quem Mercurius, aſſumpta Soſiæ forma, cum Amphitruonem aduenientem ludificaretur, & à foribus repelleret; multis ultro citroq; iactis conuicijs, ad poſtremum ita eum alloquitur: Sacrufico ego tibi. cumq; miratus Amphitruo ſubiunxiſſet, Qui? reſpondet ille: Quia enim te macto infortunio. ubi iocus eſt, ut dixi, è uocabuli ambiguitate quæſitus. nam cum mactare aliquem, interdum ſit, ei ſacrificare; ad hanc uerbi notionem Mercurius reſpiciens, ei ſe ſacrificaturum pollicetur. at poſtea illudens, pro hoſtiæ nomine, ponit uocem, infortunio. quid autem ſit, mactare aliquem infortunio, nemo neſcit. Hoc qui non intelligebant, corruperunt & uerſum, & ſententiam, adiectis duabus uoculis, hoc modo: Sacrufico ego hunc tibi Iupiter. Eiuſdem autem locutionis exemplum eſt in interrogatione in Vatinium: Cum inaudita, ac nefaria ſacra ſuſceperis, cum inferorum animas elicere, cum puerorum extis deos manes mactare ſoleas. at extra hos duos locos,

Arnobius adv. gent. 250.

haud scio, an ullum praeterea illius exemplum in ueterum scriptis reperiatur.

QVID TANDEM IMPEDIT TE? *argumentum ab enumeratione partium per remotionem, hoc modo. Quòd Catilinam non interficis; oportet te aut more maiorum, aut legibus, aut inuidiae metu impediri. at neque mos maiorum, neque lex ulla, neque inuidiae metus impedire te debet. nihil igitur causae est, cur eum non interficias potius, quàm emittas.* Propositio *tanquam certa, & confessa ponitur. assumptionis, quae tripertita est, singulae partes adhibitis rationibus confirmantur. itaque procederet argumentatio; nisi* Cicero *postea ostenderet, praeter has tres, aliam quandam subesse causam, cur* Catilinam *emittendum sibi potius, quàm è medio tollendum putet.*

AT PERSAEPE. *confirmat primam partem assumptionis, per locum à minore, hoc modo: Quod priuatos homines in hac rep. nō ueritum est facere, id multo animosius facere debet is, cui commissa resp. est. at saepe etiam priuati perniciosos ciues morte multarunt: multo magis igitur idem tibi faciendum est. licet autem annotare oratoris artificium, qui cum & in hac oratione, & in quibuscunque alijs in hanc sententiam disputauit, unum modo nominauerit* Scipionem Nasicam, *qui priuatus (si modo unquam sapiens priuatus est) seditiosum ciuem interfecerit: hoc loco tamen, augendi atque amplificandi causa, persaepe id à priuatis hominibus factum esse dicit.*

AN LEGES. *Confirmatio secundae partis.* Hostes

ciuium iura tenere non debent. Catilina hostis est. non igitur debet frui beneficio earum legum, quæ de ciuibus R. *latæ sunt. Leges autem* Valerias, Porcias, *&* Sempronias *dicit.*

AN INVIDIAM. *Tertia pars assumptionis duabus rationibus confirmatur: quarũ prior est: Qui summis populi beneficijs usus est, is, ubi populi salus agitur, nullam recusare inuidiam, nullum subterfugere periculum debet. tu à populo, quæ maxima expectari beneficia poterant, consecutus es. non est igitur, cur in illius salute conseruanda ullam inuidiam, aut ullum periculum extimescas.*

PRAECLARAM VERO. *ironia.*

PER TE COGNITVM. *nouum.*

NVLLA COMMENDATIONE. *nullis imaginibus.*

TAM MATVRE. *omnes enim honores suo anno consecutus est: quod, ante ipsum, nouo homini contigerat nulli.*

AD SVMMVM IMPERIVM. *Consulatum. quamuis enim prætores collegæ cõsulum erant, ijsdemq; auspicijs creabantur: tamen prætores minus imperium habebant; maius consules.*

PER OMNES HONORVM GRADVS. *quæsturam, ædilitatem maiorem, præturam.*

SED SI QVIS EST. *secunda ratio. Si, inuidiæ metu, Catilinæ parcis: nihil agis. in eandem enim inuidiam, aut etiam maiorem, ex inertia, atque ex fortitudine uocaberis.*

CVM BELLO VASTABITVR. *amplificatio per enumerationem consequentium belli.*

INVIDIAE INCENDIO. *primum sine ulla figura dixerat, arsura tecta: deinde quod in illis proprie dixerat, figurate ad seipsum transtulit.*

CICERO

hoc His ergo sanctissimis reip. uocibus, & eorum hominum, qui idē sentiunt, mentibus pauca respondebo. Ego, si hoc optimum factu iudicarem P.C. Catilinam morte multari, unius usuram horæ gladiatori isti ad uiuendum non dedissem. etenim si summi uiri, & clarissimi ciues, Saturnini, & Gracchorum, & Flacci, & superiorum complurium sanguine non modo se non cōtaminarunt, sed etiam honestarunt: uerendum certe mihi non erat, ne quid, hoc parricida ciuium interfecto, inuidiæ mihi in posteritatem redundaret. quod si ea maxime impenderet, tamen hoc animo semper fui, ut inuidiam uirtute partam, gloriam, non inuidiam putarem. quanquam nōnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quæ imminent, non uideant; aut ea, quæ uident, dissimulent; qui spem Catilinæ mollibus sententiis aluerunt, cōiurationemq́ nascentem nō credendo corroborauerunt:

quorum auctoritatem secuti multi non solum improbi, uerum etiam imperiti, si in hunc animaduertissem, crudeliter & regie factum esse dicerent. nunc intelligo, si iste, quò intendit, in Manliana castra peruenerit, neminem tam stultum fore, qui non uideat coniurationem esse factam; neminē tam improbum, qui non fateatur. hoc autem uno interfecto, intelligo hanc reip. pestem paulisper reprimi, nō in perpetuum cōprimi posse. quòd si se eiecerit, secumq́ suos eduxerit, & eodem ceteros undique collectos naufragos aggregauerit: extinguetur atque delebitur nō modo hæc tam adulta reip. pestis, uerum etiam stirps, ac semē malorum omnium. etenim diu iam P.C. in his periculis cōiurationis, insidiisq́ uersamur: sed nescio quo pacto omnium scelerum, ac ueteris furoris, & audaciæ maturitas in nostri consulatus tempus erupit. quòd si ex tanto latrocinio iste unus tolletur, uidebimur fortasse ad breue quoddā tempus cura, & metu esse releuati; periculum autē residebit, & erit inclusum penitus in uenis, atque in uisceribus reip. Vt sæpe homines ægri, morbo graui, cū æstu febriq́ iactantur, si aquam gelidam bibe-

rint, primo releuari uidentur, deinde multo grauius uehementiusque afflictantur: sic hic morbus, qui est in republica, releuatus istius pœna, uehementius uiuis aliis ingrauescet.

MVRETVS

HIS ERGO. *emendandum est ex ueteribus libris,* His ego. *ita enim recte continuatur, & cohæret cum superioribus, hoc modo,* Si mecum ita resp. loquatur; ego his sanctissimis ipsius uocibus pauca respondebo. *alioqui esset ἀνακόλουθον, non illud quidem uitiosum, neque Ciceroni inusitatum: sed præstat, ueterum librorum auctoritatem sequi.*

QVI IDEM SENTIVNT. *libri ueteres,* Qui hoc idem sentiunt. *& ita emendandum uidetur.*

EGO, SI HOC OPTIMVM. *Dissolutio propositæ argumentationis: quæ quidem propositionibus duabus, earumque rationibus continetur. prior propositio.* Ego, si id è rep. fore iudicassem, Catilinam, nulla interiecta mora, morte multassem. *Ratio. non enim metuerem, ne ulla tam pulchrum facinus inuidia sequeretur. quod si aliter caderet; tamen gloriam eam potius, quàm inuidiam ducerem.* Altera propositio. *Sed satius esse duco, ut emittatur.* Ratio. *Quoniam, eo interfecto, uideo fore, ut hoc malum reprimatur tantum paulisper: eiecto autem, & profligato cum suis, ut in perpetuum comprimatur.*

INVIDIAM VIRTVTE PARTAM. Po-

test'ne uirtus inuidiam parere? atqui si inuidia aut odiũ est, aut quoddam odium: uirtutem autem etiam uiti osi amant: (qua de re à nobis alio in libro disputatum est) quomodo è uirtute potest inuidia existere? Sed tamẽ & Pindarus alicubi queritur, & exempla docent, & communis omnium uox (quam ego quidem pro oraculo habendam esse duco) clamat, pulcherrimis factis inuidiã plerunque comitari. Demus igitur nos aliquantisper huic cogitationi: est enim res digna cognitu. huiuscemodi autem disputationes qui non amant, prætereant. ego, quando hic, ut poëtæ loquuntur, menti calor incidit, sequar eum, quocunque ducet: & uel mihi, ut dicitur, canam, & Musis, uel ijs, quibus paulo φιλοσοφικώτερον ingenium est, seruiam: quæramq; quæ sit origo inuidiæ, quæ natura: qui, quibus, & quas ob res inuideant: tum quæ sint ea, quæ quasi cursum inuidiæ sistant. atque hinc ordior. Omnes affectus ab ingenito cuique sui ipsius amore proficiscuntur. hic unus quasi fons ceterorum omnium est. quia enim amat se quisque, iccirco quæ sibi bona esse, uel scit, uel putat, ea & absentia desiderat, & obiecta persequitur, eorumq; tum adeptione, conseruatione, amplificatione gaudet, tum contrarijs rebus offenditur. Malorum autem contraria ratio est. Atque hoc quidem principium disputationis ponatur à nobis, sumaturq; hoc loco, quasi concessum. longiorẽ enim orationem requirit. Cum igitur sibi quisque carißimus sit, fit, ut se omnibus bonis ornatum, ac florentem uidere cupiat: ægreq; ferat, si quid eius generis in alio uideat,

quod in se desideret. Hæc *origo*, *quasiq́; radix inuidiæ est*. Dolent *autem*, *aut quòd ipsi careant eo*, *quod alius habeat*; *aut quòd alius habeat id*, *quo ipsi careant*. *inter estq́; inter hæc*: *nam qui dolet*, *quòd ipse careat*; *dolet malo suo* : *qui*, *quòd alius habeat*; *alieno bono*.

Itaque *ea demum inuidia est*, *non quòd tu careas*: *sed*, *quòd alius habeat*, *dolere*. Quòd *si progrediatur affectus hic etiam longius*, *ut doleas*, *id boni esse alij*, *quod tibi quoque sit*; *hæc iam non inuidia est*, *sed illa*, *quam* Græci ζηλοτυπίαν, Cicero *obtrectationem uocat*. Non *igitur inuidus est*, *qui alium formosum*, *ualentem*, *opulentum*, *eruditum*, πολύφιλον *uidens*, *dolet*, *se quoque talem non esse*: *hac enim ratione omnes inuidi essemus*: *sed cui hoc ipsum per se ægre est*, *quòd hæc in alio sint*, *is demum est inuidere censendus*. *neque uero proprie inuidia odium est*: *sed est tamen quiddam odio affine*. Nam & *odisse homines sceleratos dicimur*, *quibus non inuidemus*: & *odium uel ex metu*, *uel ex iniuria accepta*, *opinata*, *expectata*, *uel ex opinione aliqua prauitatis*, & *sceleris nascitur*: *cum inuidia longe alios habeat fontes*: & *odium interdum laudabile est*; *inuidia nunquam*: & *qui odit*, *male esse uult*: *qui inuidet*, *non male omnino*, *sed aliquanto minus bene*. *ut si domus in uicino posita ædium tuarum luminibus officiat*, *non eam quidem funditus excisam*, *sed illam tantum partem*, *quæ tibi molesta est*, *sublatam uelis*. *quanquam in hac similitudine hoc dissimile est*: *quòd inuidus ijs*, *quæ nihil ipsi officiunt*, *alienis prosperitatibus affligitur*. *inuidiã tamen odium quod*

dam

dam plerunque comitatur. ideoq; ipsum inuidiæ nomen interdum pro odio ponitur. ac quoniam imminutio boni, malum quodammodo est, alienis malis gaudere inuidus dicitur: unde illud poetæ,

Risus abest, nisi quem uisi fecere dolores.

Eleganterq; Bio, *quendã, qui hoc morbo laborabat, ridentem conspicatus,* Huiccine, *inquit, boni quid contigisse dicam, an alij cuipiam aliquid mali? optimus tamen & dicendi, & sentiendi magister* Aristoteles *ista distinguit, ut aliud* φθόνον *uocet, aliud* ἐπιχαιρεκακίαν. Cum *autem inuidia dolor quidam sit, & dolor omnis fodicet, atque excedat eum in quo est; merito dicitur, ipsam inuidiam esse supplicium sibi.* Nunc *qui, quibus, & propter quæ fere inuideant, strictim explicemus.* Inuident *igitur, non qui sua sorte cõtenti sunt: (nam etiam poëtæ, in quorum scriptis longe uerißima omnium affectuum expreßio est, cum amoribus suis secure fruuntur, negant se uel* Ioui *inuidere) sed qui semper maius aliquid requirunt; quales præcipue sunt ambitiosi, atque auari. illi enim, quicquid ad gloriam, hi quicquid ad opes accedit alienas, sibi quodammodo detrahi credunt. inuident etiam fere inferiores superioribus: unde dictum est, Summa petit liuor. non tamen ijs, qui longo interuallo superiores sunt: ut dijs, aut regibus. neque procul remotis, ut* Scythæ Persis. *sed & eiusdem artificij homines inter se. unde est apud* Hesiodum, Figulus *figulo: quod tamen ita intelligendum est, si gloriam ex eo studio, aut pecuniam aucupentur. alioqui enim similitudo studiorum amoris potius causa*

est. nonnunquam etiã superiores inferioribus: ut Crassus & ceteri nobiles crescenti adhuc Ciceronis gloriæ inuidebant. & nouis potius, quàm nobilibus: iuuenibus potius, quàm ætate prouectis. ut enim ignis exoriens plurimum fumum, ita maximam inuidiam gloria exoriens excitat. quò pertinet Themistoclis dictum, qui adolescens dicebat, ex eo se intelligere, nihildum à se splendide gestum, quòd nondum inuidiæ dente peteretur. magnam etiam inuidiam facit ostentatio sui: uereq́; scripsit Euripides, τὸ σεμνὸν esse omnibus odiosum. & æquales æqualibus, & nobiles nobilibus; omninoq́; pares paribus ideo facile inuident, quia aut anteuertere ipsi alijs uolunt, aut, ne alij sibi anteuertant, timent. & ijs, qui tradita sibi potentia immodice utuntur. cuiusmodi inuidiam in Catilinæ causa Cicero metuebat. Omnino autem inuident aut felicitatẽ, aut partem aliquam felicitatis. quocirca sapienter Pindarus, κρέσσων οἰκτιρμῶν φθόνος. uereq́; uulgo dici solet, tribus ex optimis rebus tres peßimas oriri: è ueritate odiũ, è familiaritate contemptũ, è felicitate inuidiã. inuident aũt non tam uirtutẽ, quàm præmia uirtutis, ut opes, honores, imperia. nemo enim suam fortitudinem inuidit Regulo, aut Decijs: at Ciceronis consulatus maximam inuidiam habuit. Ac tum maxime accenditur inuidia, cum genere, aut eiusmodi re aliqua superiori gloria ab inferiore præripitur. itaque hæc interdum uel exitij causa est, ut Gobriæ filio contigit. non igitur ἀμέσως inuidiam parit uirtus: sed uirtus gloriam, inuidiam gloria. Vitatur autem inuidia, si te modeste & æqua-

biliter cum alijs geras, nunquam te illis, ut ait Comicus, anteponens. minuitur etiam, si non omnia tibi uno quasi tenore procedant. ægre ferunt enim homines, aut unum præ ceteris excellere, aut uni, quasi fortunæ filio, omnia prospere succedere. Sæpeq; sapientes uiri in secundißimis rebus aliquid sibi euenire incommodi optarunt. hoc est enim, quod dicitur, inuidiæ sanguinem mittere. Terminatur autem sine dubio quidem morte: unde illa,

Pascitur in uiuis liuor: post fata quiescit.

& diram qui contudit Hydram,

Comperit inuidiam supremo fine domari.

Sed & confirmata iam, & ad summum perducta gloria inuidiam extinguit. Sic enim & aucto iam igne fumus euanescit: & Sol ad summum cœli euectus minimam umbram efficit. Quamlibet multa, aut innumera potius possem in hoc argumento dicere. sed, hæc ipsa, uereor, ne nimium multa sint. quæ tamen quoquo modo accipientur à lectoribus, iuuat, ut ait poëta, indulsisse furori. nunc ad Ciceronis uerba redeamus.

CRVDELITER, ET REGIE. regum crudelitas, & superbia apud Romanos prope in prouerbium abierat. Cicero pro Rabirio Postumo: Regum autem sunt hæc imperia, Animaduerte, & dicto pare: &, Præter rogitatum si querare: & illæ minæ,

Si te secundo lumine hic offendero,

Moriere. qui uersus, ut hoc, quasi præteriens, admoneam, ex Euripidis Medea conuersus est: quod ante me nemo annotauit. Idem secunda in Rullum: Non priuatorum insaniam, sed intolerantiam regum esse dice-

tis. & in eadem: Hoc quantum iudicium, quàm intolerandum, quàm regium ſit, quem præterit?

MALORVM OMNIVM. *quidam libri ueteres, malorum hominum. quod etſi à non nullis reiici uideo, mihi tamen non diſplicet.*

DIV IAM. *totum triennium.*

EX TANTO LATROCINIO. *unus liber uetus, naufragio.*

IN VENIS ATQVE IN VISCERIBVS. *allegoria, quam ſtatim adhibita pulcherrima ſimilitudine explicat, & exornat. qua quidem in ſimilitudine, reſp. corpori, coniuratio febri, Catilinæ ſupplicium potui aquæ gelidæ comparatur.*

CICERO.

Quare P.C. ſecedant improbi, ſecernant ſe à bonis, unum in locum congregentur, muro denique, id quod ſæpe iam dixi, ſecernantur à nobis. deſinant inſidiari domi ſuæ conſuli, circunſtare tribunal prætoris urbani, obſidere cum gladiis curiam, malleolos & faces ad incendendam urbem cõparare: ſit denique inſcriptum in fronte uniuſcuiuſque ciuis, quid de rep. ſentiat. Polliceor hoc uobis P. C. tantam in nobis conſulibus fore diligentiam, tantam in uobis auctoritatem, tantam in equitibus R. uirtutem, tantam in omnibus bonis conſenſionem, ut Catilinæ profectione omnia

patefacta, illustrata, oppressa, uindicata esse uideatis. Hisce ominibus Catilina cum summa reip. salute, & cum tua peste, ac pernicie, cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere, parricidioque iunxerunt, proficiscere ad impium bellum, ac nefarium. tum tu Iupiter, qui iisdem, quibus hæc urbs auspiciis à Romulo es constitutus, quem Statorem huius urbis, atque imperii uere nominamus; hunc, & huius socios à tuis aris, ceterisque templis, à tectis urbis, ac mœnibus, à uita, fortunisque ciuium omnium arcebis; & omnes inimicos bonorum, hostes patriæ, latrones Italiæ, scelerum fœdere inter se, ac nefaria societate coniunctos, æternis suppliciis uiuos, mortuosque mactabis.

MVRETVS

QVARE P.C. *conclusio est.*

PRAETORIS VRBANI. L. *Valerij Flacci. erant autem hoc anno prætores, hic ipse, quem dixi, L. Valerius Flaccus, Q. Pompeius Rufus, Q. Cæcilius Metellus Celer, C. Pontinius, C. Sulpicius, C. Cosconius, P. Cornelius Lentulus Sura. Octaui nomen nondum reperi. nam, quòd Appianus Cethegum nominat, dixi antea, cur mihi minus uerisimile uideatur.*

MALLEOLOS. *uide Vegetium.*

CVM SVMMA REIP. SALVTE. *quidam ueteres libri, Cũ reip. salute, quod multo melius uidetur.* TVM TV. *particula, tum, in comprecationibus utebantur.* Plautus,

Quid si falles? Tum Mercurius Sosiæ iratus siet. Idẽ,
Id ego si fallo, tum te summe Iupiter
Quæso, Amphitruoni ut semper iratus sies.

& in iureiurando, Si sciens fallo, tum me Diespiter *salua urbe, arceq; & cet. & in fœderibus,* Tum tu Diespiter *populum* R. *sic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam.*

M. ANTONII MVRETI AD LEONARDVM MOCENICVM, P. V. *secundæ orationis in Catilinam explicatio.*

C V M *multa sunt alia, quæ in ueteribus dicendi magistris admirari, & , libere ut loquar, non satis probare soleo,* Leonarde Mocenice *: tum illud imprimis, quòd ijdem homines & multo longius, quàm par erat, fines oratoriæ facultatis protulerunt, & eandem postea multo breuiore, multoq; angustiore, quàm ipsius natura fert, ambitu, quasiq; gyro concludere, ac constringere uoluerunt. nam cum ita late patere oratoris officium tradidissent, ut ex omni artium numero nullam relinquerent, qua non instructum esse eum, atque ornatum oportere dicerent, neque præclarum illud nomen eloquentis cuiquam tribuendum putarent, nisi qui idem & grammaticus esset, & dialecticus, & earum rerum quæ in naturæ obscuritate positæ sunt, intelligens, & gubernandæ reip. & gerendi belli peritus: eundemq; esse uellent & musicum, & geometren, & arithmeticum, & astrologum, & medicum, & architectum: nulla ut res esset cœlo, terra, mari, de qua non ille copiosissime disputare, atque ornatissime posset: ijdem postea, tanquam illius tantæ liberalitatis suæ pœnitentes, quasi angustissimo quodam ergastulo, ita tribus causarum generibus totam illius tam late patentem, diffusamq; uim coercuerunt. in quibus illud primum est, quod admirer: si quis* Euclidis, Ptolemæi*ue scripta*

nunquam legisset, cui tandem impedimento id ei ad dicendum putarint fore: aut qui minus eloquentem futurum, si qui nunquam neque cantare, neque saltare didicisset. nam si quòd aliquando accidit, ut C. Sulpicius, de lunæ defectione disserens, exercitum L. Paulli confirmaret, iccirco astrorum rationem oratori esse necessariam dicimus: & quia de faciendis portubus, architectum; quia de liuoribus, & tumoribus in corpore interdum aliquid dicit, medicum esse eum uolumus: eadem ratione dicamus sane, debere eum bonum coquum esse, bonumq; sutorem: quòd in tanta rerum uarietate accidere aliquando poßit, ut de cibis ei sit aliquid calceamentisq; dicendum. Magnum uero oratori negocium imponimus: si ut ei aliquid in sermone de huius aut illius artis instrumentis, operibus'ue, aut de ipsa etiam efficiendi ratione occurret: ita eum mittemus ad magistros, &, nisi quam artem didicerit, nunquam de ea uerbum unum facere patiemur. ac profecto si ista omnia in oratore sunt, mirum est, cur non ad canendum tibijs, ad obliganda uulnera, ad ædificanda naualia, diserti homines adhibeantur, & cur non oratoribus resp. tanquam Delphicis gladijs, ad omnia, quæ sunt in ciuitate necessaria, utatur. Est autē operæprecium cognoscere, quo potißimū argumento istud gloriosum dogma confirment. De omnibus, inquiunt, rebus dicere, oratoris officiū est. non potest autē quisquā ea dicendo tractare, quæ cognita perspectaq; non habeat. omniū igitur artiū scientiam animo comprehēderit, oportet, is qui oratoris munus sustinere meditetur. O plumbeum, ut dicitur,

pugionem.quis enim hoc tibi concesserit, nisi quem ista magnorum nominum infatuauerit auctoritas, omnibus de rebus oratoris esse officium dicere? sophistarum hoc fuit, ponere iubere quod quisque uellet: quod nemo unquam, qui orator haberetur, factitauit. Quando autem potest accidere, ut orator dicere debeat, quadrari possit circulus, nec'ne posit, aut ecquid ullam habeat quadrati latus cum diametro proportionem? At hæc ipsa si tractanda susceperit, multo tractabit ornatius, quàm ipsi artifices solent. Sane uero. mortuos, credo, excitabit, & mutis rebus sermonem dabit, & similiter cadentibus ac similiter desinentibus canoram numerosamq; efficiet orationem: facileq;, si id facere uoluerit, effugiet & risus hominum, & insaniæ famam. Consputaretur mehercule, ut opinor, & saxis, lutoq; peteretur, si quis in corona tractandis eiusmodi rebus ornatum ullum adhibere oratorium uellet. De iustis, iniustis, utilibus, inutilibus, honestis, turpibus, dicere oratoris officium est: non de quadratis, & circulis, de conis, & pyramidibus disputare. Itaque *præclare* Aristoteles, *ut solet,* Rhetoricen *in ijs modo uersari ait,* περὶ ὧν τέχνας μὴ ἔχομεν, καὶ περὶ ὧν βουλευόμεθα: *ijs uidelicet in rebus, quæ sunt in communi quadam intelligentia positæ: & de quibus, nemo est, qui non, natura duce, utcunque iudicare se posse confidat. hoc enim plane mihi quidē innuere uidetur, cum ait, illam esse* περὶ τοιούτων τινῶν, ἃ κοινά τρόπον τινὰ ἁπάντων ἐστὶ γνωρίζειν. Deinde, *si maxime oratori accidere interdum posse fateamur, uti ijs de rebus uerborum aliquid faciat, quæ ad alias facul*

tates, aut scientias pertinent: non tamen ex eo efficietur, ut ad oratoris nomen tuendum necessaria sit omnium artium cognitio. Ac mihi cogitanti, quæ tandem istius erroris origo esse potuerit; ut aliarum multarum stultissimarum opinionum, ita huius quoque uidentur Stoici principes, quasiq; procreatores fuisse. qualem enim illi suum sapientem esse dixerant, qui solus formosus esset, solus liber, solus rex, solus dialecticus, solus eloquens, solus denique omnia, ut etiam, quamuis nunquam soleas fecisset, sutor tamen esset imprimis bonus: talem prope isti præclarum illum suum è Platonis rep. oratorem effinxere. quam uanitatem secutus Vitruuius, multo ille quidem modestius, sed tamẽ aut talẽ, aut certe nõ multo alium architectum informauit, atque illi oratorem fecerant. quod idem non tantum in poeta, aut in imperatore facile probari queat: uerum etiam si ad istud exemplum progredi, & omnes artes paulatim commiscere libeat, eò tandem, dijs iuuantibus, ueniemus, ut bonum musicum esse oporteat, qui bonus cerdo euadere cogitet. Sed ut mittamus cetera; illud certe conuenire nullo modo potest, ut & omnibus de rebus dicere sit oratoris; & totum illius officium contineatur tribus causarum generibus, demonstratiuo, deliberatiuo, & iudiciali. neque uero mihi quisquam Aristotelis hoc loco auctoritatem obijciat: nam ille primum non, ut isti, omnia quæ in rerum natura sint, oratori ad dicendum subiecta esse uoluit: deinde multo uerius, multoq; sapientius locutus est: non enim tria genera causarum, aut controuersiarum, sed τρία εἴδη τῆς ῥητορικῆς,

aut τρία γένη τῶν λόγων τῶν ῥητορικῶν dixit. quod si quis putat idem cum illo altero esse, longe errat. ego autem, si quis quærat ex me, quo in genere causæ, aut controuersiæ sit ea oratio, qua quotannis olim eos, qui pro patria occubuerant, Athenis laudari mos erat: plane respondebo, in nullo. nulla enim ibi neque causa, neque controuersia est: neque quicquam de quo quisquam controuersetur. & tamen è Platonis Aristotelisq; doctrina uere dici potest, esse γένος ἐπιδεικτικὸν ῥητορικοῦ λόγου. Tu uero qui oratorem Hippiā quendā παντοδαπὴ facis, quæro ex te, cum ille de corporum cœlestium motibus, de fulguribus, de terremotibus disputabit: (quādo hæc quoq; ad munus illius pertinere uis) in quo istorum trium generum eum uersari dices? neque enim tum laudabit, neque uituperabit: neque suadebit, neque dißuadebit: neque accusabit, neque defendet. ac ne longius exempla repetamus: (tempus est enim, ut, his omißis, ad ea ueniamus, quæ instituto nostro adiunctiora sunt) hæ in Catilinam orationes, præter postremam, quæ sane deliberatiua dicatur, sub nullum ex illis tribus generibus includi queunt. non sub iudiciale: neque enim habentur in iudicio. non sub demonstratiuum: nam in demonstratiuo sola audientium uoluptas quæritur: totumq; illud genus ad pompam, & ad ostentationem comparatur. non sub deliberatiuum: in priore enim ut uidimus, nulla deliberatio est: quin id tantum agebat Cicero, ut exiret Catilina, quo ipse postea cum senatu deliberare de rep. posset. neque enim præsente eo deliberare, aut decernere utile fuisset. hac aūt, quam

nunc explicare aggredimur, itemq; tertia, nihil aliud agit, quàm ut exponat populo ea, quæ gesta sunt, eumq; confirmet, ac bene sperare iubeat. ne quæramus igitur, hæ orationes quo in causæ genere sint, aut in quo statu: sed ista relinquamus ijs, qui eò progreßi sunt stultitiæ, ut, editis libris, non tantum in epistolis Ciceronis, uerumetiam in comœdijs Terentij & genus causæ, & statum requirant. Nunc Ciceronem ipsum *audiamus.*

M. TVLLII CICERONIS IN L. CATILINAM, AD QVIRITES, ORATIO II.

t Andem aliquando Quirites L. Catilinam, furentem audacia, scelus anhelantem, pestem patriæ nefarie molientẽ, uobis, atque huic urbi ferrũ flammamq; minitantem, ex urbe uel eiecimus, uel emisimus, uel ipsum egredientem urbe prosecuti sumus. abiit, excesſit, euaſit, erupit. nulla iam pernicies à monstro illo, atque prodigio mœnibus ipsis intra mœnia comparabitur. atque hunc quidem unum huius belli domestici ducem sine controuersia uicimus: non enim iam in

ter latera noſtra ſica illa uerſabitur: non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domeſticos parietes pertimeſcemus. loco ille motus eſt, cum eſt ex urbe depulſus: palam iam cum hoſte, nullo impediente, bellum iuſtum geremus. ſine dubio perdidimus hominem, magnificeq́ uicimus, cum illum ex occultis inſidiis in apertum latrocinium coniecimus. quòd uero non cruentum mucronem, ut uoluit, extulit; quòd uiuis nobis egreſſus eſt; quòd ei ferrum de manibus extorſimus; quòd incolumes ciues, quòd ſtantem urbem reliquit; quanto tandem illum mœrore afflictum eſſe, & profligatum putatis? iacet ille nunc proſtratus Quirites, & ſe perculſum, atque abiectum eſſe ſentit, & retorquet oculos profecto ſæpe ad hanc urbem, quam ex ſuis faucibus ereptam eſſe luget. quæ quidem lætari mihi uidetur, quòd tantam peſtem euomuerit, foraſq́ proiecerit.

MVRETVS

TANDEM ALIQVANDO. *Perterrefactus ſuperiori oratione Catilina, ex urbe ſeſe, intempeſta nocte, cum paucis, ut ait Salluſtius; cum trecentis, ut ait Plutarchus, coniuratis eduxerat. poſtridie Cicero, cum ſenatum habiturus eſſet, interim dum ſenatores cō-*

uenirent, hanc orationem ad populum è Rostris habuit.

TANDEM ALIQVANDO. & ad tarditatem, & ad difficultatem indicandam ualet. Cur autem hinc potissimum Cicero exorsus est? primum, quia nullo pacto facilius poterat, statim à principio, populi beneuolentiam sibi adiungere, quàm modesta sui, & praeclari, & recentis beneficij cõmemoratione. omnes enim, qui oppressi aliquo metu fuerunt, amant eos, quorum opera se metu ac periculo leuatos intelligunt. ac si ij, qui suauem aliquem nuncium afferunt, etiam si ipsi nihil ad ea, quae nunciant, contulerunt, tamen ita grati solent esse, ut eos plerunque euangelijs prosequamur: quàm accepta eius oratio esse debet, qui & ea nunciat, quae maxime cupimus, & eis conficiendis ipsemet praefuit? primum igitur, ut dixi, hoc principio beneuolentiam quaesiuit sibi. deinde fuit etiam alia causa, cur eo uteretur. nam cum essent, qui Catilinam non eijci, sed interfici debuisse contenderent: ipseq; consilij sui causas publice reddere pararet: merito, qua de re in prima orationis parte disputaturus erat, eam sibi rem initio proponendam putauit.

FVRENTEM AVDACIA. annota ordinem dicendi plane mirabilem. Audacia immoderata, & proiecta furiosos quodammodo eos, in quibus est, efficit. quibus autem quasi conceptus in uisceribus aestuat furor, ij crebro spiritum ducere, atque anhelare consueuerunt. itaque apud Virgilium, sibyllae sacro furore correptae = non uultus, non color unus,

Non comptae mansere comae: sed pectus anhelum,

Et rabie fera corda tument.

Quocirca praeclare Cicero, cum dixisset, Catilinam furentem audacia; subiunxit, scelus anhelantem. Qui autem ad scelus tanta auiditate properat, ut anhelet: hunc nunquam conquiescere, sed aliquid perpetuo machinari necesse est. ergo addidit, Pestem patriae nefarie molientem. postremo, ut ostenderet, Catilinam inibi fuisse, ut iam iamq; exequeretur sua scelera ac consilia, addidit, Vobis, atque huic urbi ferrum, flammamq; minitantem.

VEL EIECIMVS. *quia pro imperio, minis, conuicijs, obiurgationibus usi sumus.*

VEL EMISIMVS. *quia non nolentem: imo ipsum suapte sponte exire meditantem.*

VEL IPSVM EGREDIENTEM. *eijcimur nolentes, emittimur uolentes: sed utrunque ab alio. egredimur autem ipsi per nos. eiectus igitur Catilina. nolebat enim exire, donec Ciceronem oppreßisset. uel potius emissus. qui enim sua omnia consilia erui è tenebris, & è priuatae domus parietibus in lucem erumpere uideret, in urbe tuto esse posse se non putabat. Vel potius neque eiectus, neque emissus est, sed per se egressus. nihil enim erat ei longius, quàm ut esset in Manlij castris.*

PROSECVTI SVMVS. *qua de consuetudine à nobis superius dictum est. non tamen ita hoc dicit, quasi reuera Catilinam prosecutus fuerit: sed tantum hoc genere loquendi significat, nullam exeunti ei uim adhibitam fuisse.*

ABIIT, EXCESSIT, EVASIT, ERVPIT. *non est congeries idem significantium: sed crescit ueluti per gradus oratio.*

EXCESSIT. *plus est, quàm abijt. ut,*

Omnibus idem animus scelerata excedere terra.

EVASIT. *tanquam eo ex loco, in quo iam sine periculo uersari nequiret.*

ERVPIT. *cum impetu quodam, & alacritate animi gestientis peruenire in Manlij castra.*

MOENIBVS IPSIS INTRA MOENIA. *quod periculum longe grauissimum est: ubi mali uis intus inclusa grassatur. &, cum à muniendo mœnia dicta sint; muniti esse mœnibus aduersus eos, qui intra mœnia sunt, non possumus.*

HVIVS BELLI DOMESTICI. *uox, huius, & à quibusdam alijs ueteribus libris abest, & ab illo, quem ante dixi, optimo.*

SINE CONTROVERSIA. *non est, ut quidam exponit, ne ipso quidem Catilina repugnante. Sed idem ualet, quod paulo post, sine dubio: & infra: sine dubitatione. ἀτρεκέως.*

NON ENIM IAM INTER LATERA. *dele illud, enim. nam neque est in uetustis libris, & corrumpit orationis dignitatem.*

NON IAM INTER LATERA. *ut magis intelligatur depulsi à ceruicibus ciuium periculi magnitudo; breuiter reuocat in memoriam aliquot audacia facinora Catilinæ.*

INTER LATERA. *ut pridie Kal. Ian. Lepido & Tullo*

& Tullo cos. cum ille in Comitio cum telo fuit.

NON IN CAMPO. *ut quo die ego mihi ab illo metuens, loricatus in campum descendi.*

NON IN FORO, NON IN CVRIA. *cum, illo præsente, neque iudicia tuto exerceri, neque senatus tuto haberi posset.*

NON DENIQVE INTRA DOMESTICOS PARIETES. *ut nuper, cum ille duos misisset, qui me in lecto meo interficerent.*

LOCO ILLE MOTVS EST. *id est, de statu deiectus: quem enim locum sibi quisque ad dimicandum cepit, is & à Græcis στάσις, & à Latinis status dicitur: unde Ciceroni in controuersiis forensibus status uocatur, in quo primum insistit quasi ad repugnandum congressa defensio. Quanta autem cum in omnibus rebus, tum præcipue in re militari uis sit ordinis, nemo nescit. sæpe enim paruæ, sed ordinatæ copiæ magnas, sed confusas, incompositasq; uicerunt. at ordo in exercitu seruari non potest, nisi quisque locum suum teneat, neque eo se moueri patiatur. idcirco olim capitis pœna constituta erat in λειποταξίας. nam qui prior loco mouetur, magnam spem uictoriæ aduersario præbet. quemadmodum igitur, ubi loco motus est hostis, certa propemodum, & explorata uictoria est: ita ait Cicero, Catilina ex urbe depulso, ciuibus iam non amplius de uictoria esse dubitandum. libet autem recitare duos ueterum scriptorum locos, quibus intelligatur, magno & intrepido milites animo mori malle, quàm ut se loco moueri sinant. eorum unus est Sallustij, sub*

finem libri de coniuratione Catilinaria, his uerbis: Sed confecto prælio, tum uero cerneres, quanta audacia, quantaq; uis animi fuisset in exercitu Catilinæ. nam fere quem quisque uiuus pugnandi locum ceperat, eum, amissa anima, corpore tegebat. Alter est Plauti ex Amphitruone,

Hostes crebri cadunt: nostri contra ingruunt.
Vicimu' ui feroces.
Sed in fugam se nemo tamen conuortitur:
Neque recedit loco, quin statim rem gerat.
Animam amittunt prius, quàm demigrent loco.
Iacet, ubi steterat, quisque, atque ordinem obtinet.

atque hi uersus aliquanto aliter leguntur in Plautinis libris: sed male. expressum autem esse è Plauto Sallustij locum, haud iniuria fortasse aliquis suspicetur.

BELLVM IVSTVM. *quod uere, ac proprie belli nomine censeri poßit.*

PERDIDIMVS. ἀπωλέσαμεν.

QVOD VERO NON CRVENTVM. *quòd me non interfecit, interficiendum'ue curauit.*

VIVIS NOBIS. *me uiuo.*

QVÒD EI FERRVM. *allegoria. significat enim, Quòd ei, ne cædem in urbe faceret, restitimus.*

QVÒD INCOLVMES CIVES. *quorum sanguinem cogitatione iam exorbuerat.*

QVÒD STANTEM VRBEM. *de cuius euersione, ac disperditione cogitabat.*

AFFLICTVM. *quasi ad humum deiectum.*

PERCVLSVM. *Percellere est euertere, & ad*

terram deijcere. unde prouerbium rusticorum, quo plaustrum perculisse dicuntur, qui negocium aliquod euerterunt, ac perturbarunt. meminit Donatus *in* Eunuchum: *& eo usus est* Plautus *in* Epidico: *perij plaustrum perculi. quo loco* Erasmus *ineptissime legit,* Austrum *perculi.*

ET RETORQVET OCVLOS. *expressit gestum eorum, qui inuiti aliquid relinquunt. itaque hominem auri minime cupidum ita expressit* Horatius;

Quisquis ingentes oculo irretorto
Spectat aceruos.

EX SVIS FAVCIBVS. *metaphora est ab immanibus feris.*

QVAE QVIDEM LAETARI MIHI VIDETVR. *liber uetus,* Quæ *quidem lætari eminus uidetur. est autem ualde frequens* Cicero *in ea figura, ut sensum tribuat rebus inanimatis. Sic pro* Marcello, Parietes *ipsi. Sic pro* Plancio: Quorum *honoribus agri, prope dicam, ipsi, montesq; fauerunt. & in agrarijs:* Tecta *atque agri.*

EVOMVERIT. *metaphora ab ægrotis, qui sæpe uomitu recreari, ac releuari solent.*

CICERO

At si quis est talis, quales esse omnes oportebat, qui in hoc ipso, in quo exultat, & triumphat oratio mea, me uehementer accuset, quòd tam capitalem hostem non comprehenderim potius, quàm

emiſerim : non eſt iſta mea culpa Quirites, ſed temporum. interemptum eſſe L. Catilinam, & grauisſimo ſupplicio affectum iampridem oportebat; idq́ à me & mos maiorum, & huius imperii ſeueritas, & reſp. poſtulabat: ſed quàm multos fuiſſe putatis, qui, quæ ego deferrem, non crederent? quàm multos, qui propter ſtultitiam non putarent? quàm multos, qui etiam defenderent? quàm multos, qui propter improbitatem fauerent? ac ſi ſublato illo depelli à uobis omne periculum iudicarem, iampridem ego L. Catilinam non modò inuidiæ meæ, uerum etiam uitæ periculo ſuſtuliſſem. ſed cum uiderem, ne uobis quidem omnibus re etiam probata, ſi illum, ut erat meritus, morte multaſſem, fore, ut eius ſocios inuidia oppreſſus perſequi non poſſem; rem huc deduxi, ut tum palam pugnare poſſetis, cum hoſtem aperte uideretis. quē quidem ego hoſtem, Quirites, quàm uehementer foris eſſe timendum putem, licet hinc intelligatis, quòd illud etiam moleſte fero, quòd ex urbe parum comitatus exierit. utinam ille omnes ſecum ſuas copias eduxiſſet. Tongillum mihi eduxit, quem

*amare in prætexta ~~calumnia~~ cœperat; Publicium, & Munatium, quorum æs alienum contractum in popina nullum reip. motum afferre poterat: reliquit, quos uiros, quanto alieno ære, quàm ualentes, quàm nobiles ~~uos uidetis~~.

MVRETVS

AT SI QVIS EST TALIS. *Nunc ingreditur ad declarandam rationem consilij sui: cur non interficiendum potius, quàm emittendum, esse Catilinam duxerit. artificiose autem facit, ut non modo non improbet, sed magnopere etiam laudet eorum sententiam, qui eum interfici debuisse dicebant; & tamen ab omni reprehensione se liberet. Tale enim dilemma afferri aduersus Ciceronem poterat. Aut coniurauit Catilina, aut non coniurauit. Si coniurauit, interficiendus fuit. si non coniurauit, ne eijciendus quidem. huic ita respondet, ut illum interfici debuisse fateatur: sed ostendat tamen, magis è rep. fuisse, ut emitteretur.*

QVALES ESSE OMNES OPORTEBAT. *nam, si omnes tales essent, tum demum, Catilinam interficere, nihil periculi fuisset.*

EXVLTAT, ET TRIVMPHAT. *ostentat, iactatq; se, & quodammodo magnifice se infert. Triumphat, autem, quasi communi omnium hoste deuicto.*

NON COMPREHENDERIM. *in uincula duci non iusserim.*

INTEREMPTVM. *libri ueteres, interfectum. aliquis nihil interesse dixerit. mihi hoc, quod est in ueteribus, longe melius uidetur.*

SED QVAM MVLTOS. *Tria hominum genera ponit, in quorum inuidiam incursurus erat, si Catilinam interfecisset. unum eorum, qui, ipsum Catilinæ inimicum esse, propterea quòd cum in consulatu acerbum competitorem habuerat, putabant. ideoq́;, quæ ab ipso deferrentur non credebant, quòd ab odio proficisci existimarent. alterum eorum, qui ita stulti erant, ut non putarent, aut etiam ut defenderent. tertium denique improborum hominum, qui Catilinæ conatibus, & inceptionibus fauebant.*

AC SI SVBLATO ILLO. *Quamuis, inquit, uidebam, quanta mihi impenderet inuidia, si Catilinam morte multassem: tamen si iudicassem fore, ut resp. morte illius omni periculo defungeretur; facile contempsissem omne non inuidiæ modo, uerumetiam uitæ periculum.*

IVDICAREM. *pro, iudicassem. enallage temporum.*

INVIDIAE MEAE, *qua mihi inuideretur, non qua ego alijs inuiderem. Sic infra:* Inuidiæ meæ leuandæ causa. *Vtroque autem modo dici inuidiam, ipsemet docuit quarto* Tusculanarum. *ego uero uideo, multa quoque alia nomina à ueteribus eo modo usurpata esse.* Vtilitas *enim mea sæpe quidem est ea, quam ego percipio: sed interdum ea quoque, quæ ex me percipitur.* Terentius Eunucho:

in ea re utilitatem, ego faciam, ut cognoscas mea. Cicero ad Tironem: *Vtilitatibus tuis possum carere: te ualere, tua causa primum uolo: tum mea, mi* Tiro. *Sic negligentia tua, qua tu negligeris: & odium tuum, quo te alius prosequitur.* Terentius:

Nam neque neglegentia tua, neque odio id fecit tuo. Sic insidiæ alicuius, non quas ipse tendit, sed quæ ipsi tenduntur. Cicero pro Cœlio: *Quod in alicuius agrestis periculo non prætermitteret, id, homo eruditus, in insidijs doctissimi hominis dissimulandum putaret? multa his consimilia reperiet, siquis accurate obseruare uoluerit.*

VERVMETIAM VITAE. *conuenit cum eo, quod in senatu dixerat, patriam sibi uita cariorem esse.*

QVAM VEHEMENTER. *è contrario intelligendum.*

TONGILLVM. *omnes, quos ego quidem uiderim, libri ueteres,* Tongilium.

TONGILIVM MIHI EDVXIT. *illud, mihi, ad sententiam nihil, ad sermonis elegantiam, & , ut ita dixerim, urbanitatem longe plurimum adiungit. Sic infra, Qui mihi accubantes in conuiuijs. & pro Murena, Apud exercitum mihi fueris, inquit, tot annos.* Terentius Phormione, *Qui mi, ubi ad uxores uentum est, tum fiunt senes.*

IN PRAETEXTA. *imberbem uidelicet adolescentulum. prætextam enim ferebant usque ad annum ætatis* XVII.

CALVMNIA. *ita reperio etiam in calamo exa-*

ratis libris. neque tamen dubium est, quin ea uox aut omnino redundet, aut aliquo modo corrupta sit: ego certi nihil pronunciare audeo.

PVBLICIVM, ET MVNATIVM. *iterum repetendum est uerbum, eduxit.*

RELIQVIT, QVOS VIROS. *ita emendandus est locus hic è ueteribus libris.* Reliquit *quos uiros? quanto alieno ære? quàm ualentes? quàm nobiles? illa autem duo uerba,* Vos *uidetis, neque in uetustis exemplaribus leguntur, & sine dubio, addita sunt ab aliquo inepto, qui, deesse quippiam, errore ductus, opinaretur.*

CICERO

et Itaque ego illum exercitum ex Gallicanis legionibus, & ~~eum~~ hoc delectu, quem in agro Piceno, & Gallico Q. Metellus habuit, et ~~ex~~ his copiis quæ à nobis quotidie comparantur, magnopere contemno, collectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria, ex rusticis mendiculis, & decoctoribus, ex iis, qui uadimonia deserere, quàm illum exercitum, maluerunt: quibus ego non modo si aciem exercitus nostri, uerum etiam si edictum prætoris ostendero, concident. hos, quos uideo uolitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum uenire, qui nitent

unguentis, qui fulgent purpura, mallem secum suos milites eduxisset: qui si hic permanent, mementote non tam exercitum illum esse nobis, quàm hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos. atque etiam hoc magis sunt timendi, quòd, quid cogitent, me scire sentiunt, neque tamen permouentur. uideo, cui Apulia sit attributa, qui habeat Etruriam, qui agrum Picenum, qui Gallicum, qui sibi has urbanas insidias cædis, atque incendiorum depoposcerit. omnia superioris noctis consilia ad me perlata esse sentiunt: patefeci in senatu hesterno die: Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid expectant? næ illi uehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram. quod expectaui, iam sum assecutus. ut uos omnes factam esse aperte coniurationem contra remp. uideretis. nisi uero si quis est, qui Catilinæ similes cum Catilina sentire non putet. non est iam lenitati locus: seueritatem res ipsa flagitat. unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere: demonstrabo iter: Aurelia uia profectus est: si accelera-

re uolent, ad uesperam consequentur. o fortunatam remp. si quidem hanc sentinam huius urbis eiecerit. uno mehercule Catilina exhausto, releuata mihi, & recreata resp. uidetur.

MVRETVS

ITAQVE EGO ILLVM. *locum hunc deprauatum esse constat. ego autem partim ueterum librorum auxilio, partim etiam coniectura nixus, confido fore, ut eum & corrigam, & declarem. Sententia igitur Ciceronis hæc est. Magnopere contemno eos omnes, qui cum Catilina exierunt, totumq; adeo Catilinæ exercitum: sed, qui è socijs eius in hac urbe manserunt, eos demum metuendos esse duco. Cur exercitum contemnam, in causa sunt primum legiones Gallicanæ, in quibus magnum est populo R. præsidium constitutum. deinde hic delectus, quem habuit Metellus in agro Piceno, & Gallico. præterea copiæ, quæ quotidie à nobis comparantur. magnos etiam mihi animos illud facit, quòd totum Catilinæ exercitum uideo è teterrimorum hominum colluuione esse conflatum. Sed hos demum, qui manent in urbe, cum tamen sint nefaria illa societate implicati, nobis esse arbitror pertimescendos. Hæc, nisi me uehementer fallit animus, Ciceronis sententia est. quod magis patebit, ubi sublata erunt aliquot menda, quæ adhuc huic loco tenebras offuderunt.*

EX GALLICANIS LEGIONIBVS.

emenda è libro uetere, Et Gallicanis legionibus. non enim dicit, exercitum Catilinæ esse ex Gallicanis legionibus; sed contemnere se Catilinæ copias, legionibus Gallicanis, id est, propter legiones Gallicanas, seu fretum auxilio legionum Gallicanarum. Gallicanas autem dicit, ut opinor, quæ in Gallia, in hibernis dispositæ essent.

ET CVM HOC DELECTV. *dele particulam, cum. abest enim à ueteribus libris, & sensum corrumpit.*

Q. METELLVS. *Missi sunt prætores, Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum: hisq; permissum, uti pro tempore, atque periculo exercitum compararent. Hæc Sallustius. è quibus constat de delectu, quem habuit Metellus in Piceno. de Gallico autem, è Dione cognoscitur: qui narrat, cum senatus prouincias decreuisset consulibus Macedoniam, & Galliam: Ciceroniq; Macedonia, quæ lucrosior erat, obtigisset: Ciceronem sponte eam concessisse C. Antonio, ut hominem magno ære alieno, ob idq; non alienum à suspicione coniurationis, oblata lucri spe, ad bonas partes adduceret. ac ne ipsum quidem in Galliam iuisse, sed, cum sibi sumpsisset urbis custodiam, eò Q. Metellum misisse. Atque hoc est, quòd Cicero tam sæpe à se prouinciam reip. causa prætermissam fuisse, iactat.*

EX HIS COPIIS. *ita etiam in ueteribus legitur. neque tamen dubito, quin legi debeat, Et his copijs.*

QVAE A NOBIS. *Decreuerat enim senatus, uti*

consules delectum haberent. Sallustius.

EXAGRESTI LVXVRIA. *id est, ex agrestibus luxuriosis. metonymia.*

EX RVSTICIS MENDICVLIS, ET DECOCTORIBVS. *uocem, mendiculis, in nullo uetere libro reperio: quin omnes, quos mihi quidem uidere contigerit, nihil habent hoc loco aliud, nisi, Ex rusticis decoctoribus.*

DECOCTORIBVS. *de huius uerbi ui copiose disseruit Budæus in Pandectas.*

VADIMONIA DESERERE. καταλιπεῖν τὰς δίκας. *Vadimonium deserere, est, quem in diem tu alium, alius ue te uadatus fuerit, cum diem non obire. in desertores autem uadimonij, pœna infamiæ constituta erat: & in eorum bona creditores à prætore mittebantur.*

EDICTVM PRAETORIS. *ex eo enim cognoscent omnium fortunarum suarum ruinam, ob deserta uadimonia. est autem argumentum à minori.*

QVI FVLGENT PVRPVRA. *significat senatores esse. soli enim senatores purpuream tunicam lato clauo insignem ferebant.*

VIDEO, CVI APVLIA. *C. Iulium in Apuliam Catilina miserat, ut est apud Sallustium. Sed hic locus de eo intelligi non potest. constat enim, Ciceronem loqui de quibusdam, qui adhuc in urbe erant.*

ATTRIBVTA. *à Catilina, tanquam imperatore, assignata.*

QVI HABEAT ETRVRIAM. *non Man-*

lium dicit, (ille enim iampridem ab urbe profectus fuerat) sed alium quempiam nobis ignotum.

QVI AGRVM PICENVM. *ne hic quidem Septimius Camers intelligi potest.*

QVI SIBI HAS VRBANAS. *Cethegum, Statilium, Caßium, Gabinium, ceteros.*

SVPERIORIS NOCTIS. *non intelligit eam noctem, quæ proxime antecesserat. neque enim conueniret, quod statim subiungit, Patefeci in senatu, hesterno die.*

VNO MEHERCVLE. *complexio à minori.*

CICERO

Quid enim mali aut sceleris fingi aut excogitari potest, quod non ille conceperit? quis tota Italia ueneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subiector, quis circunscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quæ mulier infamis, quis corruptor iuuentutis, quis corruptus, quis perditus inueniri potest, qui se cum Catilina non familiarissime uixisse fateatur? quæ cædes per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium stuprum non per illum? iam uero quæ tanta in ullo unquam homine iuuentutis illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime, alio-

rum amori flagitiosissime seruiebat: aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum non modo impellendo, uerum etiam adiuuando pollicebatur. nunc uero quàm subito non solum ex urbe, uerum etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum collegerat? nemo non modo Romæ, sed nec ullo in angulo totius Italiæ oppressus ære alieno fuit, quem non ad hoc incredibile sceleris fœdus asciuerit. atque ut eius diuersa studia in dissimili ratione perspicere possitis; nemo est in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinæ esse fateatur; nemo in scena leuior, & nequior, qui se non eiusdem prope sodalem fuisse commemoret. atque idem tamen, stuprorum, & scelerum exercitatione, assuefactus frigore, & fame, & siti, ac uigiliis perferendis, fortis ab his istis suis sociis prædicabatur, cum industriæ subsidia, atque instrumenta uirtutis, in libidine, audaciaq; consumerētur.

MVRETVS

QVID ENIM MALI. *generalis propositio, quam postea enumeratione partium amplificat.* TESTAMENTORVM SVBIECTOR. *ut*

Græcis ὑποβάλλεσθαι, ita latinis, subijcere, & interdum, falsum, & adulterinum quippiam ueri ac germani loco supponere. inde testamentorum subiectores, qui & testamentarij, dicuntur, qui quasi artem quandam factitant supponendi falsa testamenta pro ueris. ad quod exemplum, arbitror librarios istos, qui, lucelli sui causa, ut lectorem inducant hiantem, ineptissimis libris ueterum scriptorum nomina præponere non uerentur, librorum subiectores eleganter uocari posse.

CIRCVMSCRIPTOR. *qui inducendi, ac circumueniendi homines quasi artificium quoddam tenet. hoc quoque à Græcis sumptum, quibus περιγράφειν interdum ualet, decipere.*

NEPOS. *Cur nepotes uocabant nequam & dissolutos homines? opinor, quòd qui pueri, patre mortuo, in aui tutelam ueniunt, tales euadere consueuerint. nam & indulgentiores patribus fere sunt aui: & si seueri esse uelint, facile propter ætatis imbecillitatem à pueris patrio metu solutis contemnuntur.*

QVAE CAEDES. *de cædibus, deq; stupris à Catilina factis superiore commentario diximus. exponuntur autem à Q. Cicerone in libello de petitione consulatus, à Sallustio, ab Asconio.*

ALIOS IPSE AMABAT. Q. *Tullius ait, eum tantum habuisse in libidine artis, & efficacitatis: ut parentum prope in gremijs prætextatos liberos constuprarit.*

VERVMETIAM EX AGRIS. *hoc est, quod supra, agrestem luxuriam, & decoctores rusticos dixit.*

ATQVE VT EIVS DIVERSA STV-DIA. *Duo dißimilia uitia in Catilina esse dicit, gladiatoriam in tractandis armis, obeundisq́; facinoribus audaciam, & scenicam in omni libidine leuitatem, ac nequitiam. quod admirabile uideri queat.* Mollitiam *enim, & infractionem animi affert libido, qua nihil est armorum tractationis, & audaciæ magis alienum. ideoq́;* Venerem *admonet* Homericus Iupiter, *ne interponat se in res bellicas: sed* Marti, & Palladi *earum procurationem relinquat.*

Οὔτοι τέκνον ἐμὸν δέδοται πολεμήϊα ἔργα.
Ἀλλὰ σύγ᾽ ἱμερόεντα μετέρχεο ἔργα γάμοιο.
Ταῦτα δ᾽ Ἄρηϊ θοῷ, καὶ Ἀθήνῃ πάντα μελήσει.

Omnino tamen compertum est, homines bellicosos, & armorum studio addictos in Venerem *procliues esse: quod significare uoluerunt poëtæ, cum finxerunt, deditum esse* Veneri Martem, & *sæpe se in illius gremium* Reijcere, *æterno, ut ait* Lucretius, *deuictum uolnere amoris. qua de re ita* Aristoteles *libro secundo de rep.* ἔοικε γὰρ ὁ μυθολογήσας πρῶτος, οὐκ ἀλόγως συζεῦξαι τὸν ἄρη πρὸς τὴν ἀφροδίτην. ἢ γὰρ πρὸς τὴν τῶν ἀῤῥένων ὁμιλίαν, ἢ πρὸς τὴν τῶν γυναικῶν φαίνονται κατακώχιμοι πάντες οἱ τοιοῦτοι. *atque ea fortaßis causa fuit cur armatam* Venerem Spartani *colerent: quod* Pausanias *libro tertio prodidit.* Herculem, *quem unum longe bellicosissimum fuisse accepimus, eundem, traditum est, longe salacissimum fuisse, ut una nocte quinquaginta uirginum mellitam, ut* Pindarus *loquitur, herbam totonderit. isq́; ad duodecim notos*

decimus-

decimustertius additur illius labor,

Τὸ τρεισκαιδέκατον τοῖον λυγρὸν ἔσχεν ἄεθλον.

Μουνονυχὶ πεντήκοντα ξυνελέξατο κούραις.

Eius autem rei causa facile reddi potest. nam quæ roboris efficientia sunt, integritas partium corporis, copia sanguinis, spirituum, innati caloris; eadem omnia ad mouendam Veneris appetentiam ualent. Porro quod hic Cicero de diuersis Catilinæ studiis dicit, id uel optime ex oratione pro Cœlio, quale sit, intelligi potest.

ATQVE IDEM. *Catilina, inquit quamuis omnes scenicos leuitate, nequitiaq; superaret, fortis tamen habebatur à suis, propterea quòd diuturna stuprorum ac scelerum exercitatione ad ferendos labores occalluerat. Sed immeritißimo laus illa ei tribuebatur: cum instrumenta uirtutis in scelere ac nequitia consumeret.*

ASSVEFACTVS FRIGORE, ET FAME. *uide, num rectius legatur, frigori, & fami.*

AB HIS ISTIS SVIS SOCIIS. *macularunt hunc locum barbari illi, ac sordidi magistri, qui, patrum memoria glossas in scholis ad singula uerba dictare soliti erant. in duobus ueteribus libris legitur,* For*tis ab istis prædicabatur: quomodo sine dubitatione corrigendum est.*

INDVSTRIAE SVBSIDIA, ATQVE INSTRVMENTA VIRTVTIS. *Omnibus bonis male uti possumus, præterquam uirtute: ait Aristoteles libro primo de arte dicendi. quod tamen adhibita aliqua moderatione intelligendum est, etenim fe-*

licitas neque uirtus est, & est bonum: neque tamen quisquam felicitate aut bene, aut male uti potest. utimur enim non ipso fine: sed ijs, quæ ad finem dirigunt, idest, ijs, quæ ὀργανικὰ nominantur. cuiusmodi sunt opes, diuitiæ, imperia, integritas uirium, forma, ceteraq; Stoicorum προηγμένα. eiusmodi bona in Catilina erant firmitas corporis, patientia algoris, inediæ, sitis, insomniæ: quibus ille omnibus ad scelus, & ad libidinem abutebatur.

IN LIBIDINE, AVDACIA Q. *refert ad illam, quam supra dixerat, stuprorum, & scelerum exercitationem.*

CONSVMERENTVR. *libri ueteres, consumeret. & ita emendandum est.*

CICERO.

Hunc uero si sui fuerint comites secuti, si ex urbe exierint, desperatorum hominum flagitiosi greges: o nos beatos, o remp. fortunatam, o præclaram laudem consulatus mei. non enim iam sunt mediocres hominum libidines, non humanæ, ac tolerandæ audaciæ: nihil cogitant, nisi cædes, nisi incendia, nisi rapinas. patrimonia sua profuderunt: fortunas suas obligurierunt: res eos iampridem, fides deficere nuper cœpit: eadem tamen illa, quæ erat in abundantia, libido permanet. quod si in uino, & alea comessationes so-

lum, & scorta quærerent, essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi: hoc uero quis ferre possit, inertes homines fortissimis uiris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosq; sobriis, dormientes uigilantibus? qui mihi accubantes in conuiuiis, complexi mulieres impudicas, uino languidi, confecti cibo, sertis redimiti, unguentis obliti, debilitati stupris, eructant sermonibus suis cædem bonorum, atque urbis incendia. quibus ego confido impendere fatum aliquod, & pœnas iamdiu improbitati, nequitiæ, sceleri, libidini debitas aut instare iam plane, aut certe iam appropinquare. quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit: non breue nescio quod tempus, sed multa sæcula propagarit reip. nulla est enim natio, quam pertimescamus; nullus rex, qui bellum populo R. inferre possit: omnia sunt externa unius uirtute terra, mariq; pacata: domesticum bellum manet: intus insidiæ sunt: intus inclusum periculum est: intus est hostis: cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. huic ego me bello ducem profiteor Quirites: suscipio inimicitias homi-

num perditorum. quæ ſanari poterunt, quacunque ratione ſanabo: quæ reſecanda erunt, non patiar ad perniciem ciuitatis manare. proinde aut exeant, aut quieſcant, aut, ſi & in urbe, & in eadem mente permanent, ea, quæ merentur, expectent.

MVRETVS

HVNC VERO. *Sententia eſt. Si ceteri coniurati, ducem ſuum ſecuti, ex urbe exierint, beati erimus, fortunata erit reſp. præclara erit laus conſulatus mei. Sed animaduerte, quàm eleganter figurauerit hanc ſecundam partem: & quanto eam pulchriorem, repetitis exclamationibus, reddiderit.*

SI SVI FVERINT COMITES SECVTI. *duo libri ueteres, Si ſecuti erunt ſui comites. qui numerus mihi quidem magis probatur.*

NISI CAEDES, NISI INCENDIA. *ſcribe, iiſdem libris auctoribus,* Niſi cædem, niſi incendia. *Cædes enim unum eſt ex illis nominibus, quæ priore numero, multitudinis ſignificationem habent.* ἀθροιστικὰ, *ut meminiſſe uideor, grammatici uocant. Sic igitur locutus eſt & alijs locis, & paulo infra:* Eructant *ſermonibus ſuis cædem bonorum, atque urbis incendia.*

OBLIGVRIERVNT. *unus è ueteribus libris, abligurierunt. idq́; fortaſſe uerius eſt. nam obliguriendi uerbum non memini alibi legere.*

IN VINO. *peracto iam conuiuio, ſublatisq́; epu-*

lis, pocula tamen relinquebantur, quibus mutuo inter se certantes conuiuæ, aut iocis hilarabant animum, aut aleam ludebant, aut aliquid faciebant eiusmodi. id itaque tempus indicatur his loquendi generibus, in uino; in ioco, atque uino; in uino, atque alea. Terentius, *uel here in uino quàm immodestus* Fuisti. Catullus, Marrucine Asini, *manu sinistra* Non *belle uteris in ioco, atque uino.*

COMESSATIONES. *uetus liber, comessatores. placet.*

ESSENT ILLI QVIDEM DESPERANDI. *nihil enim ab aleatoribus, scortatoribus, comessatoribus neque priuatim, neque publice utile sperari potest.*

SED TAMEN ESSENT FERENDI. *domestica enim illa turpitudo & infamia saltem remp. non attingeret.*

EBRIOSOS. *omnes ad unum libri ueteres,* Ebrios. *quod ualde probo. ut enim dormiens uigilanti, ita ebrius sobrio opponitur.*

QVI MIHI ACCVBANTES. *præclarum exemplum ὑποτυπώσεως, siue subiectionis.*

VINO LANGVIDI: *nam, ut ait poeta, ut* Venus *eneruat uires, sic copia uini.*

CONFECTI CIBO. *placet omnino mihi hæc scriptura. sed tamen in quodam libro uetere est,* Conferti *cibo. quod ne ipsum quidem displicet.*

SERTIS REDIMITI. Coronatos, *& unguentis odoratis perfusos cœnitasse olim eos, qui luxurio-*

sius epulabantur, docuimus in commentario Catulliano.
NVLLA EST ENIM NATIO. *sic ad finem primæ agrariæ. Nullum externum periculum est: non rex, non gens ulla, non natio pertimescenda est. inclusum malum, intestinum, ac domesticum est.*
INFERRE POSSIT. *libri ueteres, Facere poßit.*
VNIVS VIRTVTE. *Cn. Pompeium Magnum intelligit: de cuius uirtute lege orationem pro lege Manilia.*
INTVS INSIDIAE SVNT. *Sic in defensione Murenæ. Intus, intus est, inquam, equus Troianus: à quo nunquam, me consule, dormientes opprimemini.*
QVAE SANARI POTERVNT. *unde allegoria ducta sit, constat. huc autem pertinent uersus Nasonis:*

Cuncta prius tentanda. sed immedicabile uulnus
Ense recidendum est: ne pars sincera trahatur. & *ille locus ex octaua Philippica: In corpore si quid eiusmodi est, quod reliquo corpori noceat, uri, secariq; patimur, ut aliquid membrorum potius, quàm totum corpus intereat. sic in reip. corpore, ut totum saluum sit, quicquid est pestiferum, amputetur.*
EA QVAE MERENTVR. *ultimum suppliciũ.*

CICERO.

At etiam sunt Quirites, qui dicant à me in exilium eiectum esse Catilinam. quod

ego si uerbo assequi possem, istos ipsos eii-
cerem, qui hæc loquuntur. homo enim ui-
delicet timidus & permodestus uocem
consulis ferre non potuit; simul atque ire
in exilium iussus est, paruit, ~~quid, quod~~ quieuit.
hesterno die, cum domi meæ pene interfe-
ctus essem, senatum in ædem Iouis Stato-
ris uocaui, rem omnem ad patres conscri-
ptos detuli. quo cum Catilina uenisset,
quis eum senator appellauit? quis saluta-
uit? quis denique ita aspexit ut perditum
ciuem, ac non potius ut importunissimum
hostem? quinetiam principes eius ordinis
partem illam subselliorum, ad quam ille
accesserat, nudam, atque inanem reliquе-
runt. hic ego uehemens ille consul, qui uer-
bo ciues in exilium eiicio, quæsiui a Catili-
na, an in nocturno conuentu apud M. Leccã
fuisset, nec ne. cum ille, homo audacissi-
mus, conscientia conuictus, primo reticuis
set, patefeci cetera: quid ea nocte egisset,
ubi fuisset, quid in proximã constituisset,
quemadmodum esset ei ratio totius belli
descripta, docui. cum hæsitaret, cum ~~cun-~~ teneretur,
~~ctaretur~~, quæsiui, quid dubitaret profici-
sci eo, quo iampridem pararat, cum arma,
cum secures, cum fasces, cum tubas, cum

ſigna militaria, cum Aquilam illam argenteam, cui ille etiam ſacrarium ſcelerum domi ſuæ fecerat, ſcirem eſſe præmiſſam. in exilium eiiciebam, quem iam ingreſſum eſſe in bellum uidebam?

MVRETVS.

AT ETIAM. *non deerant, qui inuidiam Ciceroni conflare cupientes, quererentur de nimia illius potentia, quòd ciuem* R. *claris ortum maioribus, magnis in rep. honoribus functum, ui & minis in exilium miſiſſet. eam nunc à ſe multis rationibus amouere conatur.* PARVIT. QVID QVOD HESTERNO DIE. *Iampridem animum meum tenuis quædam ſuſpicio pupugerat, uitij aliquid in his uerbis ſubeſſe. uix enim ſatis diſpicere poteram, quorſus hæc interrogatio pertineret. ergo dum impreſſos libros cum manu ſcriptis accurate, atque attente confero; reperi in eo, quem iam antea dilaudaui, omnium, quorum ego quidem copiam habuerim, longe optimo libro eam ſcripturam, quæ omnem mihi ſcrupulum exemit, planeq; uiſa eſt omni mendo uacare. Sic igitur in eo totus hic legitur locus:* Simul atque ire in exilium iuſſus eſt, paruit, quieuit. Heſterno die, cum domi meæ pene interfectus eſſem, ſenatum in ædem Iouis Statoris conuocaui: rem omnem ad patres conſcriptos detuli. quò cum Catilina, & cetera. *Iam opus eſſe non puto, ut eam ullis rationibus confirmem, ac conſtituam. Stat enim ipſa per ſe; neque non probari cuilibet docto & intel-*

ligenti existimatori potest. aliter fortasse iudicabit alius. ego, ut de meo sensu aperte atq; ingenue confitear, uel hoc uno emendato loco, uideor mihi operam nauasse, quòd in hac oratione purganda elaborarim.

CVM DOMI MEAE. *non, hesterno die pene interfectus: sed, hesterno die senatum conuocaui: cum domi meæ pene interfectus essem.*

IN AEDEM. *Senatum haberi non potuisse, nisi in templo, notius est, quàm ut confirmari debeat.*

VEHEMENS ILLE CONSVL. *prædicatione istorum, qui Catilinam eiectum queruntur.*

HOMO AVDACISSIMVS. *ut admirabilius uideatur eum reticuisse. & ut constet, id non metu, sed conscientia effectum. Sic in Oratore: A nobis, homo audacissimus, Catilina in senatu accusatus obmutuit.*

VBI FVISSET. *in optimo illo libro hæ duæ uoces non leguntur. & sane, eas siquis sustulerit, nihil, ut opinor, neque de sententia, neque de orationis uehementia detraxerit.*

QVID IN PROXIMAM CONSTITVISSET. *ita emendaui, iisdem libris auctoribus: cum antea legeretur, In proxima. proximam autem dicit, non eam quæ antecesserat, ut falso credidit Siluius: sed eam quæ proxime secutura erat, in quam constituerat Catilina se exiturum.*

DESCRIPTA. *distributa, diuisa. ut V. in Antonium: Quorum ipsorum bona, quantacunque erant, statim suis comitibus, compotoribusq; descripsit.*

DOCVI. *libri ueteres, Edocui.*

CVM CVNCTARETVR. *ijdem libri omnes ad unum, Cum teneretur.*

CVM SECVRES, CVM FASCES. *Catilina enim sibi & nomen, & ornamenta dignitatis consularis, in castra Manlij proficiscens, assumpserat, ut ait Dio. Appianus autem idem enucleatius declarat.* ὁ μὲν δὴ *(de Catilina loquitur)* ῥάβδους τε καὶ πελέκεας, ὥς τις ἀνθύπατος; κοῦφως μάλα ἀνῆγε πρὸ ἑαυτοῦ, καὶ ἐς τὸν Μάλλιον ἐχώρει στρατολογῶν.

CVM AQVILAM ILLAM. *de qua superiore commentario diximus.*

IN EXILIVM EIICIEBAM. *Non est in exilium eiici dicendus, qui suapte sponte in bellum ingressus est. in bellum autem iam ingressus erat Catilina. non igitur in exilium eiectus est.*

CICERO.

Etenim, credo, ~~Manlius~~ iste centurio, qui in agro Fesulano castra posuit, bellum populo R. suo nomine indixit; & illa castra nunc non Catilinam ducem expectant; & ille eiectus in exilium, se Massiliam, ut aiunt, non in hæc castra conferet. o conditionem miserā non modo administrandæ, uerumetiam conseruandæ reip. nunc si L. Catilina consiliis, laboribus, periculis meis circunclusus, ac debilitatus subito pertimuerit, sententiam mutauerit, deseruerit suos, consilium belli faciundi abiece-

rit, ex hoc cursu sceleris, & belli iter ad fugam atque in exilium conuerterit: non ille à me spoliatus armis audaciæ, non obstupefactus, ac perterritus mea diligentia, non de spe, conatuq; depulsus, sed indemnatus, innocens in exilium eiectus à consule ui, & minis esse dicetur: & erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed ~~timidum~~; me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum existimari uelint. est mihi tanti Quirites huius inuidiæ falsæ, atque iniquæ tempestatem subire, dummodo à uobis huius horribilis belli, ac nefarii periculum depellatur: dicatur sane eiectus esse à me, dum modo eat in exilium: sed, mihi credite, non est iturus. nunquam ego à diis immortalibus optabo Quirites inuidiæ meæ leuandæ causa, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium, atque in armis uolitare audiatis: sed triduo tamen audietis. multoq; magis illud timeo, ne mihi sit inuidiosum aliquando, quòd illum emiserim potius, quàm quòd eiecerim.

miserum

MVRETVS

MANLIVS ISTE CENTVRIO. *non dubiũ est, quin de Manlio loquatur. Sed tamen, quòd in uno*

libro uetere ſcriptum uideo : Etenim *, credo , iſte Centurio, qui in agro* Feſulano *caſtra poſuit : adductus ſum in eam opinionem , ut putem , uocem ,* Manlius *, gloſſema eſſe alicuius , qui declarare uellet , quinam ille centurio eſſet . eo magis,quia in* Ciceronis *ſcriptis ſæpe hoc modo peccatum eſſe animaduerti . paucos proferam locos , è quibus de ceteris coniectura capiatur.* Cicero pro M. Cœlio Rufo *: Idem , cum audiat , eſſe legem , quæ de ſeditioſis conſceleratisq; ciuibus, qui armati ſenatum obſederint , magiſtratibus uim attulerint , remp. oppugnarint , quotidie quæri iubeat : legem non improbet , crimen , quod uerſetur in iudicio,requirat . cum audiat nullum facinus , nullam audaciam , nullam uim in iudicium uocari : ſed adoleſcentem illuſtri ingenio , induſtria , gratia , accuſari ab eius filio , quem ipſe in iudicium & uocet , & uocarit : oppugnari autem hunc opibus meretricijs :* Atratini *illius pietatem non reprehendat , muliebrem libidinem comprimendam putet , uos laborioſos exiſtimet , quibus ocioſis ne in communi quidem ocio liceat eſſe . hunc locum qui cogitate leget , facile uidebit ,* Atratini *nomen delendum eſſe : & irrepſiſſe ex aliquo gloſſemate . item in eadem oratione :* Nemo *hunc* M . *Cœlium in illo ætatis flore uidit , niſi aut cum patre , aut mecum . expungendum eſt Cœlij nomen. & in* Piſonem *: Cum tamen ille , qualiſcunque eſt , qui eſt ab uno te improbitate uictus, Gabinius , collegit ipſe ſe . Gabinij nomen ex eodem fonte manauit , ex quo ſuperiora illa fluxerunt .*

MASSILIAM. *hunc enim rumorem* Catilina, &

qui ab eo erant disseminarant. Phocenses, quòd Cyro seruire nollent, ut ait Eustathius Thessalonicensis, reliquerunt patrias sedes, cumq; in Galliam uenissent, ibi Massiliam condiderunt. ea ciuitas à Cicerone, Liuio, Strabone, Valerio Maximo, Iustino, alijsq; scriptoribus mirifice commendatur, tanquam quæ omnis uirtutis, atque humanitatis domicilium fuerit. Athenæus tamen libro duodecimo narrat, Massilienses impudicos, & masculæ Veneri deditos fuisse. unde & Plautus mores Massilienses eo sensu in Casina dixit. neque id ualde absurdum uideri debet. nam & apud Cretenses, & apud Lacedæmonios, quorum utrique sanctissimis, ac seuerissimis legibus usi putantur, puerorum tamen amores probro non ducebantur. Erant autem Massilienses ualde amici populo R. cui rei uel id indicio est, quòd cum Annibal in Italiam exercitum duceret, petijssentq; à Gallis Romani per legatos, ne ei per urbes suas transitum darent, soli ex omnibus Massilienses eam legationem benigne audierunt. his de causis ciues R. qui in exilium ibant, Massiliam fere se conferebant. Sic L. Scipio Asiaticus fecit: ut est in oratione pro P. Sextio: sic T. Annius Milo, ut est apud Dionem libro quadragesimo: sic denique Catilinarij Catilinam facturum esse aiebant.

sic posterioribus temporibus Seneca.

NON IMPROBVM, SED TIMIDVM. *non improbum, sed miserum, & legit Priscianus, & habent omnes ueteres libri: ut cogitare nequeam, quid secuti sint, qui pro, miserum, timidum scribere maluerunt.* Asconius etiam, quod postea animadverti, in primum librum accusationis, miserum legit.

EST MIHI TANTI. *id est, si Siluium sequa re, tam parui facio, ut sit ironia. sed illa declaratio ineptißima & alienißima est. hoc enim dicit Cicero, se, si res ita ferat, inuidia sua falsa atque iniqua uelle emere Catilinæ discessum. de hoc loquendi genere etiã supra aliquid diximus.*

NVNQVAM EGO. *Qui nobis asseueranter aliquid mali prædicunt, eos fere nobis male cupere opinamur. cum igitur pro certo affirmaturus esset Cicero, Catilinam triduo in armis fore: aliquid sibi præmuniẽdum, ac præfulciendum putauit, ne in hanc opinionem incideret. eo magis, quòd, illum, inuidiæ metu, optare, ut id contingeret, poterat aliquis suspicari. hanc figuram Græci rhetores* προδιόρθωσιν *uocant.*

MVLTOQ. MAGIS ILLVD TIMEO. *nõ timeo, inquit, ne mihi inuidiosum sit, quòd Catilinam eiecerim: nam neque eieci: &, si eiecissem, desperatum, ac nefarium hominem eiecissem. sed illud metuo, ne mihi inuidiæ sit, quòd eum emiserim, quem summo supplicio afficere debueram.*

CICERO

Sed cum sint homines, qui illũ, cum profectus sit, eiectum esse dicant: iidem, si interfectus esset, quid dicerent? quanquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur, quàm uerentur. nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Manlium, quàm ad Massilien-

ses ire malit. ille autem si mehercules hoc quod agit, nunquam ante cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet, quàm exulem uiuere. nunc uero, cum ei nihil adhuc præter ipsius uoluntatem, cogitationemq; acciderit, nisi quòd uiuis nobis Roma profectus est: optemus potius, ut eat in exilium, quàm queramur. sed cur tamdiu de uno hoste loquimur? & de eo hoste, qui iam fatetur se esse hostem? & quem, quia, quod semper uolui, murus interest, non timeo? de iis, qui dissimulant, qui Romæ remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? quos quidem ego, si ullo modo fieri posset, non tam ulcisci studeo, quàm sanare, & ipsos placare reip. neque, id quare fieri non possit, si me audire uoluerint, intelligo. exponam enim uobis Quirites, ex quibus generibus hominum istæ copiæ comparentur: deinde singulis medicinam consilii, atque orationis meæ, si quam potero, afferam.

MVRETVS

SED CVM SINT HOMINES. *Redit ad id, quod initio proposuerat: causam fuisse, cur Catilinam non interficeret. argumentaturq; à minori, hoc modo: Cum Catilina ex urbe profectus sit, accusor, quasi eum*

eiecerim. ergo multo magis accusarer, si eum interfecissem.

QVANQVAM ISTI. *significat, has querelas manare ab hominibus male affectis in remp. & non alienis à coniuratione.*

VERENTVR. *cupiunt enim, eum quamprimum cum exercitu ad urbem accedere. & metuunt, ne consilium mutet.*

TAM MISERICORS. *fingebant enim se miserari Catilinæ casum, tanquam iniuria eiecti, & in falsam inuidiam uocati.*

ILLE AVTEM. *argumentum à minore.*

SED CVR TAM DIV. *Transitio est. satis, inquit, superq; de Catilina locuti sumus. dicendum iam est de ijs, qui magis pertimescendi sunt, qui, cum sint nefario illo coniurationis fœdere implicati, tamen in urbe manserunt.*

EXPONAM ENIM VOBIS. *hac breui propositione, et beneuolentiam sibi comparat, cum ostendit, se sanare malle, quàm ulcisci: & docilem auditorem facit, exponens aperte, ac dilucide, quibus de rebus ingrediatur dicere. attentum ipsa necessitas, & magnitudo periculi reddit.*

CICERO

Vnum genus est eorum, qui magno in ære alieno maiores etiam possessiones habent: quarum amore adducti dissolui nullo modo possunt. horum hominum spe-

cies

cies est honestissima: sunt enim locupletes: uoluntas uero & causa impudentissima. tu agris, tu ædificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus & copiosus sis, & dubites aliquid de possessione detrahere, ac fidem acquirere? quid enim expectas? bellum? quid? ergo in uastatione omnium tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? an tabulas nouas? errant, qui ista à Catilina expectant: meo beneficio tabulæ nouæ proferentur, uerum auctionariæ: neque enim isti, qui possessiones habent, alia ratione ulla salui esse possunt. quod si maturius facere uoluissent, neque, id quod stultissimum est, certare cum usuris fructibus prædiorū: & locupletioribus iis, & melioribus ciuibus uteremur. sed hosce homines minime puto pertimescendos, quod aut deduci de sententia possunt; aut, si permanebunt, magis mihi uidentur uota facturi contra rēp. quàm arma laturi.

ad

istas p.

MVRETVS

VNVM GENVS. *Sex è generibus hominum Catilinæ copias conflatas esse dicit: de quibus singulis ordine uidebimus. Primi sunt, locupletes, obærati, amantes possessionum. his id consilij dat, ut, diuendita aliqua parte possessionū, dissoluant ea, quæ debent. quod*

ut etiam cogantur facere, tabulas auctionarias propositurum se esse profitetur.

DISSOLVI. *liberari alieno ære.*

SPECIES. *afferunt enim diuitiæ aliquid dignitatis: & cum omnibus, tum maxime locupletibus expedire uidetur, nullos in rep. motus excitari.* Cicero XIII. *Philippica:* Bonos *ciues primum natura efficit: adiuuat deinde fortuna. omnibus enim bonis expedit, saluam esse remp. sed in ijs, qui fortunati sunt, magis id apparet.*

AC FIDEM ACQVIRERE. *uetus liber, Ad fidem acquirere. quod melius uidetur: ut sit, detrahere aliquid de possessione, & acquirere aliquid ad fidẽ.*

SACROSANCTAS. *ut eas nemo uiolare, aut etiam attingere audeat.*

TABVLAS NOVAS. *eas enim* Catilina, *ut est apud* Sallustium, *pollicebatur.*

TABVLAS NOVAS. *in tabulis argentariorũ perscribebatur, quid cuique quisque acceptum, expensum'ue ferret.* Catilina *igitur, qui uideret magnum in ciuitate æs alienum esse, pollicebatur, se publice incensurum omnes argentariorum tabulas, ita ut nemo, quod æris alieni antea contraxisset, persoluere cogeretur.* Tabulas *nouas* Græci *uocant* σεισάχθειαν, *id est, ut* Plutarchus *exponit,* χρεῶν ἀποκοπὴν, *ut* Laertius, λύτρωσιν σωμάτων τε καὶ κτημάτων: *quam primus* Athenis *instituit* Solo.

VERVM AVCTIONARIAE. παρὰ προσδοκίαν. *de tabulis autem auctionarijs superius dictum est.*

eas à se propositas esse, eamq; rem reip. saluti fuisse, Cicero libro secundo de officijs non obscure indicat.
CERTARE CVM VSVRIS FRVCTIBVS PRAEDIORVM. *Conuenerant enim cum fœneratoribus, ut eorum prædiorum, quæ pignori pro sorte & usuris acceperant, fructus pro usuris colligerēt. Eueniebat autem, ut, quoniam usuræ, siue simplices, siue in sortem redactæ, longe maiores essent, quàm ut eas prædiorum fructus æquare possent, Catilinarij semper in annum elapsum debitores manerent: ob eamq; causam è sequentis anni fructibus sumendum esset: unde fructus usuris pares esse possent, quasiq; cum ijs comparari atque contendere. quod ideo stultissimum esse affirmat, quoniam ad extremum omnes sequentium annorum fructus prioribus annis debebantur: itaq; proprietas ipsa, ære alieno onusta, creditoribus addicebatur. Vendi igitur prædia & possessiones oportebat. quod tamen Catilinarij quoniam amore possessionum tenebantur, facere nolebant. Ita locum hunc declarat Fr. Hotomanus: cuius sententiam cum mirifice probarem, uisum est etiam mihi, ut ex eius libro de usuris tantum ad uerbum describerem, quantum ad illustrandam Ciceronis sententiam necessarium iudicarem.*
VTEREMVR. *de hoc loquendi genere dixi libro primo commentariorum de finibus.*
DEDVCI DE SENTENTIA. *cum uiderint, prolatis tabulis auctionarijs, imponi sibi soluendi necessitatem.*
QVAM ARMA LATVRI. *quid ita? pro-*

pterea quòd diuites non facile opponunt se in discrimen uitæ; cum contra ij, quibus peculij nihil est, facile adducantur ad quodlibet periculum adeundum. cui rei confirmandæ aptissimum est illud, quod de quodam Luculli milite narrat Horatius *libro secundo sermonum, epistola secunda.*

CICERO

Alterum genus est eorum, qui quanquam premuntur ære alieno, dominationem tamen expectant, rerum potiri uolunt, honores, quos quieta rep. desperant, perturbata consequi se posse arbitrãtur. quibus hoc præcipiendum uidetur, unum scilicet & idem, quod ceteris omnibus, ut desperent se id, quod conantur, consequi posse: primum omnium me ipsum uigilare, adesse, prouidere reip. deinde magnos animos esse in bonis uiris, magnam concordiam, maximam multitudinem, magnas præterea copias militum: deos denique immortales huic inuicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimæ urbi contra tantam uim sceleris præsentis auxilium esse laturos. quòd si iam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti: num illi in cinere urbis, & sanguine ciuium, quæ mente conscelerata, ac nefaria concupie-

runt, se consules, aut dictatores, aut etiam reges sperant futuros? non uident se cupere id, quod si adepti fuerint, fugitiuo alicui, aut gladiatori concedi sit necesse?

MVRETVS

ALTERVM GENVS. *In secunda quasi cohorte Catilinariæ legionis ponit eos, qui cum ære alieno obruti essent, ad honores tamen, & imperia quoquo modo peruenire cupiebant. ideoq; studebant nouis rebus, quòd facile cernerent, se, quieta rep. nunquam ea, quæ optabant, consecuturos.*

ID, QVOD CONANTVR. *ut reip. facies immutetur.*

INVICTO POPVLO. *Sic pro Plancio, populum R. uocat principem populum, & omnium gentium dominum, atque uictorem: quibus etiam uerbis utitur, VI. in Antonium.*

PRAESENTIS. *non est intelligendum, sceleris præsentis: sed deos ipsos præsentis. ut apud Terentium:* = *non tu hunc habeas plane præsentem deum? & apud Virgilium, Nec tam præsentis alibi cognoscere diuos. quò etiam respexisse uidetur Horatius; Præsenti tibi maturos largimur honores. præsentis, autem pro, præsentes, antiqua scribendi ratio est.*

IN CINERE VRBIS, ATQVE IN SANGVINE CIVIVM. *quoniam supra sæpe dixerat, eos de cæde tantum & incendijs cogitare.*

CONSCELERATA. *idem erat, scelerata. sed*

iuncta uerba grandem efficiunt orationem.

FVGITIVO ALICVI, AVT GLADIATORI. *Seruorum enim, & gladiatorum magna in exercitu Catilinæ uis fuit. ergo si ille, quod optabat, consecutus fuisset, sine dubio tradidisset honores, mandassetq; imperia, non ijs qui uotis tantum ipsi fauissent, spectatoresq; se ociosos præbuissent; sed ijs quorum in in bello gerendo uirtutem & industriam expertus esset.*

TERTIVM GENVS. *Duo priora genera erant eorum, qui fauebant quidem coniurationi, sed ita tamen ut arma non caperent, neque ad exercitum proficiscerentur. hæc, quæ nunc enumerat, eorum sunt, qui in exercitu erant.*

CICERO.

Tertium genus est ætate iam confectũ, exercitatione robustum: quo ex genere est ipse Manlius, cui nunc Catilina successit. hi sunt homines ex iis coloniis, quas Fesulis Sylla constituit: quas ego uniuersas ciuium esse optimorum & fortissimorum uirorum sentio: sed tamen hi sunt coloni, qui se insperatis repentinisq; pecuniis sumptuosius insolentiusq; iactarunt. hi dum ædificant tanquam beati, dum prædiis, lectis, familiis magnis, cõuiuiis, apparatibus delectantur, in tantum æs alienum inciderunt, ut, si salui esse uelint, Sylla sit iis

ab inferis excitandus. qui etiam non nul los agreſtes, homines tenues, atque egen tes, in eandem illam ſpem rapinarum ue terum impulerunt. quos ego utróſque Quirites in eodem genere prædatorum, di reptorumq́ pono. ſed eos hoc moneo, de ſinant furere, & proſcriptiones, & dicta turas cogitare: tantus enim illorum tem porum dolor inuſtus eſt ciuitati, ut iam iſta non modo homines, ſed ne pecudes quidem mihi paſſuræ eſſe uideantur. Quar tum genus eſt ſane uarium, & mixtum, & turbulentum: qui iampridem premuntur: qui nunquam emergunt: qui partim iner tia, partim male gerendo negocio, partim etiam ſumptibus in uetere ære alieno uacil lant: qui uadimoniis, iudiciis, proſcriptio nibus bonorũ defatigati, permulti & ex ur be, & ex agris ſe in illa caſtra cõferre dicun tur. hoſce ego nõ tam milites acres, quàm inficiatores lentos eſſe arbitror. qui homi nes primũ, ſi ſtare nõ poſſunt, corruant, ſed ita, ut non modo ciuitas, ſed ne uicini qui dem proximi ſentiant: nam illud non in telligo, quamobrem, ſi uiuere honeſte non poſſunt, perire turpiter uelint, aut cur, mi nore dolore perituros ſe cum multis, quàm

si soli pereant, arbitrentur. Quintum genus est parricidarum, sicariorum; denique omnium facinorosorum: quos ego à Catilina non reuoco: nam neque diuelli ab eo possunt, & pereant sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos carcer capere non possit.

MVRETVS.

TERTIVM GENVS EST. *totum hunc locum, ut est in ueteribus libris, proponam: multo enim magis mihi arridet, quod in eis legitur, quàm quod in impressis* Tertium *genus est ætate iam effœtum, sed tamen exercitatione robustum: quo ex genere iste est* Man*lius, cui nunc Catilina succedit.*

EX IIS COLONIIS, QVAS FESVLIS SYLLA CONSTITVIT. *Sylla uictoria potitus, milites, quorum erat auxilio usus, magnis est & muneribus, & honoribus prosecutus. nam e gregarijs etiam militibus alios senatores fecit, alios ita diuites, ut regio uictu, quod ait Sallustius, atque cultu ætatem agerent: præterea in multa* Italiæ *oppida militum suorum colonias deduxit, interq; eos ciuium domos, agrosq; partitus est.* De *militum numero non conuenit.* Is, *qui scripsit epitomen* Liuij, XLVII: *Appianus* XXIII *tantum legiones ponit: quodam etiam loco, non nisi centum uiginti hominum millia.* Deduxit *autem non nullos eorum* Fesulas, *ut ex his orationibus intelligitur: alios Capuam, ut e secunda agraria constat: alios in alia*

oppida. sed quod de Capua dixi, admonet me, ut coniecturam quandam meam proferam de loco Plinij, ubi hoc ipsum, ut puto, dicitur: sed deprauatio aliquot uocum impedimento est, ne intelligatur. eius uerba sunt, capite VI. *libri* XIV. *Falernus ager à ponte Campano læua petentibus urbanam coloniam Syllanam nuper Capuæ contributam incipit. Quæ quidem uerba, puto, ad hunc modum corrigenda esse. Falernus ager à ponte Campano, læua petentibus urbem à colonia per Syllam Capuæ constituta incipit. Ex illis igitur militibus multi, qui, largius suo usi, in inopiam ex abundantia decidissent, ueterum rapinarum memores, nihil aliud, quàm bellum ciuile, cupiebant. ij nacti Manlium ducem, qui ipse quoque sub Sylla strenue militauerat, Catilinæ partes insequebantur.*

QVAS FESVLIS SYLLA CONSTITVIT. *puto, uocem, Fesulis, delendam esse. non enim plures colonias Sylla Fesulis constituerat. ac suspicor, errori occasionem præbitam è similitudine, quæ est inter hunc locum, & alium quendam è sequenti oratione, ubi Cicero de P. Furio loquens, Qui, inquit, est ex ijs colonis quos Fesulas L. Sylla deduxit. imperiti enim, qui ibi Fesulas nominari uiderent, hic quoque nominandas putarunt.*

INSPERATIS REPENTINIS Q. PECVNIIS. *Natura autem comparatum est, ut qui subito, & præter spem ad magnas pecunias peruenerunt, ij & iactent se ob eas insolentius, & eis intemperantius abutantur.*

AEDIFICANT. *Familiam magnam alere, & multum ædificare, certißima est ad paupertatem uia.*

DVM PRAEDIIS, LECTICIS. *emenda è libro uetere: Dum prædijs lectis, familijs magnis, conuiuijs apparatis delectantur.*

NONNVLLOS AGRESTES. *quos supra uocauit rusticos decoctores.*

HOMINES TENVES. *ita eleganter uocantur pauperes*. Cicero pro Roscio Amerino: Quid si accedit eodem, ut tenuis antea fueris? *& paulo post*: Is, qui antea tenuis fuerit; an is, qui postea factus sit egentissimus. *& in eadem*: Occiso Sex. Roscio, primus Ameriam nunciat Manlius Glaucia quidam homo tenuis.

QVARTVM GENVS. *Primum genus, obærati, amantes possesionum. Secundum, obærati, honorum cupidi*. Tertium, *Syllani milites*. Quartum, *urbani decoctores*. Quintum, *scelerati, sicarij, parricidæ*. *Sextum, impuri, & impudici.*

VADIMONIIS, IVDICIIS, PROSCRIPTIONIBVS BONORVM. *præclarus ordo. primum enim uadatur creditor debitorem. Si debitor uadimonium deseruerit, iudicium aduersus eum datur: mittiturq; creditor in possesionem. Si per triginta dies bona possessa fuerint, proscribuntur.*

INFICIATORES. *ad negandum ijs, quibus debent, exercitatos. mala nomina.*

PRIMVM, SI STARE NON POSSVNT. *cum dixerit, primum, uidebatur additurus, deinde. est igitur ἀνακόλουθον.*

SI STARE NON POSSVNT, CORRVANT. *id est, si ita oppreßi sunt, ut retinere statum & fortunas suas non queant; subeant infamiam, patiantur sua bona proscribi, exeant è ciuitate. sed ita, ut nullum incommodum è ruina ipsorum, non modo ad ciuitatem, sed ne ad uicinos quidem perueniat.*

VIVERE HONESTE. *locum & statum in ciuitate obtinere.*

PERIRE TVRPITER. *in bello contra patriā.*

CICERO.

Postremum autem genus est non solum numero, uerum etiam genere ipso, atque uita, quod proprium est Catilinæ, de eius delectu, immo uero de complexu eius, ac sinu, quos pexo capillo nitidos, aut imberbes, aut bene barbatos uidetis, manicatis, & talaribus, ~~ac tritis~~ tunicis, uelis amictos, non togis: quorum omnis industria uitæ, & uigilandi labor in antelucanis cœnis expromitur. in his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri, impudiciq; uersantur. hi pueri tam lepidi, ac delicati, non solum amare, & amari, neque cantare, & psallere [saltare], sed etiam sicas uibrare, & spargere uenena didicerunt: qui nisi exeunt, nisi pereunt; etiam si Catilina perierit, scitote hoc in rep. seminarium Catili-

NE VICINI QUIDEM. Sumptum à vetere quopiam comico Graeco ut ostendit Platonis illud ex Alcibiade primo: ἡμῶν δὲ γεννωμένων, τὸ τοῦ κωμῳδοποιοῦ, οὐδ' οἱ γείτονες σφόδρα τι αἰσθάνονται, ὦ Ἀλκιβιάδη. Plutarchus in Phocione; Demade oratore loquente. Δημάδα δέ, inquit, τοῦ υἱοῦ νυμφίου ἀγομένου, ἐμοῦ μέν, εἶπεν, ὦ παῖ, τὴν σὴν μητέρα γαμοῦντος, οὐδ' ὁ γείτων ᾔσθετο, τοῖς δὲ σοῖς γάμοις καὶ βασιλεῖς καὶ δυνάσται συγχορηγοῦσι. ac versus comici fortasse sic fuit: ἐμοῦ γαμοῦντος οὐδ' ὁ γείτων ᾔσθετο.

narium futurum. ueruntamen quid sibi isti miseri uolunt? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quemadmodum autem illis carere poterunt, his præsertim iam noctibus? quo autem pacto illi Apenninum atque illas pruinas ac niues perferent? nisi iccirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod in conuiuiis nudi saltare didicerunt. o bellū magnopere pertimescendum, cum hanc sit habiturus Catilina scortatorum cohortem prætoriam.

MVRETVS

POSTREMVM AVTEM. *Vox, postremus, duplicem habet sensum. nam & id quod ultimo loco ponitur, postremum dicimus; & homines dissolutos, abiectos, nequitiæ ac libidini deditos, non absque elegantia, postremos homines nominamus.* Cicero: *Vt postremi homines alienis pecunijs locupletarentur.* Idem: *Nihil scitote esse posterius, nihil nequius.* Hoc *igitur est quod hoc loco dicit, genus illud hominum, quo de agit, non tantum numero postremum esse, uerum etiam genere ipso, atque uita.*

IMMO VERO DE COMPLEXV. *non obscure innuit, eos libidinis causa amari.*

PEXO CAPILLO. *mollitiem significat. itaque è contrario* Horatius,

Hunc, & incomptis Curium capillis
Vtilem bello tulit, & Camillum

Saeua paupertas.

AVT IMBERBES. *uel aetatem, uel artificio. Pathicos.*

AVT BENE BARBATOS. *compta; & delibuta unguentis barbula. Barbam aluerunt Romani usque ad annum ab* V. C. *quadringentesimum quinquagesimum quartum, quo tempore primum è Sicilia tonsores in urbem adduxit* P. *Licinius Mena: ut est apud Plinium libro octauo. ideoq; tam saepe Cicero ueteres illos barbatos uocat. pro Murena: Apud illos barbatos. pro Coelio: Aliquis mihi ab inferis excitandus est ex barbatis illis. pro Sextio: unum te aliquem ex barbatis illis. Tunc radi coeperunt. itaque multo ante Scipionis Africani aetatem, & ipsa Scipionis aetate, non senes modo, uerum etiam adolescentes radebantur. Ipse autem Africanus (credo, propter mollitiem quandam) primus radi quotidie instituit: ut idem Plinius auctor est. quin etiam, cum reorum mos esset barbam promittere, ipse tamen, die sibi à tribuno pl. ad populum dicta, radi non desiit. Postea increbuit consuetudo, ut barbam alerent iuuenes, raderent senes: ut cognoscitur ex A. Gellio. Cicero igitur hoc loco, bene barbatos cum dicit, homines adolescentulos significat. Sic ad Atticum: Concursabant barbatuli iuuenes.*

MANICATIS ET TALARIBVS, *quorum utrunque mulieribus permissum, uiris uel maxime indecorum habebatur. Vide Gellium capite* XII *libri* VII.

AC TRITIS. *hae duae uoces absunt à non nullis ueteribus libris: & delendae uidentur.*

VELIS. *togarum laxitatem, & tenuitatem significat.*
ANTELVCANIS. *à prima nocte ad auroram usque productis.*
CANTARE ET PSALLERE. *idem est cantare, & psallere. Quocirca ne inepte bis idem dixerit, corrige, ut est in omnibus ueteribus libris;* Cantare, *& saltare.*
VERVNTAMEN QVID SIBI. σαρκασμός.
HIS PRAESERTIM IAM NOCTIBVS. *tam longis, tamq; frigidis.*
IN CONVIVIIS NVDI SALTARE. *Et saltare ipsum per se probro ducebatur apud* Romanos: *& saltare in conuiuio nudum, summæ infamiæ uertebatur.* Cicero pro Deiotaro: *Quid deinde furcifer? quò progreditur? ait, hac lætitia* Deiotarum *elatum, uino se obruisse, in conuiuioq; nudum saltauisse. quæ crux huic fugitiuo potest satis supplicij afferre?* Deiotarum *saltantem quisquam, aut ebrium uidit unquam? & paulo post: Qui igitur adolescens, nondum tanta gloria præditus, nihil unquam nisi seuerißime & grauißime fecerit, is ea existimatione, eaq; ætate saltauit? imitari potius* Castor *aui tui mores disciplinamq; debebas, quàm optimo & clarißimo uiro fugitiui ore maledicere. quòd si saltatorem auum habuisses, neque eũ uirum, unde pudoris pudicitiæq; exempla peterentur: tamen hoc maledictum minime in illam ætatem conueniret. fieri autem potest, ut hac in parte* Cicero *imitatus fuerit locum quendam* Demosthenis *è secunda* Olynthiaca; *ubi cum uehementißimus ille, & tractandorum ani*

morum peritißimus orator exponeret, cuiusmodi homines in comitatu suo haberet Philippus: *ostendissetq́;, nullum illic esse bonis uiris locum; addit:* λοιποὺς δὲ περὶ αὐτὸν εἶναι λῃστὰς, καὶ κόλακας, καὶ τοιούτους ἀνθρώπους, οἵους μεθυσθέντας ὀρχεῖσθαι τοιαῦτα, οἷα ἐγὼ νῦν ὀκνῶ πρὸς ὑμᾶς ὀνομάσαι. Δῆλον δὲ, ὅτι ταῦτ' ἐστὶν ἀληθῆ. καὶ γὰρ οὓς ἐνθένδε πάντες ἀπήλαυνον, ὡς πολὺ τῶν θαυματοποιῶν ἀσελγεφέρους ὄντας, Καλλίαν ἐκεῖνον τὸν δημόσιον, καὶ τοιούτους ἀνθρώπους, μίμους γελοίων, καὶ ποιητὰς αἰσχρῶν ᾀσμάτων, ὧν εἰς τοὺς συνόντας ποιοῦσιν ἕνεκα τοῦ γελασθῆναι, τούτους ἀγαπᾷ, καὶ περὶ αὐτὸν ἔχει.

SCORTATORVM. *omnes ueteres libri, Scortorum. quod uerius puto.*

COHORTEM PRAETORIAM. *quam ipse prætor, id est, imperator, perpetuo circa se habeat.*

CICERO

Instruite nunc Quirites contra has tam præclaras Catilinæ copias uestra præsidia, uestrosq́ exercitus: & primum gladiatori illi confecto, & saucio consules, imperatoresq́ uestros opponite: deinde contra illã naufragorum eiectam, ac debilitatam manum florem totius Italiæ, ac robur educite: iam uero urbes coloniarum, ac municipiorum respondebunt Catilinæ tumulis siluestribus. neque uero ceteras copias, ornamenta, præsidia uestra cum illius latro-

nis inopia, atque egestate debeo conferre? sed si, omissis his rebus omnibus, quibus nos suppeditamus, eget ille, senatu, equitibus R. populo, urbe, ærario, uectigalibus, cuncta Italia, prouinciis omnibus, exteris nationibus; si, inquam, his rebus omissis, ipsas causas, quæ inter se confligunt, cõtendere uelimus: ex eo ipso, quàm ualde illi iaceant, intelligere possumus: ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia; hinc pudicitia, illinc stuprum; hinc fides, illinc fraudatio; illinc pietas, illinc scelus; hinc constantia, illinc furor: hinc honestas, illinc turpitudo; hinc continentia, illinc libido; denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, uirtutes omnes certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignauia, cum temeritate, cùm uitiis omnibus: postremo copiæ cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omniũ rerum desperatione confligit. in huiusmodi certamine, ac prælio non'ne, etiam si hominum studia deficiant, dii ipsi immortales cogent, ab his præclarissimis uirtutibus tot, & tanta uitia superari?

MVRETVS.

TAM PRAECLARAS. *ironia.*

CONFECTO, ET SAVCIO. *apposite. hæc enim uerba in gladiatoribus usitata sunt.*

NAVFRAGORVM. *euersorum fortunis omnibus. ab omni & re, & spe derelictorum.*

EIECTAM. *hoc uerbum proprie in naufragis dicitur.*

VRBES COLONIARVM, ET MVNICIPIORVM. *Nihil temere affirmare uelim: sed, quod suspicer, id considerandum alijs, iudicandumq; proponam. Vrbes coloniarum, aut urbes municipiorum, latine dici non puto. neque, ut arbitror, eius locutionis ullum aliud exemplum reperietur. icircoq; pro, urbes, legendum censeo, uires.*

TVMVLIS. *Tumulus à tumendo est. ubi enim tumet terra, ibi tumulus dicitur. Sed in quibusdam ueteribus libris hoc loco legitur, cumulis: quod fortasse uerius sit: ut cumulos siluestres uocet illam rusticorum hominum temere coaceruatam, atque accumulatam manum.*

SI, INQVAM, HIS REBVS. *Vox, inquam, abest à uetustis libris.*

CONTENDERE. *conferre, comparare. Sic pro Roscio Amerino: Quicquid tu contra dixeris, id cum defensione nostra contendito.*

DENIQVE AEQVITAS. *libri ueteres, Hinc denique æquitas. atque ita emendandum est.*

CICERO.

Quæ cum ita ſint Quirites, uos, quemadmodum iam antea dixi, ueſtra tecta cuſtodiis, uigiliisq; defendite: mihi, ut urbi ſine ueſtro motu ac ſine ullo tumultu ſatis eſſet præſidii, conſultum ac prouiſum eſt. coloni omnes, municipesq; ueſtri certiores à me facti de hac nocturna excurſione Catilinæ, facile urbes ſuas finesq; defendent. gladiatores, quam ſibi ille maximam manum, & certisſimam fore putauit, quanquam meliore animo ſunt, quàm pars patriciorum, poteſtate tamen in ueſtra continebuntur. Q. Metellus, quem ego, proſpiciens hoc, in agrum Gallicanum Picenumq; præmiſi, aut opprimet hominem, aut omnes eius motus, conatusq; prohibebit. reliquis autem de rebus conſtituendis, maturandis, agendis iam ad ſenatum referemus, quem uocari uidetis. Nunc illos, qui in urbe remanſerunt, atque adeo qui contra urbis ſalutem omniumq; ueſtrum in urbe à Catilina relicti ſunt, quanquam ſunt hoſtes, tamen, quia nati ſunt ciues, monitos etiam atque etiam uolo. mea lenitas adhuc ſi cui ſolutior uiſa eſt, hoc expectauit, ut id, quod latebat, erumperet.

quod reliquum est, iam non possum obliuisci, meam hanc esse patriam, me horum esse consulem; mihi aut cum his uiuendum, aut pro his esse moriendum. nullus est portæ custos, nullus insidiator uiæ. si qui exire uolunt, consulere sibi possunt. qui uero in urbe se commouerit, cuius ego non modo factum, sed inceptum ullum, conatum'ue contra patriam deprehendero, sentiet in hac urbe esse consules uigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem uindicem nefariorum ac manifestorum scelerum maiores nostri esse uoluerunt. atque hæc omnia sic agentur Quirites, ut res maximæ minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum, ac domesticum, post hominum memoriam crudelissimum & maximum, me uno togato duce & imperatore sedetur. quod ego sic administrabo Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac urbe pœnam sui sceleris sufferat. sed si uis manifestæ audaciæ, si impendens patriæ periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerit: illud profecto perficiam, quod in tanto, & tam insidioso bel-

lo uix optandum uidetur, ut ne quis bonus intereat, paucorumq; pœna uos omnes iam salui esse posſitis. quæ quidem ego neque mea prudentia, neque humanis consiliis fretus polliceor uobis Quirites, sed multis, & non dubiis deorum immortalium significationibus: quibus ego ducibus in hanc spem, sententiamq; sum ingressus: qui iam non procul, ut quondam solebant, ab extero hoste atque longinquo, sed hic præsentes suo numine, atque auxilio sua templa, atq; urbis tecta defendunt: quos uos Quirites precari, uenerari, atque implorare debetis, ut quam urbem pulcherrimam, florentisſimam, potentisſimamq; esse uoluerunt, hanc, omnibus hostium copiis terra, mariq; superatis, à perditisſimorum ciuium nefario scelere defendant.

MVRETVS

QVEMADMODVM IAM ANTEA DIXI: *ubi hoc antea dixit? Nusquam. itaque mihi quidem dubium non est, quin corrigendum sit ita, ut est in libro uetere: Vos, quemadmodum iam ante, uestra tecta custodijs, uigilijsq; defendite. ut intelligatur, quemadmodum iam ante fecistis. sic ad finem orationis sequentis: In uestra tecta discedite: & ea, quanquam iam pe*

riculum est depulsum, tamen æque, ac priori nocte fecistis, custodijs, uigilijsq; defendite.

MIHI, VT VRBI. mihi consultum, ac prouisum est, pro eo, quod est, ego consului, ac prouidi. Græcum loquendi genus, quale illud è Diuinatione: Magno studio mihi à pueritia est elaboratum.

POTESTATE TAMEN IN VESTRA. uobis obtemperabunt: nihil aduersus uestram uoluntatem molientur, uigilantia, consilijsq; nostris circumclusi, ut se contra remp. commouere non poßint. In quodam uetere libro est: Potestate tamen nostra continebuntur: quam scripturam. reijcio illo enim altero modo sæpe locutus est Cicero: ut in Antonium: Ne prouinciam depopuletur, ne delectus habeat: sit in S.P.Q.R. potestate. facile uero huic denunciationi parebit, ut in patrum conscriptorum, atque in uestra potestate sit, qui in sua nunquam fuerit. & in eadem: Non in uestra potestate, non in senatus esse Antonium.

Q. METELLVS. dixi supra.

AVT OPPRIMET. primum est, hostem, si poßis, opprimere. Si id non poßis, τὸν δεύτερον, φασὶ, πλοῦν, conandum est, ut efficias, ne quid ille noceat. horum alterutrum dicit à Metello effectum iri.

CONSTITVENDIS, MATVRANDIS, AGENDIS. præclarus ordo. nam, ut ille ait, antequam incipias, consulto; & ubi consulueris, mature facto opus est.

SOLVTIOR. seuerus, & solutus siue dissolutus apud Ciceronem opponuntur.

SENTIET. *uerbum usitatum in comminando. Terentius: Sentiet, qui uir siem.*
ESSE CARCEREM, QVEM VINDICEM. *Carcer igitur ad puniendos homines nefarios ædificatus est. idem etiam in oratione pro Sylla: Quis de C. Cethego, atque eius in Hispaniam profectione, ac de uulnere Q. Metelli Pij cogitat, cui non ad illius pœnã carcer ædificatus esse uideatur? & multo apertius, postrema oratione in Catilinam his uerbis: Vincula uero, & ea sempiterna, certe ad singularẽ pœnam nefarij sceleris inuenta sunt. Sed tamen Vlpianus affirmat, carcerẽ ad continendos, non ad puniendos homines haberi debere. quid igitur? dicendum est, aliam Ciceronis temporibus, aliam ijs, quæ postea consecuta sunt, consuetudinem hac in re obseruatam fuisse.*
NVLLO TVMVLTV. *quidam exponit, sine ullo militum delectu. quod manifesto ineptum est. nullo igitur tumultu, nulla commotione populi, nulla concertatione, ἀταράχως.*
ME VNO TOGATO. *hoc est, quod postea iactauit illo inuidioso uersiculo, Cedant arma togæ. porro, ut hanc quasi appendiculam adijciam, consulares uiri, etiam cum publice ibatur ad saga, togati tamen esse consueuerant. Cicero in Antonium: Equidem P.C. quanquam hoc honore usi, togati solent esse, cum est in sagis ciuitas: statui tamen, à uobis, ceterisq; ciuibus in tanta atrocitate temporis, tantaq; perturbatione populi R. non differre uestitu.*
VT NE QVIS BONVS INTEREAT.

Liber uetus, ut neque bonus quisquam intereat. atque ita corrigendum est.

VOS OMNES IAM SALVI. *dele particulam, iam, eodem illo libro auctore.*

DEORVM IMMORTALIVM SIGNIFICATIONIBVS. *Tales uidelicet quasdam significationes dicit, qualis est ea, quam ipsi datam commemorat* Dio: *nempe cum in* Ciceronis *domo uirgines* Vestales *sacra solennia ex more pro populi salute facerent, longißimam ex ara emicuisse flammam.* Dionis *uerba sunt:* καί τινα παρὰ τοῦ δαιμονίου χρηστὴν ἐλπίδα ἅμα τῇ ἕῳ λαβὼν, ὅτι ἱερῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἀειπαρθένων ὑπὲρ τοῦ δήμου ποιηθέντων, τὸ πῦρ ἐπὶ μακρότατον παρὰ τὸ εἰκὸς ἤρθη. *idē etiā, & multo quidem copiosius, narrat* Plutarchus: *sed uterque hoc contigisse ait, cum iam* Lentulus *abdicare se praetura coactus esset.*

NON PROCVL, VT QVONDAM SOLEBANT. *é uulgi opinione dixit. uulgares enim putant, cœlestia numina ab alijs locis longius, ab alijs propius abesse. cum tamen neque procul, neque prope recte dicatur in deo. siquidem utraque harum uocum significatur locus. in loco autem esse nihil, nisi corpus, potest. at diuina natura expers est corporis. alioqui (quod uel cogitare sit nefas) esset aliquid simplicius deo: cum omne corpus é materia, & forma siue effectione constet. praeterea, si deus corporatus esset, non esset infinite potens. haberet enim partes. & earum partiū uel uniuscuiusque infinita esset potentia: ex quo*

efficeretur, ut & partium inter se, & cuiuslibet partis cum toto eadem potentia esset: quod absurdißimum est: uel singularum partium potentia finita: quo posito, consequeretur, totius quoque potentiam esse finitam. nam è finitis infinitum constitui non potest: ut præclare disputatur in libris de motu. Non est igitur corporeus deus: ideoq; neque procul, neque prope esse dicendus est: sed ut nullo tempore, ita nullo etiam loco circumscriptus. At cicero, ut orator, magis ad popularem sentẽtiam, quàm ad climatam philosophorum disputationibus ueritatem, orationem suam accommodauit. quod idem facere omnes oportet, qui uerba facere ad populum, & imperitæ multitudinis animos dicendo regere ac tractare meditantur.

AB EXTERO HOSTE. libri ueteres, Externo.

VENERARI. uenerari, est orare: quod & ueniam petere dicitur. Plautus:

Est deus. ueneror, ut nos ærumna ex hac miseras eximat. Virgilius:

Multa mouens animo, nymphas uenerabar agrestes,
Gradiuumq; patrem, Geticis qui præsidet aruis,
Rite secundarent uisus, omenq; leuarent.

idem etiam adorandi uerbo indicatur.

M. ANTONII MVRETI AD LEONARDVM MOCENICVM, P. V. tertiæ in Catilinam orationis explicatio.

Dmirabilis quædam, ac prope diuina uis est, Leonarde Mocenice, hominis eloquentis: meritoq; sapientissimus poëta scripsit Euripides, nihil esse, quod ferro, quin idem oratione confici possit. Quòd si unquam ullum tempus fuit, cum id manifesto perspici posset; tum profecto apertissime declaratũ est, cum sceleratas Catilinæ in patriam machinationes, nefariaq; consilia fretus eloquentiæ uiribus Cicero dissipauit. ac mihi quidem sæpenumero in summos homines, quos Romana olim resp. plurimos protulit, intuenti, aliorumq; facta cum alijs, quàm possum, accuratissime conferenti prorsus ita uidetur, plus uni Ciceroni urbem Romam, quàm omnibus, quotquot bellica uirtute fines protulerunt imperij, debuisse. nam ut in corporibus nostris externum calorem, externum'ue frigus propulsare ac defendere facile est: ubi autem intus contractum frigus, aut in uenis ac uisceribus conclusus calor labefactat eas partes, quibus uita præcipue continetur, remedium ei malo adhiberi, nisi ab homine perito, atque exercitato, non potest: sic in ratione gerendæ reip. debellare hostes externos, & quod illi mali ciuibus tuis moliebantur, id in ipsorum capita cõuertere, si minus facile est, eiusmodi tamen est, ut humanis uiribus effici posse uideatur: at ubi ipsæ inter se dissident reip. partes, & qui

dem ita dißident; ut quibus in tota ciuitate plurimum animi, atque audaciæ est, ij coniuncti ac consociati inter se, obstinatißimo animo, pestem ceteris, atque exitium machinentur: deum profecto Mocenice, deum quẽdam, non hominem, esse oportet, qui in tanto, tamq́; ancipiti discrimine statum ciuitatis integrum, atque incolumem præstet. ea uero laus cui potius, quàm Ciceroni, tribuenda sit, neminem uideo. unus enim latentem adhuc atque occultam coniurationem singulari prouidentia, uigilantiáq; deprehendit, ac protulit: manantem, serpentemq́; paulatim longius, compreßit: fractos ac debilitatos metu propter inusitatam periculi magnitudinem ciuium animos confirmauit: indormientem tantis rebus excitauit senatum: eadem uoce & securitatem bonis, & terrorem improbis attulit: collegam suum labe coniurationis infectum, sponte deposita, oblatáq; illi prouincia, ad bonas partes adduxit: & ut quæ sanari poterant, summo adhibito studio, sanare conatus est, ita quæ insanabilia uidebantur, ea, omni periculo, atque omni inuidia pro nihilo habita, animose ac fortiter amputauit. itaque earum rerum ergo, primus meritissimo eum honorem consecutus est, ut pater patriæ diceretur. Ac si quis est, qui horum præstantißimorum operum laudem ab eloquentia remouens, ad alias quasdam uirtutes referre malit: ut ei nos illud dabimus, nunquã hominem quamlibet in dicendo copiosum, atque ornatum, hæc tam præclara effecturum fuisse sine alijs plurimis, maximisq́; uirtutibus: ita ipse, nisi ualde iniquus sit, nobis hoc concedat, necesse est, nunquam hæc tam

feliciter à quoquam dirigi, gubernariq; potuisse, cui, ceteris instructo animi bonis, grauiter ornateq; dicendi facultas defuisset. Hanc ego ad facultatem Mocenice *uias commonstrare conor ijs, quibus in hac urbe cordi sunt honestarum artium studia. nam etsi non sum ita nescius mei, ut eloquentem esse me putem: tamen, quòd à prima ætate dedi me studiose ad exercitationem dicendi: & magna cum cura peruolutaui eorum scripta, qui aut diserti fuisse ferebantur, aut ea præcepta libris suis complexi esse, quibus orationis copia pararetur: uideor posse, quò ipse non peruenerim, nihilominus, eò qua perueniendum sit, aliquo modo indicare. certe quidem sedulo præsto, quod possum; & quod mihi senatus auctoritate munus iniunctum est, ei ut ne desim, uiribus opibusq; omnibus elaboro. quoniam autem multi sæpe ita mecum egerunt primarij homines, ut dicerent, se cupidos quidem esse cognoscendi ea, quæ à me dicerentur: sed, ne ad me tam sæpe, quàm uellent, uentitarent, negocijs impediri: si subseciui temporis aliquid sumerem ad ea ipsa, quæ quotidie traderem, mandanda literis, gratum id multis, atque optatum fore: morem illis hac quoque in parte gerere uolui: & ad meos pristinos labores hoc quoque scribendi onus adieci. Quod utinam tam utile sit alijs, quàm à me, solo obsequendi amicis desiderio, sine ulla ambitione susceptum est. quanquam enim non eam me sapientiam consecutum præ me fero, ut gloriam spernã: tamẽ ea nostris temporibus copia est uel eruditorum hominum, qui meis luminibus obstruant; uel maleuolorum, qui omnem iudicij laudem in ui-*

tuperandis alijs positam putent: ut iudicaturus sim, me⸗ cum præclare actum, si ita caream gloriæ fructu, ut ne obtrectatorum quidem aculeos sentiam. Nunc, *quando de quatuor Ciceronis in Catilinam orationibus duas interpretati sumus, pari duas reliquas studio persequemur.*

M. TVLLII CICERONIS IN L. CATILINAM AD QVIRITES ORATIO III.

Remp. Quirites, uitamq; omnium uestrum, bona, fortunas, coniuges, liberosq; uestros, atque hoc domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherrimamq; urbem, hodierno die, deorum immortalium summo erga uos amore, laboribus, consiliis, periculisq; meis, ex flamma, atque ferro, ac pene ex faucibus fati ereptam, & uobis conseruatam, ac restitutam uidetis. & si non minus nobis iucundi, atque illustres sunt ii dies, quibus conseruamur, quàm illi, quibus nascimur; quòd salutis certa lætitia est, nascendi incerta conditio; & quòd sine sensu nascimur, cum uoluptate conseruamur:

è flamma, è ferro. Lb. Lon. Moc.

profecto, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, Romulum ad deos immortales beneuolentia, famaq; sustulimus: esse apud uos, posterosq; uestros in honore debet dies is, qui eandem hanc urbem conditam amplificatamq; seruauit. nam totius urbis templis, delubris, tectis omnibus, subiectos prope iam ignes circundatosq; restinximus; iidemq; gladios in remp. districtos retudimus, mucronesq; eorum à iugulis uestris reiecimus. quæ quoniam in senatu illustrata, patefacta, comperta sunt per me: uobis iam exponam breuiter Quirites: ut, & quanta, & quàm manifesta, & qua ratione inuestigata, & comprehensa sint, uos, qui & ignoratis, & expectatis, scire possitis.

debebit

ac mœni-

bus

et

MVRETVS

REMP. QVIRITES. *Hanc orationem alij scripserunt habitam esse non. Decemb. ipsis: qua in re, non magno negocio, manifesti erroris conuinci queunt. Etenim ea, quæ proxime hanc sequitur, habita est in senatu nonis Decemb. quod epistola prima libri secundi ad Atticum Cicero ipse testatur. Hæc autem biduo ante habita fuerat; ut indicant uerba illa è sequenti: Is & nudius tertius in custodiam ciues R. dedit, & supplicationem mihi decreuit; & indices hesterno die maximis*

præmijs affecit. Constat igitur hanc habitam esse III. *non.*Decemb.*Continetur autem quatuor præcipuis partibus.primum enim breui exordio populum & sibi conciliat, & attentum ac docilem reddit. deinde narrat, quem in modum à se patefacta atque oppressa coniuratio fuerit: quidq; super ea re decretum à senatu. hanc narrationem sequitur amplificatio, quæ constat commemoratione prodigiorum,quibus hæc coniuratio præsignificata fuerat; & comparatione illius cum ceteris ciuilibus intestinisq; bellis.Postremo breui peroratione commendat se liberosq; suos populo* R.*& se in suscepta defensione reip.etiam deposito magistratu,constantissimum fore pollicetur.Cetera, quæ ad argumentum pertinent, suis locis singillatim commemorabimus.*

REMP. QVIRITES. *uno reip.nomine cuncta quodammodo reliqua continentur. sed est hæc ratio quædam amplificandi, quam supra quoque tetigimus, ut cum totum aliquid proposueris, partes etiam enucleatius persequare.*

BONA, FORTVNAS. *Bonorum nomine facultates id est,τὰ ὑπάρχοντα,indicantur:neque sane alia uis subest nomini fortunarum. duo igitur idem ualentia, augendi gratia posuit.*

LABORIBVS, CONSILIIS, PERICVLISQ. MEIS. *omnes libri ueteres ἀσυνδέτως, laboribus, consilijs, periculis meis. sic & in superiori oratione:* Nunc si L.Catilina *consilijs,laboribus, periculis meis circunclusus, &c.*

EX FLAMMA, ATQVE FERRO. *ecce*

de atque incendijs. hypallage.

EX FAVCIBVS FATI. *metaphoram à feris ductam esse constat. fatum autem uocat interitum. ut infra:* Neque tanto ante exitii, ac fati diem reip. denunciasset. *idemq; Græcis in usu est, qui* μοῖραν, *&* πότμον, *&* κῆρα *pro morte dicunt. etiamq;* πεπρωμένην. *ut in illo uersiculo,*

Ἄφυκτόν ἐστι τὸ τῆς πεπρωμένης κακόν.

Quæ harum uocum usurpatio unde mihi manasse uideatur, aperiam. Fatum reuera significat consilium uoluntatemq; diuinã, qua omnia ex omni æternitate ita constituta sunt, nihil ut accidere poßit, quod non deus infinito ante tẽpore præsciuerit: & quidẽ certo ac præfinito præsciuerit. nefariæ.n. impietatis esset dicere, dei scientiã aut non omnium esse, aut incertam esse, ac fluctuantem. Quod tamen non ita accipiendum est, ut, quod quidam scelerati faciunt, malorum causas referamus in deum. nam ut medicus, qui certo prænoscit, ægrotum ex hac aut illa infirmitate periturum, non tamen ægroto mortis causam afferre dicendus est: ita deus quamuis hunc aut illum flagitiosum fore præcognoscit, minime tamen in causa est, ut ille flagitiosus euadat. cauendum est etiam diligentißime, ne Stoicorum uæsaniam insequamur, aut aliorum, qui spoliatas omni libertate hominum mentes seruitute deuincire conantur, tolluntq; è rebus omnibus casum, & quicquid de rebus futuris affirmatur, negatur'ue, id definite uerum, aut definite falsum esse confirmant. quod longißime abest à uero. Etenim *permulta sunt, quæ antequam fiant, uel fieri, uel*

non fieri possunt: estq; ita plane libera hominum uoluntas, ut nemo inuitus bonus fiat, nemo inuitus malus. alioqui enim frustra uirtutibus præmia, frustra uitijs supplicia constituerentur. Sed tamen & ea ipsa, quæ eam naturam habent, ut & hoc, & illo modo euenire poßint, certo prænoscuntur à deo: &, quamuis liberum erat Catilinæ, coniurare in patriam, uel non coniurare: deus tamen, coniuraturum illum, ex omni æternitate præsciuerat. Dei autem scientia nullam necessitatem rebus imponit. nam, ut uere, & sapienter ab hominibus erudititißimis, ijsdemq; sanctissimis dictum est, modus cognitionis non immutat naturam rei cognitæ. Ac deus quidem uno prorsus modo prænoscit omnia: neque tamen omnia uno eodemq; modo eueniunt. nam, ut insistamus in exemplo proposito, non minus certo sciebat deus fore, ut Catilina bellum faceret patriæ; quàm, fore, ut aleretur, ut cresceret, ut somnum caperet, ut quotidie ad senium magis accederet. aliter tamen hæc contigerunt, & aliter illud. nam hæc, etiam ipso Catilina inuito, allatura erat naturæ neceßitas: illud in ipsius uoluntate, atque arbitrio positum fuit. Hunc igitur rerum ordinem in mente diuina constitutum, proprie accepto fati nomine significari aio. Credebant autem ueteres, quo temporis puncto quis nasceretur, eo ipso fataliter constitui de morte atque interitu ipsius. quod indicat hic uersiculus Manlij,

Nascentes morimur: finisq; ab origine pendet.

& illud Senecæ: primusq; dies Dedit extremum. atque hac potißimum in re uim fati elucere arbitrabantur

tur. inde factum opinor, ut morti, atque interitui, fati nomen tribuerint. Quod autem hic annotat Siluius, fati nomen non accipi pro morte naturali, sed tantum pro morte uiolenta, longe falsissimum est. imo uero uiolentam mortem qui oppetunt, præcipere, aut præoccupare fata, & præter fatum mori dicuntur. & ita accipiendus est locus ille è secunda Philippica: Multa autem *impendere uidentur præter naturam, præterq; fatum. & uersus ille* Virgilij,

Nam quia nec fato, merita nec morte peribat.

ET SI NON MINVS. *Et si, positum uidetur pro, quòd si. ut apud* Terentium Phormione: Et *si tibi res sit cum eo lænone. ubi* Donatus, Et, *inquit, modo non connexiua, sed inceptiua particula est.*

ET SI NON MINVS. *argumentum à pari.* Paria *sunt condere urbem, & conditam seruare.* Is *qui urbem condidit, in deorum numerum relatus est. igitur & is, qui eandem seruauit, in honore & apud uos & apud posteros esse debebit.*

IVCVNDI ATQVE ILLVSTRES. *Illustres dies sunt sancti, atque honorati, quosq; quotannis, ob memoriam alicuius rei, celebramus, ac colimus. eorum partim sunt iucundi, ut ij quibus nati, aut à magno aliquo periculo liberati sumus: quidam etiam acerbi, ut apud* Virgilium:

Iamque dies, ni fallor, adest, quem semper acerbum,
Semper honoratum (sic dij uoluistis) habebo.

non frustra igitur hæc duo coniunxit.

QVIBVS CONSERVAMVR. *natalem suũ*

L

longissime aberrat a vero.

quisque quotannis celebrare consueuerat: etiamq; natalem eorum, quos amabat. Tibullus:

Est qui te Cherinthe dies dedit, hic mihi sanctus,
Atque inter festos semper habendus erit.

Horatius: Qui dies mensem Veneris marinæ
Findit Aprilem,
Iure solennis mihi, sanctiorq;
Pene natali proprio: quòd ex hac
Luce Mæcenas meus affluentes
Ordinat annos.

Sed & eos dies colebant, quibus è magno aliquo discrimine erepti forent. ut Horatius Kalendas Martias: quòd eo die, casu arboris, adductus quidem in periculum uitæ, sed tamen liberatus fuisset: quod ipse testatur his uersibus:

Voueram dulces epulas, & album
Libero caprum, prope funeratus
Arboris ictu.
Hic dies anno redeunte festus,
Corticem astrictum pice dimouebit
Amphoræ fumum bibere institutæ
Consule Tullo.

ILLVM, QVI HANC VRBEM CONDIDIT. Romulum urbis conditorem fuisse, confirmata multorum seculorum consensu opinio est. neque tamen defuerunt è uetustis scriptoribus, qui Romam multis fuisse ante Romulum ætatibus dicerent. qua de re uide Solinum capite secundo polyhistoris.

ROMVLVM. abest Romuli nomen ab uno antiquo

libro. quo fit, ut, peccatum esse hic in eodem genere arbitrer, quo multis in alijs locis, quos supra indicaui: ac plane censeam glossema esse.

AD DEOS IMMORTALES. *Historia è Liuio, & alijs nota est.* Ennius:

Romulus in cœlo cum dis genitalibus æuum
Degit. Horatius: *hac Quirinus*
Martis equis Acheronta fugit. Idem:
Romulus, & Liber pater, & cum Castore Pollux,
Post ingentia facta, deorum in templa recepti.

Scipio apud Ciceronem: Deficere sol hominibus, extinguiq; uisus est, cum Romuli animus hæc ipsa in templa penetrauit. ei flaminem adiecit Numa, quem Quirinalem uocauit. instituta etiam festa, quæ Quirinalia dicta sunt, aut alio nomine festa stultorum. celebrabantur autem XIII. *Kal. Mar. ut constat è secundo fastorum Ouidij, & è uetere Kalendario, quod uir singulari quodam dei opt. max. in ætatem nostram beneficio, ad illustrandam, & eruendam è ueteribus monumentis antiquitatis memoriam natus, haud ita pridem in lucem edidit Paulus Manutius.*

DEBET DIES IS. *lege, ut est in ueteribus libris: Esse apud uos, posterosq; uestros in honore debebit is, qui eandem hanc urbem & cet. non enim de die loquitur, sed de seipso: ac seipsum cum Romulo tacite confert.*

NAM TOTIVS VRBIS. *optimus liber: Nam toti urbi. placet.* item Liber Le. Noc.

TECTIS OMNIBVS. *omnes libri ueteres hoc*

amplius, Templis, delubris, tectis omnibus, ac mœnibus.
REIECIMVS. *ijdem omnes libri, Deiecimus.*

CICERO

Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex urbe, cum sceleris sui socios, & huiusce nefarii belli acerrimos duces Romæ reliquisset; semper uigilaui, & prouidi Quirites, quemadmodum in tantis, & tam abscōditis insidiis salui esse possemus. nam tum, cum ex urbe Catilinam eiiciebã, (non enim iam uereor huius uerbi inuidiã, cum illa magis sit timenda, quod uiuus ~~egressus est~~ exierit) sed tum, cum illum exterminari uolebam, aut reliquam cōiuratorum manum simul exituram, aut eos, qui remansissent, infirmos sine illo ac debiles fore putabam. atque ego, ut uidi, quos maximo furore, ac scelere esse inflammatos sciebam, eos esse nobiscum, & Romæ remansisse; in eo omnes dies noctesq; consumpsi, ut, quid agerent, quid molirentur, sentirem, ac uiderem: ut, quoniam auribus uestris propter incredibilem magnitudinem sceleris minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demum animis saluti uestræ proui

deretis, cum oculis maleficium ipſum uideretis.

MVRETVS

PRINCIPIO: *narratio eſt.*

PAVCIS ANTE DIEBVS. *hic uiceſimuſquartus à Catilinæ profectione erat dies.*

SEMPER VIGILAVI. *narrationem credibilem fieri, rhetores docent, ſi non tantum quomodo quicque cõtigerit, uerumetiã quibus de cauſis ita cõtigerit, explanetur. hoc igitur mirabiliter* Cicero *facit. expoſiturus enim, quem in modũ patefacta, et quaſi è tenebris ac latibulis eruta coniuratio eſſet; prius proponit cauſam, quæ id effecerit; nempe ſingularem quandam, ac perpetuam uigilantiam, ac prouidentiam in rep. ſuam.* Si*mul autem hæc modeſta officii ſui prædicatio, ac commendatio, non dici poteſt, quantum ad conciliandos auditorum animos ualeat.*

INSIDIIS. *quidam libri ueteres, periculis.*

SALVI ESSE. *annota, quod ſit officium eius, cui commiſſa reſp. eſt: nempe, ut, ſopitis, ac quieſcentibus ceteris, ipſe pro ſalute publica uigilet, quaſiq; excubias agat.* Homerus:

Οὐ χρὴ παννύχιον βουληφόρον ἄνδρα καθεύδειν,
Ὧ λαοί τ' ἐπιτετράφαται, καὶ τόσσα μέμηλε.

Quam in ſententiã multa præclara diligenter ab Eraſ*mo in prouerbijs collecta ſunt.*

QVOD VIVVS EGRESSVS EST. *omnes libri ueteres, Quòd uiuus exierit.*

CONIVRATORVM. *ut iuratus, qui iurauit; iniuratus, qui non iurauit; sic & coniuratus, qui coniurauit. similia quædam indicaui in annotationibus Terentianis.*

REMANSISSENT. *quidam ueteres libri, Restitissent.*

FVRORE AC SCELERE ESSE INFLAMMATOS. *Sic locutus est & libro quinto accusationis:* Ipse inflammatus scelere ac furore, in forum uenit.

PROPTER INCREDIBILEM MAGNITVDINEM SCELERIS. *magna enim scelera non temere credi, neque leui coniectura pendi solent: immo quo atrociora sunt, eo ad faciendam fidem pluribus & certioribus notis coarguenda sunt: ut præclare disputatur in oratione pro Sex. Roscio Amerino.*

OCVLIS. *additum ad maiorem ἐνάργειαν. Sic infra:* Vt eos pene oculis uidere possemus.

CICERO.

Itaque ut comperi legatos Allobrogum belli transalpini, & tumultus Gallici excitandi causa à P. Lentulo esse solicitatos, eosque in Galliam ad suos ciues, eodem itinere cum literis, mandatisque ad Catilinam esse missos, comitemque iis adiunctum Vulturcium, atque huic datas esse ad Catilinam literas: facultatem mihi oblatam pu-

taui, ut, quod erat difficillimum, quodq́ ego semper optabam à diis immortalibus, tota res non solum à me, sed etiam à senatu, & à uobis manifeste deprehenderetur. itaque hesterno die L. Flaccum & C. Pontinium prætores, fortissimos, atque amantissimos reip. uiros, ad me uocaui: rem omnem exposui: quid fieri placeret, ostendi. illi autem, qui omnia de rep. præclara atque egregia sentirent, sine recusatione, ac sine ulla mora negocium susceperunt, &, cum aduesperasceret, occulte ad pontem Miluium peruenerunt, atque ibi in proximis uillis ita bipartito fuerunt; ut Tiberis inter eos & pons interesset. eodem autem & ipsi sine cuiusquam suspicione multos fortes uiros eduxerunt: & ego ex præfectura Reatina complures delectos adolescentes, quorum opera utor assidue in resp. præsidio, cum gladiis emiseram.

MVRETVS.

ITAQVE VT COMPERI LEGATOS ALLOBROGVM. *Allobryges, gens Galliæ potentissima, ait Apollodorus. Polybius autem per i scribit Allobrigas. Charax uero per o Allobrogas: quæ scriptura Latinis usitatissima est: nam Græci quidem plerique omnes scribunt Allobrigas. Dicebatur eis ius*

ab iis prætoribus, quibus Gallia Narbonensis *obtige-rat: ut testatur Strabo libro quarto.* Ii *tum legatos* Ro-*mam miserant, questuros de auaritia magistratuum suorum: quos* Lentulus *per* P. *Vmbrenum ad coniura-tionis societatem pertrahere molitus est. sed illi, cum simularent se ei consilio fauere, totam rem tamen ad* Q. *Fabium Sangam detulerunt. unde dictum est ab* Ho-*ratio,*

Nouisq; *rebus infidelis* Allobrox.

Hi*storiam fusissime narrant* Sallustius, Plutarchus, Ap-*pianus: quorum scripta cum terantur omnium manibus; nullum esse operæprecium puto, integras paginas, quod alij fecerunt, ex eorum libris describere.*

BELLI TRANSALPINI. *bellum in ulterio-re, tumultum in citeriore* Gallia *dicit. inter hæc autem uocabula quid intersit, disces è* Cicerone VIII. Phi-*lipp.*

AD SVOS CIVES. *animaduerte, totam regio-nem* Allobrogum, *ciuitatem uocari. Sic apud* Sallustium: Itaque Q. *Fabio Sangæ, cuius patrocinio plurimum ci-uitas utebatur, rem omnem, uti cognouerant, aperiunt. sic & omnes* Heluetii, *ciuitas una.* Cæsar: Apud Hel-*uetios longe nobilissimus, & ditissimus fuit* Orgeto-*rix.* Is, M. Messalla, & M. Pisone *cos. regni cupidi-tate inductus, congregationem nobilitatis fecit, & ci-uitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent.*

EODEM ITINERE. *redeuntes enim in* Galliam, *iter per* Etruriam *facturi erant.*

VVLTVRCIVM. T. Vulturcium Crotonienſem.

LITERAS. *quarum exemplum infra uidebimus.*

HESTERNO DIE. *Sub noctem, opinor. ita enim in oratione pro Flacco: O nox illa, quæ pene æternas huic urbi tenebras attuliſti: cum Galli ad bellum, Catilina ad urbem, coniurati ad ferrum, & flammã uocabantur: cum ego te Flacce, cœlum noctemq; conteſtans, flens flentem obteſtabar: cum tuæ fidei optimæ & ſpectatiſsimæ ſalutem urbis & ciuium commendabam. tu, tu Flacce, prætor, communis exitij nuncios cepiſti: tu incluſam in literis reip. peſtem deprehendiſti: tu periculorum indicia, tu ſalutis auxilia ad me, & ad ſenatum attuliſti. quæ tibi tum gratiæ ſunt à me actæ? quæ à ſenatu? quæ à bonis omnibus? quis tibi, quis C. Pontinio, fortiſsimo uiro, quenquam bonum putaret unquam nõ ſalutem, uerum honorem ullum denegaturum?*

ET C. PONTINIVM. *Frãciſci Capellij liber, Pomptiniũ: quomodo etiam in quibuſdam impreſsis ſcriptum eſſe uideo. Sed opinor, literam, p, ſine cauſa inculcatam à ueteribus librarijs. nam illi eodem modo ſompnum pro ſomno, dampnum pro damno, dampnare pro damnare ſcribebant.*

FORTISSIMOS, ATQVE AMANTISSIMOS REIP. *Vtrunque neceſſarium erat: alterum, ut poſſent exequi ea, quibus opus erat pro rep. alterum, ut uellent.*

AD PONTEM MILVIVM. *is eſt haud procul ab urbe in Etruriam tendentibus. Martialis:*

A ponte redijt Miluio.

EX PRAEFECTVRA REATINA. *Italiæ oppida partim coloniæ erant, partim municipia, partim præfecturæ. Sex. Pompeij de præfecturis uerba sunt. Præfecturæ eæ appellantur in Italia, in quibus & ius dicebatur, & nundinæ agebantur, & erat quædam earum resp. neque tamen magistratus suos habebant: in quas legibus præfecti mittebantur quotannis, qui ius dicerent. quarum genera fuere duo: alterum, in quas solebant ire præfecti * quatuor sex uirum pro populi suffragio creati erant in hæc oppida Capuam, Cumas, Casilinum, Vulturnum, Puteolos, Suessulam, Atellã, Calatiam: alterum quas prætor urbanus quotannis in quæque loca miserat legibus: ut Fundos, Formias, Cære, Venafrum, Alicas, Priuernum, Anagniam, Frusilonem, Reate, Saturniam, Nursiam, Arpinum, aliaq; complura. Hæc, ut dixi, Sex. Pompeij uerba sunt, sed miserandum in modum deprauata: neque mihi quidem apparet, quomodo corrigi debeant. Tuum profecto, tuum Paule Manuti excellens ingenium, spectatamq; illam, illam tuam in emendandis optimis quibusque scriptoribus iudicij acrimoniam & locus hic, & totus prope Sex. Pompeius requirit.*

QVORVM OPERA. *emenda è ueteribus libris: Quorum opera utor aßidue in rep. præsidio cum gladijs miseram. ut sit, miseram præsidio: non autem, in præsidio reip.*

CICERO.

Interim tertia fere uigilia exacta, cum

iam pontem cum magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent, unaq; Vulturcius: fit in eos impetus: educuntur & ab illis gladii, & à nostris. res erat prætoribus nota solis, ignorabatur à ceteris. tũ interuentu Pontinii, atque Flacci, pugna, quæ erat commissa, sedatur: literæ, quæcunque erant in eo comitatu, integris signis, prætoribus traduntur: ipsi comprehensi, ad me, cum iam dilucesceret, deducuntur. atque horum omnium scelerum improbissimorum machinatorẽ Cimbrũ Gabinium statim ad me nihil dum suspicãtem uocaui: deinde item accersitur P. Statilius, & post eum Cethegus: tardissime autem Lentulus uenit: credo, quòd in literis dandis præter consuetudinem proxima nocte uigilarat. cum uero summis ac clarissimis huius ciuitatis uiris, qui audita re frequentes ad me mane conuenerant, literas à me prius aperiri, quàm ad senatum referri placeret, ne, si nihil esset inuẽtum, temere à me tantus tumultus iniectus ciuitati uideretur: negaui me esse facturum, ut de periculo publico non ad consilium publicum rem integram deferrem. etenim Quirites etiam si ea, quæ erant ad me dela-

ta, reperta non essent, tamen ego non arbitrabar in tantis reip. periculis esse mihi nimiam diligentiam pertimescendam.

MVRETVS

INTERIM TERTIA FERE VIGILIA EXACTA. *Vigiliarum, in quas nox à ueteribus distribueretur, meminit & Iulius Pollux libro I. sed earum ratio planius explicatur à Suida, qui ait, uigiliam id est* Φυλακὴν, *esse quartam partem noctis. Tertia igitur uigilia fere exacta, est, quatuor fere horis antequam dilucesceret.*

IMPROBISSIMORVM. *omnes libri ueteres, improbissimum. idq; melius uidetur.*

CIMBRVM GABINIVM. *hunc infra uocat P. Gabinium: & Sallustius quoque P. Gabinium Capitonem, equitem R. Cimbrum autem, cognomen esse arbitror: neque enim inusitatum erat, ut unus haberet plura cognomina. Nominatur autem & M. Tullius Cimber libro XII. epistolarum, & secunda Philippica, inter Cæsaris interfectores. & Caninius quidam Cimber XI. Philippica.*

NIHILDVM SVSPICANTEM. *quidam libri ueteres, Nihildum tale suspicantem.*

ACCERSITVR. *omnes ueteres libri, Accersitus est.*

P. STATILIVS. *lege, L. Statilius: nam & ita est in antiquis libris, & ita uocat Sallustius, & ipse Cicero paulo infra in hac ipsa oratione.*

PRAETER CONSVETVDINEM. *notat Lentulum, ut pigrum, & somnolentum. Sic infra:* Non *mihi esse* P. Lentuli *somnum, nec* L. Caßij *adipem, &c. Dio quoque,* ὁ Λέντουλος, *inquit,* ἥκιστα δραστήριος ἦν. *itaque Catilina apud Sallustium ita loquitur: Scitis equidem milites, socordia atque ignauia Lentuli quantam ipsi nobisq; cladem attulerit.*

CVM VERO SVMMIS. *dele particulam, uero. temere enim, & contra ueterum librorum fidem inculcata est.*

REFERRI. *optimus liber,* Referrem.

CICERO.

Senatum frequentem celeriter, ut uidistis, coegi: atque interea statim, admonitu Allobrogum, C. Sulpicium præt. fortem uirum misi, qui ex ædibus Cethegi, si quid telorum esset, efferret, ex quibus ille maximum sicarum numerum, & gladiorum extulit. introduxi Vulturcium sine Gallis: fidem ei publicam iussu senatus dedi: hortatus sum, ut ea, quæ sciret, sine timore indicaret. tum ille dixit, cum uix se ex magno timore recreasset, à P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata, & literas, ut seruorum præsidio uteretur, & ut ad urbem quamprimum cum exercitu accederet: id autem eo consilio, ut, cum urbem omni-

bus ex partibus, quemadmodum descriptum, distributumq; erat, incendissent, cædemq; infinitam ciuium fecissent, præsto esset ille, qui & fugientes exciperet, & secum his urbanis ducibus coniungeret. introducti autem Galli, iusiurandum sibi, & literas à P. Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gentem datas esse dixerunt, atque ita sibi ab his & à L. Cassio esse præscriptū, ut equitatum in Italiam quàprimum mitterent, pedestres sibi copias non defuturas: Lentulum autem sibi confirmasse, ex fatis sibyllinis, haruspicumq; responsis se esse tertium illum Cornelium, ad quem regnū huius urbis, atque imperium peruenire esset necesse: Cinnam ante se, & Syllam fuisse: eundemq; dixisse, fatalem hunc esse annum ad interitum huius urbis, atque imperii, qui esset decimus annus post uirginum absolutionem, post Capitolii autē incensionem uicesimus. hanc autem Cethego cum cæteris cōtrouersiam fuisse dixerunt, quòd Lentulo, & ceteris cædem Saturnalibus fieri, atque urbem incendi placeret, Cethego nimium id longum uideretur.

MVRETVS.

SENATVM FREQVENTEM. *in ædem Concordiæ.*

C. SVLPICIVM. *hac de re* Plutarchus: Γάϊος δὲ Σουλπίκιος, εἷς τῶν στρατηγῶν, ἐπὶ τὴν οἰκίαν πεμφθεὶς τοῦ Κεθήγου, πολλὰ μὲν ἐν αὐτῇ βέλη, καὶ ὅπλα, πλεῖστα δὲ ξίφη, καὶ μαχαίρας εὗρε νεοθήκτους ἁπάσας.

SINE GALLIS. *ut singulis seorsum interrogatis, cognosceretur, ecquid eorum indicia inter se concinerent.*

IVSSV SENATVS. *aliter enim consuli fidem publicam dandi ius non erat: ut cognoscitur è Rabiriana.*

TVM ILLE DIXIT. *optimus liber: Tum ille, cum uix se ex magno timore recepisset, dixit, à P. Lentulo &c. melius sine controuersia, quàm quomodo impressum est.*

VT SERVORVM. *Catilina enim, ut narrat Salustius, seruitia repudiabat. id Lentulo displicebat. hunc autem locum Ciceronis, ne suspicari quidem possum, cur quidam deprauatum esse existimarint.*

OMNIBVS EX PARTIBVS. *duodecim opportunis urbis locis incendium excitare constituerant: ut Sallustius auctor est: at centum, si Plutarchum sequare. dederant etiam negocium non nullis obsidendorum aquæductuum, & interficiendorum, siqui, ut fit ad extinguenda incendia accurrissent.*

CAEDEMQ. INFINITAM. *nulli omnino*

ciui, præterquam Pompeij liberis, parcere decreuerat Lentulus. Plutarchus.

PRAESTO ESSET ILLE. *Catilina.*

EXCIPERET. *à uenatoribus sumptum.*

EQVITATVM. *eo enim Galli etiam hodie plurimum ualent. idq́; , ut ueterum testimonia prætermittam, confirmauit is, quo olim domestico præceptore pater tuus Leonarde, uir clarissimus, usus est, decus Græciæ, Marcus Musurus in elegia, quæ ante Platonem legitur, his uersibus:*

Χαλκεοθωρήκων Κελτάων θοῦριν ἐνυώ,
Ἵππους κεντορούντων πρώσσιν εἰδομένους.

EX FATIS SIBYLLINIS. *quidam liber uetus, Ex libris sibyllinis. ac infra quoque ubi legitur: Nihil'ne secum esset de fatis sibyllinis locutus: idem ille liber habet, De libris sibyllinis. atque ita plane legendum puto.*

EX LIBRIS SIBYLLINIS. *Hac de re Sallustius: Eadem Galli fatentur: ac Lentulum dissimulantem coarguunt, præter literas, sermonibus, quos ille habere solitus erat, ex libris sibyllinis regnum Romæ tribus Cornelijs portendi: Cinnam, atque Syllam antea, se tertium esse, cui fatum (liber manu scriptus habet, fatatum) esset urbis potiri. præterea ab incenso Capitolio illum esse XX annum, quem sæpe ex prodigiis haruspices respondissent bello ciuili cruĕtum fore. Plutarchus autem, de Lentulo loquens,* τοῦτον, *inquit,* ὄντα τῇ φύσει τοιοῦτον, κεκινημένον ὑπὸ τοῦ Κατιλίνα, προσδιέφθειραν ἐλπίσι κεναῖς ψευδομάντεις, καὶ

γόητες

γόντες, ἔπη πεπλασμένα καὶ χρησμοὺς ᾄδοντες. ὡς ἐκ τῶν σιβυλλείων, προδηλοῦντας, εἱμαρμένους εἶναι τῇ Ῥώμῃ Κορνηλίους τρεῖς μονάρχους. ὧν δύο μὲν ἤδη πεπληρωκέναι τὸ χρεὼν: Κίνναν τε καὶ Σύλλαν: τρίτῳ δὲ λοιπῷ Κορνηλίῳ ἐκείνῳ φέροντα τὴν μοναρχίαν ἥκειν τὸν δαίμονα. Idem etiam apud Appianum legitur.

FATALEM. *ut ipse ab haruspicibus acceperat.*

POST VIRGINUM ABSOLUTIONEM. *Asconij Pediani in orationem in toga candida uerba sunt: Fabia, uirgo Vestalis, causam incesti dixerat, cum ei Catilina obijceretur: eratq; absoluta. Hæc Fabia quia soror erat Terentiæ Ciceronis; ideo sic dixit, Etiam si culpa nulla subesset. ita & suis pepercit, & nihilo leuius inimico summi opprobrij turpitudinē obiecit. Hæc Asconius. ac libet ostendere, quanti publice intersit, in ueterum scriptorum libris, ut nunc loquimur, imprimendis summam diligentiam adhiberi. hæc enim quæ modo recitaui, Asconij uerba, quòd in omnibus impreßis libris perperam distincta sunt, hunc errorem obiecerunt aliquot eruditis hominibus, ut traderent, hanc Fabiā, quòd Terentiæ soror esset, ideo absolutam fuisse. quo quid cogitari poterat ineptius? sed, ut eò, unde digreßi sumus, reuertamur, locum hunc de uirginum absolutione ad illam Fabiæ absolutionem referunt. de quo ut addubitem, facit, primum quòd nullo argumento probari potest, hunedecimum ab absoluta Fabia annum fuisse. deinde quòd uix uidetur uirginum*

absolutionem dicturus fuisse Cicero, si de una tantum uirgine absoluta sermo esset. amplius igitur quærendū. nam nunc quidem nihil satis probabile occurrit.

POST CAPITOLII AVTEM INCENSIONEM. L. *Scipione & C. Norbano cos. custodum negligentia Capitolium conflagrauit; quod à Q. Catulo postea Hortensio & Metello cos. restitutum est.*

SATVRNALIBVS. *Plutarchus:* καὶ νὺξ μὲν ὥριστο πρὸς τὴν ἐπίθεσιν μία τῶν Κρονιάδων. *De Saturnalibus autem præstat Macrobij uerba subijcere. Apud maiores nostros Saturnalia die uno finiebantur, qui erat A.D. XIIII. Kal. Ian. sed postquam C. Cæsar huic mensi duos addidit dies, sextodecimo cœpta celebrari. Ea re factum est, ut, cum uulgus ignoraret certum Saturnaliorum diem, nō nulliq; à C. Cæsare inserto die, & alij uetere more celebrarent, plures dies Saturnalia numerarentur. licet & apud ueteres opinio fuerit, septem diebus peragi Saturnalia: si opinio uocāda est, quæ idoneis firmatur auctoribus. Nouius enim probatissimus Attellanarum scriptor, ait,*

Olim expectata ueniunt septem Saturnalia.

Mummius quoque, qui post Nouium, & Pomponium diu iacentem artem Attellaniam suscitauit, Nostri, inquit maiores uelut bene multa instituere, ita hoc optime: à frigore fecere summo dies septem Saturnalia. Sed Manlius ait, eos, qui se, ut supra diximus, Saturni nomine, & religione defenderant, per triduum festos

instituisse dies, & Saturnalia uocauisse. unde & Augustus, huius, inquit, rei opinionem secutus, in legibus iudiciarijs triduo ferias seruari iussit. Masurius, & alij, uno die, id est, XIIII. Kal. Ian. fuisse Saturnalia crediderunt. Quorum sententiam Fenestella confirmat, dicens, Aemiliam uirginem XV. Kal. Ian. esse damnatam. quo die si Saturnalia agerentur, nec causam omnino dixisset. Deinde adiecit: Sequebantur eum diem Saturnalia. mox ait: Postero autem die, qui fuit XIII. Kal. Ian. Liciniam uirginem ut causam dice ret, iussam: ex quo ostendit XIII. Kal. profestum esse. Haec Macrobius. icirco autem coniurati Saturnalia ad faciendam caedem constituerant: quoniam ciuitas tum tota uino atque hilaritati dedita facillime uidebatur opprimi posse: secundum id quod à Virgilio dictum est:

Inuadunt urbem somno uinoq; sepultam.

Nullus autem dies tanta hilaritate peragebatur, quãta dies Saturnaliorum. unde lepidissimus poëta Saturnalia optimum dierum uocat.

CETHEGO NIMIVM ID LONGVM. *erat enim Cethegus praecipiti admodum, ac temerario ingenio. unde & Cicero infra dicturus est, C. Cethegi furiosam temeritatem. quod his uerbis confirmat Sallustius: Inter haec parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignauia sociorum. illos, dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere. facto, non consulto, in tali periculo opus esse, seq;, si pauci adiuuarent, languentibus alijs, impetum in cu-*

riam facturum. Natura *ferox, uehemens, manu promptus erat. maximum bonum in celeritate putabat.*

CICERO

Ac, ne lōgum sit Quirites, tabellas proferri iussimus, quæ à quoque dicebantur datæ. primum ostendimus Cethego: signū cognouit. nos linum incidimus, legimus. erat scriptum ipsius manu Allobrogum senatui, & populo, sese, quæ eorum legatis confirmasset, esse facturum: orare, ut item illi facerent, quæ sibi legati eorum præcepissent. tum Cethegus, qui paulo ante aliquid de gladiis, ac sicis, quæ apud ipsum erant deprehensæ, respondisset, dixissetq; se semper bonorum ferramētorum studiosum fuisse; recitatis literis, debilitatus, atque abiectus, conscientia conuictus repente conticuit. Introductus Statilius, cognouit manum & signum suum. recitatæ sunt tabellæ in eandem fere sententiam: confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo, & quæsiui, cognosceret'ne signum: annuit. est uero, inquam, signum notum, imago aui tui, uiri clarissimi, qui amauit unice patriam, & ciues suos: quæ quidem te à tanto scelere etiam muta reuocare debuit. Leguntur eadem ratione ad senatū Allobro-

gum populumq; literæ. si quid de his rebus dicere uellet, feci potestatem. atque ille quidem primo negauit: post autem aliquanto, toto iam indicio exposito atque edito, surrexit: quæsiuit à Gallis, quid sibi esset cum iis, quamobrem domum suã uenissent; itemq; à Vulturcio. qui cum illi breuiter constanterq; respondissent, per quem ad eum, quotiesq; uenissent; quæsissentq; ab eo, nihil ne secum esset de fatis sibyllinis locutus: tum subito ille scelere demens, quanta uis conscientiæ esset, ostẽdit: nam cum id posset inficiari, repente præter opinionem omnium confessus est: ita eum non modo ingenium illud, & dicendi exercitatio, qua semper ualuit, sed etiam, propter uim sceleris manifesti atque deprehensi, impudentia, qua superabat omnes, improbitasq; defecit.

MVRETVS

TABELLAS. *in ceratis tabulis scriptitasse ueteres notum est. eas tabulas, ubi ad aliquem scripturi erant, lino obligabant, deinde annulo suo obsignabant. Plautus:*

Phœnicium Calidoro amatori suo
Per ceram, & linum, literásq; interpretes
Salutem mittit.

SIGNVM COGNOVIT. *Mos ueterum erat ubi aliquem literis ab ipso scriptis premere, ac conuincere uolebant, antequam eas resignarent, iubere, ut signum cognosceret. cuius rei aliquot testimonia collegit Petrus Victorius in uariis lectionibus.*

QVAE SIBI LEGATI EORVM PRAECEPISSENT. *ita est & in libris ueteribus. sed nihilo secius, legendum censeo, Recepissent. recipere autem hoc loco est, polliceri.*

QVI PAVLO ANTE ALIQVID DE GLADIIS. *omnes libri ueteres, Qui paulo ante aliquid tamen de gladijs ac sicis, &c. quae scriptura sine dubio praeclara est. Illud enim, tamen, eam uim habet, ut significet, Cethegum, cum in manifesto scelere teneretur, tamen primo dixisse aliquid, purgandi, excusandiq; sui gratia: at recitatis literis, fractum, ac debilitatum animo conticuisse.*

INTRODVCTVS STATILIVS, *emenda, ut est in ueteribus libris: Introductus est Statilius. cognouit & signum, & manum suam. prius enim signum cognosci oportebat, deinde manum, resignatis iam literis. sic etiam infra: Perturbatus Lentulus, tamen & signum, & manum suam cognouit.*

NOTVM SIGNVM. *ueteres, ut nunc quoque fit, in annulis signatorijs, quas cuique libitum erat, imagines exprimendas curabant. Saepissime tamen imagine alicuius praestantis uiri in signando utebantur. Sylla dictator traditione Iugurthae semper signauit. Intercatiensis quidam, cuius patrem Scipio Aemilianus ex*

prouocatione interfecerat, cum hoc ipsum sibi gloriosum duceret, quòd pater suus cum tanto uiro dimicans, interfectus fuisset, signasse postea dicitur eius pugnæ effigie: uulgato Stilonis Præconini sale, quidnam fuisse facturum eum, si Scipio à patre eius interemptus esset. Scipio, superioris Africani filius imagine patris sui. Diuus Augustus primo sphinge, mox imagine Alexandri Magni, postremo sua, quam expresserat Dioscorides. atque hac etiam insecuti principes signare perseuerauerunt: Mæcenas rana, nostris temporibus, Viglius Zuichemus, præstantißimus iurisconsultus, Pallade ~~signauit~~. *uidi aliquot Erasmi epistolas, quæ omnes signatæ erant Termino, additis duabus uocibus,* NVLLI CEDO: *non sine suspicione arrogantiæ. sic hic P. Lentulus Sura imagine aui sui, uiri clarißimi, in signando utebatur.*

Cn. Pompeius leonem gladium ferentem A praeter Galliam qui cum è prora nauis aquae inclinante signauit. 23132

IMAGO AVI TVI. *de hoc plura in sequentis orationis explicatione dicemus.*

QVI AMAVIT VNICE. ἐμφατικῶς. *amauit unice patriam, quam tu inflammare ac diripere cogitabas. amauit unice ciues suos, quos tu crudelißime trucidatos in patriæ cinere sepelire uoluisti.*

QVAE QVIDEM TE. *propter exempli domestici memoriam.*

ATQVE ILLE QVIDEM PRIMO NEGAVIT. *se uelle quicquam de his rebus dicere.*

SVRREXIT. *ad dicendum. stantes enim dicebant: ut alibi notauimus.*

PER QVEM. *nempe per P. Vmbrenum.*

A Persarum reges alij sua quisque, alij Cyri superioris imaginem omnes signasse dicunt. Sunt etiam qui Darij equum, cuius hinnitu regnum domino conciliauerat, in eorum annulo insculptum fuisse tradant.

QVANTA VIS CONSCIENTIAE ESSET. *Cicero pro Milone: Magna uis est conscientiæ iudices: & magna in utranque partem: ut neque timeant, qui nihil commiserint: & pœnam semper ante oculos uersari putent, qui peccarint.*

CICERO.

Vulturcius uero subito proferri literas atque aperiri iubet, quas sibi à Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. atque ibi uehementissime perturbatus Lentulus, tamē & signum & manum suā cognouit. erant autem scriptæ sine nomine, sed ita. QVI SIM, EX EO, QVEM AD TE MISI, COGNOSCES. CVRA, VT VIR SIS: ET COGITA, QVEM IN LOCVM SIS PROGRESSVS: ET VIDE, QVID IAM TIBI SIT NECESSE. CVRA, VT OMNIVM TIBI AVXILIA ADIVNGAS, ETIAM INFIMORVM. Gabinius deinde introductus, cum primo impudenter respōdere cœpisset, ad extremum nihil ex iis, quæ Galli insimulabant, negauit. ac mihi quidem Quirites cū illa certissima sunt uisa argumenta, atque indicia sceleris, tabellæ, signa, manus, denique uniuscuiusque confessio: tum multo illa certiora, color, oculi, uultus, taciturnitas. sic enim

obſtupuerant, ſic terram intuebantur, ſic furtim nonnunquam inter ſe aſpiciebant, ut non iam ab aliis indicari, ſed ipſi à ſe ui- derentur. indicare ſe ipſi

MVRETVS.

QVI SIM, EX EO. *Apud Salluſtium, hoc literarum Lentuli exemplum ita relatum eſt. Qui ſim, ex eo, quem ad te miſi, cognoſces. fac cogites, in quanta calamitate ſis: & memineris, te eſſe uirum: conſideres, quid tuae rationes poſtulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.*

COGNOSCES. *omnes ueteres libri,* Ex eo, *quem ad te miſi, ſcies.*

CVRA, VT VIR SIS. *ut conſtanter maneas in incepto: & factam tibi à ſenatu, qui te hoſtem iudicauit, iniuriam magno animo perſequare.*

QVEM IN LOCVM SIS PROGRESSVS. *iam enim tibi pedem referre integrum non eſt.*

QVID IAM TIBI SIT NECESSE. *nempe, ut aut moriaris, aut uincas.*

ETIAM INFIMORVM. *ſeruos intelligit, quos Catilina, ut diximus, repudiabat.*

AC MIHI QVIDEM. *Difficile eſt, ait* Ouidius, *crimen non prodere uultu. hoc autem de genere argumentorum ita ipſe in* Partitionibus: *Eſt etiam genus argumentorum aliud, quod ex facti ueſtigijs ſumitur: ut telum, cruor, clamor editus, titubatio, permutatio coloris, oratio inconſtans, tremor, & eorum ali*

quid, quod sensu percipi posſit.

SED IPSI A SE VIDERENTVR. *emendandum è ueteribus libris: Vt non iam ab alijs indicari, sed indicare se ipſi uiderentur.*

CICERO.

Indiciis expoſitis, atque editis Quirites, ſenatum conſului, de ſumma reip. quid fieri placeret. dictæ ſunt à principibus acerrimæ ac fortisſimæ ſententiæ, quas ſenatus ſine ulla uarietate eſt conſecutus. & quoniam nondum eſt perſcriptum S.C. ex memoria uobis Quirites, quid ſenatus cenſuerit, exponam. Primum mihi gratiæ uerbis amplisſimis aguntur, quòd uirtute, cõſilio, prouidentia mea reſp. periculis ſit maximis liberata. deinde L. Flaccus & C. Pontinus prætores, quòd eorum opera forti fidelíq; uſus eſſem, merito ac iure laudãtur. atque etiã uiro forti, collegæ meo, C. Antonio laus impertitur, quòd eos, qui huius coniurationis participes fuiſſent, à ſuis & à reip. cõſiliis remouiſſet. atque ita cenſuérunt, ut P. Lentulus, cum ſe prætura abdicaſſet, tum in cuſtodiã traderetur; itemq; ut C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinius, qui omnes præſentes erant, in cuſtodiam traderentur: atque idem hoc decretum eſt

in L. Casſium, qui ſibi procurationem incendendæ urbis depopoſcerat; in M. Cæparium, cui ad ſolicitandos paſtores Apuliā eſſe attributam erat indicatum; in P. Furium, qui eſt ex iis colonis, quos Feſulas L. Sylla deduxit; in Q. Manlium Chilonē, qui una cum hoc Furio ſemper erat in hac Allobrogum ſolicitatione uerſatus; in P. Vmbrenum, libertinum hominem, à quo primum Gallos ad Gabinium perductos eſſe conſtabat. atque ea lenitate ſenatus eſt uſus Quirites, ut ex tanta coniuratione, tantaq; ui ac multitudine domeſticorum hoſtium, nouem hominum perditisſimorum pœna rep. conſeruata, reliquorum mentes ſanari poſſe arbitraretur.

MVRETVS

INDICIIS EXPOSITIS ATQVE EDITIS. *Sic ſupra: Toto iam indicio expoſito, atque edito.*

DE SVMMA REIP. *hoc loco omnes, quorum quidem ego copiam habui, libri ueteres habent:* De ſumma *reip. ſalute. inepte omnino. ſed hoc tamen uiſum eſt teſtatum relinquere, ut magis intelligeretur, non ſine cauſa factum eſſe à me, quòd bis iam in hoc ipſo loquendi genere, uocem,* SALVTE, *à librarijs temere adiectam ſuſpicatus ſum.*

DE SVMMA REIP. *oportebat enim, cum qui senatum habebat, referre aut infinite de rep. aut de singulis rebus finite. Auctor* Varro.

DICTAE SVNT A PRINCIPIBVS. *ab ijs, qui primi sententiam rogati sunt. de ordine autem rogandi sententias ita* Varronem *scripsisse,* Gellius *refert: Singulos debere consuli gradatim: incipiq; à consulari gradu: ex quo gradu semper quidem antea primum rogari solitum, qui princeps in senatum lectus esset. Tum autem cum hæc scriberet, nouum morem institutum refert per ambitionem, gratiamq;, ut is primus rogaretur, quem rogare uellet, qui haberet senatum: dum is tamen ex gradu consulari esset. Iam qui princeps senatus legi soleret, discimus è Liuio, cuius e* X X V I I. Annalium ~~*historiarum*~~ *libro uerba sunt. Senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit. Sempronij lectio erat. Ceterum Cornelius morem traditum à patribus sequendum aiebat; ut qui primus censor ex ijs, qui uiuerent, fuisset, cum principem legerent is* T. Manlius Torquatus *erat. Sempronius, cui dij sortem legendi dedissent, ei ius liberum eosdem dedisse deos. se id suo arbitrio facturum: lecturumq;* Q. Fabium Maximum: *quem tum principem* Romanæ *ciuitatis esse, uel* Annibale *iudice uicturus esset. Cum diu certatum esset uerbis, concedente collega: lectus à* Sempronio *princeps in senatu* Q. Fabius Maximus *consul. Hæc* Liuius. *sed quod ait* Varro, *semper antea primum rogari solitum, qui princeps senatus lectus esset: id non semper uerum fuit. nam, ut alibi idem* Gellius *scri*

bit, Alias primus rogabatur, qui à cens. princeps in senatum lectus fuerat; alias qui designati consules erant. atque hoc posterius apud ueteres in consuetudine positum fuisse, multis testimonijs probari potest. Cicero V. *in* Antonium. *Sed qui ordo in sententijs rogandis seruari solet, eundem tenebo in uiris fortibus honorandis.* A Bruto *igitur consule designato, more maiorum, capiamus exordium.* Idem V I. *in eũdem* Antonium, *de* Bruto *ipso loquens: An ille non potuit, si* Antonium *consulem, si* Galliam Antonii *prouinciam iudicasset, legiones* Antonio, *& prouinciam tradere? domum redire? triumphare? primus in hoc ordine esse, quoad magistratum iniret?* Sallustius: *Tunc* D. Iunius Silanus, *primus sententiam rogatus, quòd eo tempore consul designatus erat, &c.* Appianus *autem non modo ita fieri solere confirmat, uerumetiam cur fieri soleret, exponit. eius uerba sunt.* Σιλανὸς μὲν δὴ πρῶτος ἔλεγεν, ὃς ἐς τὸ μέλλον ᾕρητο ὑπατεύειν. ὧδε γὰρ Ῥωμαίοις ὁ μέλλων ὑπατεύσειν, πρῶτος εἰσφέρει γνώμην, ὡς αὐτὸς (οἶμαι) πολλὰ τῶν κυρουμένων ἐργασόμενος, καὶ ἐκ τοῦδε εὐβουλότερόν τε, καὶ εὐλαβέστερον ἐνθυμησόμενος περὶ ἑκάστου. *Neque tamen* Silanus, *sed* Q. Catulus *tum princeps senatus erat.*

A PRINCIPIBVS. *uersus hic est octonarius iambicus longe optimus.*

SINE VLLA VARIETATE. *nondum igitur constitutum erat de supplicij genere: qua de re postea uariæ sententiæ fuerunt.*

PERSCRIPTVM. *perscribebantur primum Se-*

natusconsulta: deinde ad ærarium deferebantur.

COLLEGAE MEO, C. ANTONIO. *multi libri ueteres, Atque etiam uiro forti, collegæ meo, laus impertitur. unde dubium non habeo, quin illud,* C. ANTONIO, *glossema sit.*

QVOD EOS, QVI HVIVS. C. *Antonius consul, propter æris alieni magnitudinem, & propter Catilinæ familiaritatem, non alienus putabatur à coniuratione. postea tamen aduersus Catilinam missus est. Vnde cum postea damnatus esset, iuissetq; in exilium, Catilinariæ factionis homines, lætantes, male ei euenisse, qui Catilinæ fidem, ut ipsi putabant, fregerat, Catilinæ sepulcrum ornarunt floribus, ac conuentu, epulisq; celebrarunt.* Narrat Cicero in oratione pro Flacco.

P. LENTVLVS, CVM SE PRAETVRA. *Quomodo prætor erat* Lentulus, *tam senex? intelligendum est, hanc ipsius secundam præturam fuisse. cum autem lege Cornelia eundem magistratum capere, nisi interiecto decennio, non liceret: uerisimile est, eum primam præturam gessisse* L. Licinio Lucullo, & C. Aurelio Cotta cos. *Eo magis, quòd interiecto ex more biennio, consul fuit una cum* Cn. Aufidio Oreste. *cum igitur iam consularis, à censoribus* Gellio & Lentulo, *qui seuerissimam censuram egerunt, probri gratia, senatu motus esset, exacto legitimo tempore, ad recuperandam senatoriam dignitatem, denuo præturam petierat, quam tum gerebat. id memoriæ prodidit* Dio, *cuius uerba sunt:* Συνέπραττον δὲ αὐτῷ τὰ μάλιστα, τὰ μὲν ἐν τῇ

Ῥώμῃ, ὅ,τε ὕπατος, καὶ ὁ Λεντοῦλος ὁ Πούπλιος, ὁ μετὰ τὴν ὑπατείαν ἐκ τῆς γερουσίας ἐκπεσών, ἐστρατήγει γάρ, ὅπως τὴν βουλὴν ἀναλάβῃ. Idem etiam testatum reliquit Plutarchus his uerbis: Τοὺς δὲ ὑπολειφθέντας ἐν τῇ πόλει, τῶν διεφθαρμένων ὑπὸ τοῦ Καπιλίνα, συνῆγε, καὶ παρεθάῤῥυνε Κορνήλιος Λέντλος Σούρας ἐπίκλησιν, ἀνὴρ γένους μὲν ἐνδόξου, βεβιωκὼς δὲ φαύλως, καὶ δι᾽ ἀσέλγειαν ἐξεληλαμένος τῆς βουλῆς πρότερον. τότε δὲ στρατηγῶν τὸ δεύτερον· ὡς ἔθος ἐστὶ τοῖς ἐξ ὑπαρχῆς ἀνακτωμένοις τὸ βουλευτικὸν ἀξίωμα. atque hinc intelligendũ est, quod ait Sallustius, cum Romæ consulare imperium habuisse.

IN CVSTODIAM TRADERETVR. *Lẽtulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis erat; Cethegus Q. Cornificio; Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Cæparius, paulo ante ex fuga retractus, Cn. Terentio senatori traditi sunt. Sallustius.*

M. CAEPARIVM. *In uulgatis Sallustij codicibus hic Q. Cæparius uocatur. Ita enim ibi legitur: Igitur, confirmato animo, uocari ad sese iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemq; Q. Cæparium Tarracinensem, qui in Apuliam ad concitanda seruitia proficisci parabat. At enim in illo, quem mihi, ut ante dixi, Fr. Capellius, Bernardi F. probus ac studiosus adolescens, dono dedit, ita legitur: Vocari ad sese iubet Lentulum, Statilium, Gabinium, itemq; quendam Cæparium Tarracinensem, &c. itaq; nulla in eo appellando inter Ciceronem & Sallustium discrepantia est.*

IN Q. MANLIVM CHILONEM. *mihi uer-*

ro minime displicet doctißimi hominis Siluij coniectura, qui hunc Magium, non Manlium uocatum putat.

NOVEM HOMINVM POENA. *Nouem illos intelligit, quos modo nominauit: Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, Caßium, Cæparium, Furium, Magium, & Vmbrenum. neque tamen illi omnes postea interfecti sunt: sed tantum Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, Cæparius. ceteri, ut opinor, comprehendi nequiuerunt. Cicero pro Sylla: Sine delectu, sine armis, sine exercitu, quinque hominibus comprehensis, atque confoßis, incensione urbem, internecione ciues, uastitate Italiam, interitu remp. liberaui. Et paulo post: Domicilium imperii, quinque hominum amentium ac perditorum pœna redemi. Idem Sallustius quoque testatur.*

CICERO.

Atque etiam supplicatio diis immortalibus pro singulari eorum merito, meo nomine decreta est Quirites: quod mihi primum post hanc urbem conditam togato contigit: & his decreta uerbis, quod urbem incendiis, cæde ciues, Italiam bello liberassem. quæ supplicatio si cum ceteris conferatur Quirites, hoc interfit, quod ceteræ bene gesta, hæc una conseruata rep. cōstituta est. atque illud, quod faciēdum primum fuit, factum atque transactum est. nam P. Lentulus, quanquam patefactus indiciis,

supplicatio mihi

diciis, & confessionibus suis iudicio senatus non modo prætoris ius, uerum etiam ciuis amiserat; tamen magistratu se abdicauit; ut, quæ religio C. Mario clarissimo uiro non fuerat, quo minus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretũ, prætorem occideret, ea nos religione in priuato P. Lentulo puniendo liberaremur.

magistra[tu] se abdica[...] ... Lo. ... lib.

MVRETVS.

ATQVE ETIAM, SVPPLICATIO.

De hac supplicatione ita ipse loquitur Philippica II. *L. Cotta, uir summo ingenio, summaq; prudentia, rebus ijs gestis, quas tu reprehendis; supplicationem decreuit uerbis amplißimis: eiq; illi ipsi, quos modo nominaui, consulares, senatusq; cunctus assensus est. qui honos post conditam hanc urbem habitus est togato ante me nemini.* Idem in epistola ad Catonem: *Tu idem mihi supplicationem decreuisti togato, non, ut multis, rep. bene gesta; sed, ut nemini, conseruata.* Idem *multis alijs locis commemorat: fuit enim, ut notum est, admodum* περιαυτόλογος. *Quintilianus quoque libro secundo: Num igitur, inquit, negabitur deformem Pyrrhi pacem Cæcus ille Appius dicendi uiribus diremisse aut nõ diuina M. Tullij eloquentia & contra leges agrarias popularis fuit, & Catilinæ fregit audaciam, & supplicationes, qui maximus honor uictoribus bello ducibus datur, in toga meruit? Putabatur autem supplicatio esse prærogatiua triumphi ut è Catonis epi-*

stola cognoscitur.

SI CVM CETERIS CONFERATVR. *omnes libri ueteres, si cum ceteris supplicationibus conferatur. quod ualde placet.*

VT QVAE RELIGIO. *Religio est, ualet, uereor, non audeo, uito aliquid, tanquam in quo sit quippiam mali ominis.* Terentius:

Tum quod dem ei, recte est. nam, nihil esse, mihi relligio est dicere.

VT QVAE RELIGIO. *commendat senatum, ex comparatione eius, quod à C. Mario factum fuerat. C. Mario tantum commissa erat à senatu resp. nihil nominatim de Glaucia decretum erat.*

At senatus non tantum mihi remp. commisit: sed etiã nominatim decreuit, ut Lentulus in custodiam traderetur, quo decreto, uidetur eum condemnasse.

Glaucia prætor erat.

Lentulus, patefactus indicijs, & confeßionibus suis, non modo prætoris ius, uerumetiam ciuis amiserat.

C. tamen Mario religio non fuit, Glauciam interficere.

Nos ut ea religione liberaremur; uoluit senatus,

Lentulum prætura se abdicare.

C. GLAVCIAM. *de hoc, primo commentario dictum est.*

CICERO

Nunc, quoniam Quirites sceleratissimi periculosissimiq; belli nefarios duces ca-

ptos iam,& comprehensos tenetis, existimare debetis, omnes Catilinæ copias, omnes spes, atque opes, his depulsis urbis periculis, concidisse. quem quidem ego cum ex urbe pellebam, hoc prouidebam animo Quirites, remoto Catilina, non mihi esse P. Lentuli somnũ, nec L. Cassii adipẽ, nec C. Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. ille erat unus timendus ex his omnibus, sed tandiu, dum mœnibus urbis continebatur: omnia norat: omnium aditus tenebat: appellare, tentare, solicitare poterat, audebat: erat ei consilium ad facinus aptũ: cõsilio aũt neque lingua, neque manus deerat. iam ad ceteras res conficiendas certos homines delectos ac descriptos habebat: neque uero, cum aliquid mandauerat, confectum putabat. nihil erat, quod non ipse obiret, occurreret, uigilaret, laboraret: frigus, sitim, famem ferre poterat. hunc ego hominem tam acrem, tam paratum, tam audacem, tam callidum, tam in scelere uigilantem, tam in perditis rebus diligentem nisi ex domesticis insidiis in castrense latrocinium compulissem; (dicam id, quod sentio, Quirites) non facile hanc tantam molem mali à ceruicibus uestris de

certas

pulissem. non ille uobis Saturnalia constituisset; neque tanto ante exitium, ac fati diem reip. denunciasset; neque commisisset, ut signum, ut literæ suæ, testes denique manifesti sceleris deprehenderentur: quæ nunc illo absente sic gesta sunt, ut nullum in priuata domo furtum unquam sit tam palam inuentum, quam hæc tanta in remp. coniuratio manifesto inuenta atque deprehensa est. quod si Catilina in urbe ad hanc diem remansisset: quanquam, quoad fuit, omnibus eius consiliis occurri, atque obstiti; tamen, ut leuissime dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset; neque nos unquam, dum ille in urbe hostis fuisset; tantis periculis remp. tanta pace, tãto ocio, tanto silentio, liberassemus.

MVRETVS

NVNC QVONIAM QVIRITES. *confirmat nunc, exposita tota re, animos populi: ostenditq́;, quanti publice interfuerit, Catilinam ex urbe pelli: nunquam enim futurum fuisse, ut hæc tam facile reprimerentur, si ille in urbe remansisset.*

SCELERATISSIMI. *quoniam à ciuibus in patriam.*

PERICVLOSISSIMIQVE. *quoniam domesticum, ac intestinum.*

SPES ATQVE OPES. *quidam libri ueteres, Spes, opesq;.*

PENTVLI SOMNVM. *de hoc, & de Cethegi temeritate iam diximus.*

NEC L. CASSII ADIPEM. *ſtoliditatem ipſius, atque inertiam ſignificat. qua de re Aſconius: Caſſium, inquit, qui iners, ac ſtolidus tum, magis quàm improbus, uideretur, poſt paucos menſes in coniuratione Catilinæ eſſe apparuit, ac cruentiſsimarum ſententiarum fuiſſe auctorem.*

IAM AD CETERAS RES. *Iam ad certas res, omnes libri ueteres. & ita emenda.*

NEQVE VERO CVM ALIQVID MANDAVERAT. *Homines acres, atque in agendis rebus exercitati, obire ipſi potius omnia, quàm mandare alijs, ſolent: quo nomine Philippum etiam alicubi commendat Demoſthenes. notus eſt apologus, qui eſt apud Gellium, de caſsita.*

EXITIVM, AC FATI DIEM. *ueteres libri, Exitij, ac fati diem. quod probo.*

IN REMP. *ijdem omnes libri, In republica. quod placet. non enim pendet à nomine, Coniuratio: ſed reſpondet ei, quod paulo ante dictum eſt: In priuata domo.*

TANTO OCIO. *ſic primo de officijs: Neque enim in rep. periculum fuit grauius unquam, nec maius ocium. ita enim recte emendauit hunc locum Petrus Victorius.*

CICERO.

Quanquam hæc omnia Quirites ita sunt à me administrata, ut deorum immortalium nutu atque consilio & gesta & prouisa esse uideantur. idq; cum coniectura consequi possumus, quòd uix uidetur humani consilii tantarum rerum gubernatiò esse potuisse: tum uero ita præsentes his temporibus opem & auxilium nobis tulerunt, ut eos pene oculis uidere possemus. nam ut illa omittam, uisas nocturno tempore ab occidente faces, ardoremq; cœli, ut fulminum iactus, ut terræ motus, ceteraq;, quæ tam multa nobis cõsulibus facta sunt, ut hæc, quæ nunc fiunt, canere dii immortales uiderentur: hoc certe Quirites, quod sum dicturus, neque prætermittendum, neque relinquendum est. nam profecto memoria tenetis, Cotta, & Torquato consulibus, complures in Capitolio turres de cœlo esse percussas, cum & simulacra deorum immortalium depulsa sunt, & statuæ ueterum hominum deiectæ, & legum æra liquefacta. tactus est etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romulus, quem inauratum in Capitolio, paruum, atque lactentẽ, uberibus lupinis inhiantem, fuisse memi-

nistis. quo quidem tempore, cum haruspi ces ex tota Etruria conuenissent, cædes, atque incendia, & legum interitum, & bellum ciuile ac domesticum, & totius urbis ac imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi dii immortales omni ratione placati suo numine prope fata ipsa flexissent.

MVRETVS

QVANQVAM HAEC OMNIA. *Hæc προπαρασκευή quædam est ad explicanda ea, quæ de prodigijs, ac significationibus deorum immortalium dicturus est. Harum ego, inquit, rerum omnium tantum minister fui: dij immortales ipsi duces, atque auctores fuerunt. id probat duobus argumentis; primum, quòd tantarum rerum gubernatio uix humani consilij esse uideatur: deinde, quòd illi multis, ijsq; apertißimis signis uoluntatem suam patefecerint.*

NAM, VT ILLA OMITTAM. *Cicerone cõsule, multa prodigia facta sunt, quibus periculum reip. portenderetur. Ea ita exponit Iulius Obsequens. M. Cicerone (in impreßis libris inepte legitur, M. Cesone) C. Antonio Cos. Fulmine pleraque decussa. Sereno, * Vargunteius Pompeius de cœlo exanimatus. Trabs ardens ab occasu ad cœlum extenta. Terræ motu Spoletum totum concussum, & quædam corruerunt. Inter alia relatum biennio ante in Capitolio lupam Remi & Romuli fulmine ictam. signum Iouis cum columna disiectum, haruspicum responso in foro repositum. tabulæ legum æneæ,*

literis liquefactis. ab his prodigijs Catilinæ nefaria conspiratio cœpta. & paulo post. Lupi in urbe uisi. nocturni ululatus flebiles canum auditi. simulacrum Martis sudauit. fulmen tota urbe peruagatum pleraque deorum simulacra decußit, homines exanimauit. Et Dio: ἐπὶ μὲν οὖν τούτοις ἔχαιρον οἱ Ῥωμαῖοι. τὰ δὲ δὴ τέρατα καὶ πάνυ αὐτοὺς ἐθορύβει. ἐν γὰρ τῷ Καπιτωλίῳ ἀνδριάντες τε πολλοὶ ὑπὸ κεραυνῶν συνεχωνεύθησαν, καὶ ἀγάλματα ἄλλα τε, καὶ Διὸς ἐπὶ κίονος ἱδρυμένον, εἰκών τέ τις λυκαίνης σύν τε τῷ Ῥώμῳ, καὶ σὺν τῷ Ῥωμύλῳ ἱδρυμένη ἔπεσε, τά τε γράμματα τῶν στηλῶν, ἐς ἃς οἱ νόμοι ἐσεγράφοντο, συνεχύθη, καὶ ἀμυδρὰ ἐγένετο. τά τε οὖν ἄλλα ἐξεθύοντο, τοῖς μάντεσι πειθόμενοι, καὶ τῷ Διὶ ἄγαλμα μεῖζον πρός τε τὰς ἀνατολὰς, καὶ πρὸς τὴν ἀγορὰν βλέπον, ὅπως αἱ συνωμοσίαι, ἐφ᾽ ὧν ἐταράττοντο, ἐκφανεῖεν, ἱδρυνθῆναι ἐψηφίσαντο. *Sed ea omnia nemo melius, nemo copiosius persecutus est, quàm* Cicero *ipse longe pulcherrimis uersibus, quos recitat* Quintus *libro primo de diuinatione*.

VT TERRAEMOTVS, CETERAQVE. *omnium librorum ueterum auctoritate permotus, ita locum hunc emēdandum censeo*: Vt *terræ motus relinquā, ut omittam cetera, quæ tam multa &c.*

CANERE. *prædicere. ductum à uatibus. sic locutus est & in ijs, quos ante dixi, uersibus:*

Hæc fore, perpetuis signis, clarisq; frequentans,
Ipse deum genitor cœlo terrisq; canebat.

NEQVE PRAETERMITTENDVM, NE

QVE RELINQVENDVM. *prætermittimus ea, quæ ne attingimus quidem: relinquimus iam suscepta. fieri etiam potest, ut duo idem ualentia coniunxerit: ut Terentius:*

Neque boni, neque liberalis functus officium'st uiri.

COTTA ET TORQVATO COS. *Teneri non possum, quin hoc loco uersus Ciceronis, quibus hæc continentur, propter mirificam ipsorum pulchritudinem, ascribam.*

Nunc ea, Torquato quæ quondam & consule Cotta,
Lydius ediderat Tyrrhenæ gentis haruspex,
Omnia fixa tuus glomerans determinat annus.
Nam pater altitonans, stellanti nixus olympo,
Ipse suos quondam tumulos, ac templa petiuit,
Et Capitolinis iniecit sedibus ignes.
Tum species ex ære uetus, generosaq; Nattæ
Concidit, elapsæq; uetusto numine leges:
Et diuum simulacra peremit fulminis ardor.
Hic siluestris erat Romani nominis altrix
Martia. quæ paruos Mauortis semine natos
Vberibus grauidis uitali rore rigabat:
Quæ tum cum pueris flammato fulminis ictu
Concidit, atque auulsa pedum uestigia liquit.
Tum quis non, artis scripta & monimenta uolutans,
Voces tristificas chartis promebat Etruscis?
Omnes ciuili generosa stirpe profectam
Vitare ingentem cladem, pestemq; monebant;
Vel legum exitium constanti uoce ferebant:
Templa deumq; adeo flammis, urbemq; iubebant

Eripere & stragem horribilem, cædemq; uereri.

HARVSPICES EX TOTA ETRVRIA. Cicero de diuinatione. Etruria autem de cœlo tacta scientißime animaduertit; eadem interpretatur, quid quibusque ostendatur monstris, atque portentis. quocirca bene apud maiores nostros senatus, tum cum florebat imperium, decreuit, ut de principum filijs sex singulis Etruriæ populis in disciplinam traderentur: ne ars tanta, propter tenuitatem hominum, à religionis auctoritate abduceretur ad mercedem atque quæstum. et paulo post: Etrusci autem, quòd: religione imbuti, studiosius, & crebrius hostias immolabant, extorum cognitioni se maxime dediderunt, quodq;, propter aëris crasßitudinem, de cœlo apud eos multa fiebant; & quòd, ob eandem causam, multa inusitata partim ex cœlo, alia ex terra oriebantur; quædam etiam ex hominum, pecudum'ue conceptu, & satu; ostentorum exercitatißimi interpretes extiterunt. Idem libro secundo de legibus: Prodigia, portenta, ad Etruscos, & haruspices, si senatus iußit, deferunto. Etruriaq; principes disciplinam doceto. ubi deleta particula, quæ coniungendi uim habet, legendum censeo, Ad Etruscos haruspices. Vide & Valerium Maximum capite primo libri primi.

FATA IPSA FLEXISSENT. Virgilius tamen negat, fata flecti posse.

Desine fata deum flecti sperare precando.

At Seruius è libris haruspicinæ, quos composuisse dicitur Tages, fata decem annis quadam ratione differri

posse: immutari penitus non posse. De *hoc argumento extat dialogus* Luciani, *qui inscribitur*, Ζεὺς ἐλεγχόμενος, *non infestiuus ille quidem; sed caute legendus, manifesta enim semina impietatis continet.*

CICERO.

Itaque illorum responsis tunc & ludi perdecem dies facti sunt, neque res ulla, quæ ad placandum deos pertineret, prætermissa est. iidemq; iusserunt simulacrum Iouis facere maius, & in excelso collocare, &, contra atque ante fuerat, ad orientem conuertere: ac se sperare dixerunt, si illud signum, quod uidetis, solis ortum, & forum curiamq; cõspiceret, fore, ut ea consilia, quæ clam essent inita contra salutem urbis, atque imperii, illustrarentur, ut à senatu, populoq; R. perspici possent. atque illud ita collocandum consules illi statuerunt: sed tanta fuit operis tarditas, ut neque à superioribus consulibus, neque à nobis ante hodiernum diem collocaretur.

MVRETVS.

LVDI PERDECEM DIES. *Bella ratio placandi deos. admirabilis profecto illorum temporum cæcitas fuit. quasi uero dij, itidem ut parui pueri, serias actiones oderint, & auersentur, ludos & spectacula diligant.*

IIDEMQ. IVSSERVNT. *Hac de re Cicero*

tis uerſus hi ſunt:

Atque hæc fixa graui fato, ac fundata teneri,
Ni poſt exciſum ad columen formata decore
Sancta Iouis ſpecies claros ſpectaret in ortus:
Tum fore, ut occultos populus ſanctusq́; ſenatus
Cernere conatus poſſet, ſi ſolis ad ortum
Conuerſa, inde patrum ſedes, populiq́; uideret.
Hæc tardata diu ſpecies multumq́; morata,
Conſule te tandem celſa eſt in ſede locata.
Atque una fixi ac ſignati temporis hora
Iupiter è celſa clarabat ſceptra columna,
Ac clades patriæ ferro flammaq́; parata,
Vocibus Allobrogum, patribus, populoq́; patebat.

CICERO.

Hic quis poteſt eſſe Quirites tam auerſus à uero, tam præceps, tam mente captus, qui neget hæc omnia, quæ uidemus, præcipueq́ hanc urbem deorum immortalium nutu, atque poteſtate adminiſtrari? etenim cum eſſet ita reſponſum, cædes, incendia, interitumq́ reip. comparari, & ea à perditis ciuibus: quæ tum propter magnitudinem ſcelerum nonnullis incredibilia uidebantur, ea non modo cogitata à nefariis ciuibus, uerum etiam ſuſcepta eſſe ſenſiſtis. illud uero non'ne ita præſens eſt, ut nutu Iouis optimi maximi factum eſſe uideatur? ut, cum hodierno die mane per fo-

rum meo iussu & coniurati, & eorum indices in ædem Concordiæ ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur: quo collocato, atque ad uos, senatumq; conuerso, omnia & senatus, & uos, quæ erant contra salutem omnium cogitata, illustrata & patefacta uidistis. quo etiam maiore sunt isti odio supplicioq; digni, qui non solum uestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati. quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam, & non sim ferendus: ille, ille Iupiter restitit: ille Capitolium, ille hæc templa, ille hanc urbem, ille uos omnes saluos esse uoluit. diis ego immortalibus ducibus hanc mentem Quirites uoluntatemq; suscepi, atque ad hæc tanta indicia perueni. iam uero illa Allobrogum solicitatio, iam à Lentulo, ceterisq; domesticis hostibus, tanta res tam dementer credita & ignotis, & barbaris, commissæq; literæ nunquam essent profecto, nisi à diis immortalibus huic tantæ audaciæ consilium esset ereptũ. quid uero, ut homines Galli, ex ciuitate male pacata, quæ gens una restat, quæ populo R. bellum facere & posse, & non nolle

uideatur, ſpem imperii & rerum ampliſſimarum, ultro ſibi à patriciis hominibus oblatam, negligerent, ueſtramq́ ſalutem ſuis opibus anteponerent; id non'ne diuinitus factum eſſe putatis? præſertim qui nos non pugnando, ſed tacendo ſuperare potuerunt.

MVRETVS

HIC QVIS POTEST ESSE. *argumento à rebus effectis concludit totam hanc uniuerſitatem, deorum prouidentia gubernari: eosq́; Romani imperii præcipuam curam agere. huiuſmodi autem ſententiæ, ut docet Hermogenes, orationem ſplendidam, & illuſtrem efficiunt.*

ET EA A PERDITIS CIVIBVS. *plures ueteres libri; Et ea per ciues. quod probo.*

VT CVM HODIERNO DIE. *Errat igitur Dio, qui id contigiſſe ait, cum Cicero concionem haberet. ita enim ſcribit:* καὶ ταῦτα καὶ τῷ δήμῳ ὁμοίως ἤρεσε, καὶ μάλισα ἐπειδὴ τοῦ Κικέρωνος δημηγοροῦντός τι περὶ αὐτῶν, τὸ ἄγαλμα τὸ τοῦ Διὸς ἔς τε τὸ Καπιτώλιον παρ' αὐτὸν τὸν καιρὸν τῆς ἐκκλησίας ἀνιδρύθη, καὶ κατὰ τὴν ὑφήγησιν τῶν μάντεων, πρός τε τὰς ἀνατολὰς, καὶ πρὸς τὴν ἀγορὰν βλέπον ἀνετέθη· ἐπειδὴ γὰρ ἐκεῖνοι συνωμοσίαν τινὰ ἐξελεγχθήσεσθαι ἐκ τῆς τοῦ ἀγάλματος ἱδρύσεως εἰρήκεσαν, καὶ ἡ ἀνάθεσις αὐτοῦ τοῖς φωραθεῖσι συνέβαινε, τό τε θεῖον ἐμεγάλυνον, καὶ τοὺς τὴν

αἰτίαν λαβόντας δι' ὀργῆς μᾶλλον ἐποιοῦντο.

IN AEDEM CONCORDIAE. *ubi habiturus erat senatum. auctor Plutarchus, & ipsemet cum in alijs locis, tum in oratione pro Sextio, & in secunda Philippica.*

HVIC TANTAE AVDACIAE CONSILIVM ESSET EREPTVM. *Diuinitus, opinor, ad conseruandam hominum inter se societatem comparatum est, ut in quibus est audacia, eos mente ac consilio carere, in quibus astutia & calliditas uiget, eis fere ad obeunda facinora audaciam, præsentiamq; animi deesse uideamus. hæc enim utraque coniuncta si grassarentur, nulla profecto esset tanta uis, quæ obsistere nefariorum hominum conatibus posset. atque huius rei causæ etiam naturales reddi queunt. nam in quibus magna admodum est sanguinis copia, ii natura audaces sunt, & ad excipienda uulnera proiecti, sed simplices fere, & incauti: contra in quibus minus quidem sanguinis est, sed purioris ac subtilioris; ij timidiores quidem sunt, sed astutiores. itaque qui nascuntur in regionibus frigidis, propter eam, quam dixi, causam, audacia ualent, astu non ualent: ut Scythæ, ut Germani, ut Heluetij. qui in calidis, timidi sunt, sed callidi: ut Afri, ut Hispani, ut magna pars Græcorum. adde, quòd roboris ac confidentiæ comes est audacia, debilitatis ac diffidentiæ astutia. ideo & in bestijs non uulpes modo, sed & araneus leone aut elephanto multo callidior est; & in hominum genere mulieres fere astutiores uiris.*

CICERO

Quamobrem Quirites, quoniam ad omnia puluinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum coniugibus, ac liberis uestris. nã multi sæpe honores diis immortalibus iusti habiti sunt ac debiti, sed profecto iustiores nunquam. erepti n. ex crudelissimo ac miserrimo interitu; & erepti sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione, togati me uno togato duce & imperatore uicistis. etenim recordamini Quirites omnes ciuiles dissensiones, neque solum eas, quas audistis; sed & has, quas uosmet ipsi meministis & uidistis. L. Sylla P. Sulpicium oppressit: C. Marium, custodem huius urbis, multosq; fortes uiros partim eiecit ex ciuitate, partim interemit. Cn. Octauius consul armis ex urbe collegam suum expulit. omnis hic locus aceruis corporum, & ciuium sanguine redundauit. superauit postea Cinna cum Mario. tum uero clarissimis uiris interfectis, lumina ciuitatis extincta sunt. ultus est huius uictoriæ crudelitatem postea Sylla. ne dici quidem opus est, quanta diminutione ciuium, & quanta calamitate reip. Dissensit M. Lepidus à clarissimo; &

fortissimo

fortissimo uiro Q. Catulo. attulit nō tam ipsius interitus reip. luctum, quàm ceterorum. atque illæ dissensiones erant huiusmodi Quirites, quæ non ad delendam, sed ad commutandam remp. pertinerent. non illi nullam esse remp. sed in ea, quæ esset, se esse principes; neque hanc urbem conflagrare, sed se in hac urbe florere noluerunt. atque illæ tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium reip. quæsiuit, eiusmodi fuerunt, ut non reconciliatione concordiæ, sed internecione ciuium diiudicatæ sint. in hoc autem uno post hominum memoriam maximo, crudelissimoq; bello, quale bellum nulla unquā barbaria cū sua gēte gessit, quo in bello lex hæc fuit à Lentulo, Catilina, Cassio, Cethego cōstituta, ut omnes, qui salua urbe salui esse possent, in hostium numero ducerentur, ita me gessi Quirites, ut omnes salui conseruaremini. & cum hostes uestri tantum ciuium superfuturum putassent, quantum infinitæ cædi restitisset; tantum autem urbis, quantum flamma obire non potuisset: & urbem, & ciues integros incolumesq; seruaui.

MVRETVS

AD OMNIA PVLVINARIA. *Supplicatio*

tamen

nes interdum huic, aut illi deo, interdum ad omnia pulvinaria, id est, omnibus dijs, constituebantur. Ibant per urbem coronati pueri, matronæ, uirgines, non nunquam etiam laureā manu tenentes, canebantq; hymnos compositos in laudem deorum. ac decernebatur supplicatio uel ad auertendum aliquod malum, quod aut premeret, aut immineret: uel ob rem bene ac feliciter gestam.

AD OMNIA PVLVINARIA. Sic XIIII. in Antonium. M. Cornutus, prætor urbanus, supplicationes per dies L. ad omnia puluinaria constituat. Liuius: Obsecratiq; circa omnia puluinaria dij. Puluinaria autem erant lecti, qui sternebantur in templis, cum conuiuium dijs apponebatur, quod sacrificij genus lectisternium, aut epulum, unde epulones, aut dapem uocabant. Suetonius in Cæsare: Ampliora etiam humano fastigio decerni sibi passus est: sedem auream in curia, & pro tribunali, tensam, & ferculum Circensi pompa, templa, aras, simulacra iuxta deos, puluinar, flaminem, lupercos, & cet. Cicero de eodem loquens: Quem is maiorem honorem consecutus erat, quàm ut haberet puluinar, simulacrum, fastigium, flaminem? Domitianus, cum se deum esse significare uellet, uxorē post diuortium reductam, dicebat, uocatam in puluinar suum.

SVPPLICATIO. qua de ita loquitur ipse, XIIII. in Antonium: Mihi consuli supplicatio, nullis armis sumptis, non ob cædem hostium, sed ob conseruationem ciuium, nouo & inaudito genere decreta

est. *Porro senatus, decernenda hac supplicatione, Catilinam cum suis, non in ciuium, sed in hostium numero habendos iudicauit. nunquam enim in ciuili bello supplicatio decernebatur.*

ILLOS DIES. *multorum dierum fuisse hanc supplicationem significat. quot autem fuerit, non constat.*

ETENIM RECORDAMINI. *contendit hanc coniurationem cum ijs, quæ antecesserant, dissensionibus ciuilibus: eamq; multo atrociorem ac periculosiorem fuisse demonstrat. Simulq; confirmat, quod modo dixerat, nunquam iustiores honores diis immortalibus habitos: nunquam enim remp. e maiori periculo ereptam fuisse.*

EAS, QVAS AVDISTIS. *ut secessiones plebis in Sacrum montem, in Auentinum.*

SED ET EAS, QVAS VOSMETIPSI. *ut quas ipse mox commemoraturus est.*

L. SYLLA. P. SVLPICIVM. *Hæc historia cognosci potest e libro* LXXVII *epitomes Liuianæ, e L. Floro, libri tertij cap.* XXI. *ex Appiani libro primo de bellis ciuilibus, e Plutarcho in Sylla, & in Mario. sed qui eam & diffuse satis, & terse imprimis atque eleganter explicatam uidere auet, legat Velleium in posteriori uolumine.*

CVSTODEM HVIVS VRBIS. *hoc dicit propter bellum Cimbricum. Vide librum* LXVIII. *epitomes Liuianæ.*

CN. OCTAVIVS COS. *uide eosdem, quos paulo supra citaui.*

L. COLLEGAM SVVM. C. Cornelium Cinnam.
OMNIS HIC LOCVS. *forum.*
CLARISSIMIS VIRIS INTERFECTIS. *de quibus, præter eos, quos nominaui, uide etiam Ciceronem principio libri tertij de oratore.*
SYLLA. *uir, ut ait Paterculus, qui neque ad finem uictoriæ satis laudari, neque post uictoriam abunde uituperari potest. & alibi, Sylla, inquit, adeo dißimilis fuit bellator, ac uictor, ut, dum uincit, iustißimo lenior, post uictoriam, audito fuerit crudelior. Post uictoriam, descendenti in forum Syllæ, ut auctor est Seneca, populus gladio summouebatur. de crudelitate ipsius uide Valerium Maximum libri noni capite secundo.*
QVANTA DIMINVTIONE CIVIVM. *Apud Sacriportum, apud Collinam L X X amplius millia Sylla concidit. bellum erat. Quatuor millia deditorum ciuium in uia publica interfici iußit. isti tot in pace, non plures sunt? Quis autem illos potest computare, quos in urbe paßim, quisquis uoluit, occidit? donec, admonente Fufidio, uiuere aliquos debere, ut essent, quibus imperaret; proposita est ingens illa tabula, & ex ipso equestris ordinis flore, ac senatu, duo millia electi, qui mori iuberentur. Hæc Florus: cuius uerba uel ob id recitanda duxi, ut recte distinguerem. nam quomodo in impreßis libris leguntur, intelligi non queunt. senatorum autem capita ad Seruilium lacum appendebantur. unde Cicero pro Roscio Amerino: Multos, inquit, cæsos, non ad Thrasimenum lacum,*

sed ad Seruilium uidemus. quem locum quia interpretum alij à se non intelligi fatentur, ut Siluius; alij inepte exponunt, ut Latomus; alij, ut Saxonius, Hotoma*nus, nihil aliud afferunt, nisi illud ex* Festo*, lacum Seruilium* Romæ *à conditore Seruilio nominatū fuisse: operæprecium puto esse, aliquid ei lucis afferre. de hoc igitur lacu, Iulij Firmici è libro primo matheseos uerba sunt:* Vis'ne aliquid tibi*, quia in Syllanis temporibus immoramur, de lacu Seruilio referam? in quo multorum senatorum capita, ad ostentationem immanißimi facinoris, sectis ceruicibus pependerunt. Seneca autem in libro singulari de diuina prouidentia:* Videant, *inquit, largum in foro sanguinem, & supra Seruilium lacum (id enim proscriptionis spoliarium est) senatorum capita, & paßim uagantes per urbem percussorum greges, & multa millia ciuium* Romanorum *uno loco post fidem, imo per ipsam fidem, trucidata.* Ho*rum locorum collatione, quantopere Ciceronis uerba illustrentur, nemo, ut opinor, non uidet.*

DISSENSIT M. LEPIDVS. *cum impedire, ne Sylla in campo Martio sepeliretur, (qui honos regibus tantū, ante Syllam, tributus fuerat) & acta illius rescindere conaretur. Liuius libro* X C. *Appianus libro primo de bellis ciuilibus. Plutarchus in Pompeio. Florus libri tertij capite ultimo.*

Q. CATVLO. *hic est Catulus ille, qui Ciceronem patrem patriæ nominauit: quiq; tum erat princeps senatus, atque adeo ciuitatis.*

NON TAM IPSIVS INTERITVS. *an,*

quòd ipse ciuis seditiosus ac reip. inutilis foret? Apud Plutarchum *quidem certe Sylla cum hominem omnium nequissimum uocat. ita enim alloquitur* Pompeium, *cuius ille opera consul prior renunciatus erat,* Πῶς γὰρ οὐχὶ ταῦτα γενναῖα, καὶ καλὰ κάτλου τοῦ πάντων ἀρίστου, λέπιδον τὸν πάντων κάκιστον ἀποδειχθῆναι πρότερον ὕπατον, σοῦ τὸν δῆμον οὕτω παρασκευάσαντος; *ac* Plutarchus *ait, cum,* Sylla *mortuo, statim aperte cepisse insinuare se in eam ipsam potentiam, quam* Sylla *in ciuitate obtinuerat. sed uerba, quibus hoc* Plutarchus *declarat, absurdißime conuersa sunt ab illo nescio quo, qui* Pompeij *uitam latine interpretari uoluit. an, ut* Catulo *gratificetur, ita loquitur? neque enim eiusdem hominis erat, qui* Catulum *laudasset, dicere,* Lepidi *mortem reip. luctum attulisse. atque animaduerte, quàm considerate loquatur. non enim prorsus negat,* Lepidi *mortem luctuosam fuisse: agit enim ad populum: &* Lepidus *tenuiorum se propugnatorem aduersus* Syllanos *haberi uoluerat: sed negat eam tam luctuosam fuisse, quàm ceterorum.*

ATQVE ILLAE DISSENSIONES. *omnes ueteres libri:* Atque illæ tamen omnes dissensiones. *quod perspicue uerum est. eadem autem uerba paulo infra repetit.*

COMMVTANDAM. *quòd alij penes senatum, alij penes populum esse rerum summam uolebant.*

ATQVE ILLAE TAMEN. *duplex hic comparatio est.* Superiores *illæ dissensiones ad commutan-*

dam tantum, hæc coniuratio ad extinguendam remp. pertinebat. Illæ diiudicatæ sunt non recōciliatione concordiæ, sed internecione ciuium: hæc oppressa est salua urbe, saluisq; omnibus bonis.

CICERO

Quibus pro tantis rebus Quirites nullum ego à uobis præmium uirtutis, nullū insigne honoris, nullum monimentū laudis postulo, præterquam huius diei memoriam sempiternam. in animis ego uestris omnes triumphos meos, omnia ornamenta honoris, monimenta gloriæ, laudis insignia condi & collocari uolo. nihil me mutum potest delectare, nihil tacitū, nihil denique huiusmodi, quod etiam minus digni assequi posſint. memoria uestra Quirites nostræ res alentur, sermonibus crescent, literarum monimentis inueterascent, & corroborabuntur: eandemq́ diē intelligo, quam spero æternam fore, & ad salutem urbis, & ad memoriam consulatus mei propagatam; unoq́ tempore in hac rep. duos ciues extitisse, quorum alter fines uestri imperii non terræ, sed cœli regionibus terminaret, alter eiusdem imperii domicilium, sedesq́ seruaret. sed quoniā earū rerū, quas ego gessi, non est eadē

fortuna, atque cōditio, quæ illorum, qui externa bella gesserunt; quod mihi uiuendum est cum illis, quos uici, ac subegi; illi hostes aut interfectos, aut oppressos reliquerunt: uestrum est Quirites, si ceteris sua recte facta prosunt, mihi mea ne quando obsint, prouidere: mentes enim hominum audacissimorum sceleratæ, ac nefariæ ne uobis nocere possent, ego prouidi; ne mihi noceant, uestrum est prouidere. quāquam Quirites mihi quidem ipsi nihil iā ab istis noceri potest: magnum enim est in uobis præsidium, quod mihi in perpetuum comparatum est; magna in rep. dignitas, quæ me semper tacita defendet; magna uis est conscientiæ; quam qui negligent, cum me uiolare uolent, se ipsi indicabunt. est etiam in nobis is animus Quirites, ut non modo nullius audaciæ cedamus, sed etiam omnes improbos ultro semper lacessamus. quod si omnis impetus domesticorum hostium, depulsus à uobis, se in me unum conuerterit: uobis erit prouidendum Quirites, qua conditione posthac eos esse uelitis, qui se pro salute uestra obtulerint inuidiæ periculisq; omnibus: mihi quidem ipsi, quid est,

quod iam ad uitæ fructum possit acquiri? præsertim cum neque in honore uestro, neque in gloria uirtutis quicquam uideam altius, quò quidem mihi libeat ascendere. illud profecto perficiam Quirites, ut ea, quæ gessi in consulatu, priuatus tuear, atque ornem: ut, si qua est inuidia in conseruanda rep. suscepta, lædat inuidos, mihi ualeat ad gloriam. denique ita me in rep. tractabo, ut meminerim semper eorũ, quæ gesserim, curemq; ut ea uirtute, non casu gesta esse uideantur. Vos Quirites, quoniam iam nox est, ueneramini illum Iouem custodem huius urbis, ac uestrum, atque in uestra tecta discedite, & ea quanquam iam periculum est depulsum, tamen æque, ac priori nocte fecistis, custodiis, uigiliisq; defendite. id ne uobis diutius faciundum sit, atque ut in perpetua pace esse possitis, prouidebo.

MVRETVS

QVIBVS PRO TANTIS REBVS. *Hæc peroratio est, qua ciues orat, ne huius beneficij memoriam ex animis suis effluere patiantur: nullum se aliud ab eis præmium postulare. deinde, quasi iam tum prospiciens eas calamitatum tempestates, quibus ipse postea iactatus est, commendat eorum fidei salutem*

suam. ad extremum, confirmat se qualis fuerit consul, talem etiam priuatum in tuenda rep. fore.

EANDEMQVE DIEM INTELLIGO. *Dies hic idem ualet, quod tempus: ut in Diuinatione, Biduo breuiorem diem. quod autem hic dicit Cicero, tale est. intelligo, eandem diem, id est, idem tempus propagatum esse & ad salutem urbis, & ad memoriam cõsulatus mei: quod quidem tempus spero æternum fore. itaque quandiu stabit urbs, tandiu recordabuntur homines, uno tempore duos in hac rep. extitisse ciues, &c. Se autem, & Cn. Pompeium significat.*

QVÒ QVIDEM MIHI LIBEAT ASCENDERE. *nam nullus est magistratus superior consulatu, præter dictaturam. hanc autem optare, boni ciuis nõ esset. non enim fere dicebatur dictator, nisi periculosissimis reip. temporibus.*

VIRTVTE NON CASV. *interdum enim etiã praui homines casu aliquid præclarum & memorabile perficiunt: sed postea redeunt ad ingenium: atque hoc ipso indicant, id uirtute gestum non esse. unde Cicero de L. Trebellio loquens, qui cum aliquando bonus ciuis fuisset, postea se ad Antonium contulerat, Quis, inquit, est, qui hunc non casu existimet recte fecisse?*

QVONIAM IAM NOX EST. *hanc orationem habitam esse sub noctem, Plutarchus quoque testatur.*

contra de se in extremo primo ad Atticum. Reliqua sic a me agentur et agentur, ut non committamus, ut ea quae gessimus, fortuito gessisse videamur.

M. ANTONII MVRETI AD LEO-
NARDVM MOCENICVM, P. V.

Quartæ orationis in Catilinã explicatio.

I præmijs tantum, Mocenice, & ijs præmijs, in quibus præcipuam felicitatis partem uulgaris opinio constituit, ad benemerendum de humano genere præstanti homines ingenio adducerentur: multos, ut opinor, & certe, ab instituto uirtutis itinere animaduersa superiorum ætatum exempla reuocarent. nam si replicare memoriam temporum, & antiquitatis monumenta excutere uelimus; deprehendemus, unaquaque in rep. eos fere, quorum plurima in eam extabant, maximaq; beneficia, omni scelere laceratos, omni crudelitate raptatos, omni acerbitatis genere diuexatos fuisse. quod quamuis ita exploratum est & tibi & ijs omnibus, qui operæ aliquid in antiquitatis cognitione posuerunt, uix ut confirmationis indigeat: tamen, ut, siqua esse potest, dubitatio eximatur, aliquot, quæ mihi nunc in mentem ueniunt, illustria eius rei exempla subiiciam. Primæ autem in hac cogitatione occurrunt illæ omnium laudandarum artium, ipsiusq; adeo humanitatis parentes Athenæ: quam optimis studijs deditam, refertam assidue, atque, ut ita dixerim, fœtam eruditissimis hominibus ciuitatem cui unquam insigniter adiuuare, impune licuit? non illa Miltiadem, Cimonem, Themistoclem, Aristidem, Aeschinem, Demosthenem, quorum omnium summis erat usa

beneficiis, in exilium pepulit? non illud probitatis, modestiæ, integritatis, sapientiæ specimen Socratem ueneno necauit? & constituto aduersus impios, ac praue de rebus diuinis sentientes supplicio eum potissime affecit, qui unus ex omnibus ad ueram dei cognitionem proxime accesserat? sed Romana resp. quanto ceteras omnes magnitudine uirium, atque imperij amplitudine superauit; tanto maiorem nobis, atque ampliorem huius generis exemplorum copiam subministrat. cuius in historiam quisquis ingreditur, is in ipso quasi uestibulo illum ipsum urbis parentem Romulum senatorum manibus crudelissime discerptum, ac dilaniatum uidet. quòd si tam horrendi facinoris immani atrocitate spectata, intrò tamen ire perrexerit, non longe progressus, obuium habebit Collatinum, ob inanem popularis suspicionis auram, in exilium proficiscentem ea ex urbe, quam ipse magna ex parte dominatu regio liberarat. Atque ut Coriolanum tacitus prætereat, Marcum certe Camillum, haud facile dixerim, militari ne uirtute, an fide, iustitiaq; maiorem, & mirabitur, & miserabitur eadem calamitate perculsum. Scipionem uero illum, de quo uere scripserat Ennius, nullam ei statuam, nullam columnam à populo R. erigi posse, quæ magnitudini rerum ab ipso gestarum responderet, quis est, qui cum intellexerit eò post tot tamq; insignes uictorias redactum, ut exilium sibi suapte sponte consciuerit, non debilitetur, ac concidat animo; planeq; iudicet, nullam ijs attingendam esse reip. partem, qui commodo ac tranquillitati suæ consultum uelint? Quid iam

illos turbines, illas procellas, illas tempestates ciuilium dissensionum cõmemorem? quibus nõ unus aut alter præclarus & salutaris reip. ciuis perculsus est: sed ipsi aceruï, ipsa millia immortalitate dignorum hominum nefarijs conscceleratißimorum latronum manibus trucidata iacuerunt. O acerbum illud, & uel Romani nominis hostibus miserabile spectaculum; cum paßim per uias immanium gladiatorum in principes ciuitatis debacchabatur furor: cũ qui aliquando reip. præsidio fuerant, eis nullum in ciuitate præsidium reperiebatur: cum quorum eloquentia ipsis gloriæ, alijs admirationi, reip. saluti fuerat, eorum ex illis ipsis Rostris, è quibus tam sæpe concionati erant, incisis ceruicibus, capita sanguinolenta pendebant. sed ut hæc mittamus; quibus satis dolenter deplorandis, alicuius eorum, qui tunc occubuerunt, opus esset ingenio: Ciceronis casus, totiusq; uitæ iactatio quem non, qui in iuuanda patria commodum suum, aut aliquod eiusmodi præmium sequatur, à reip. tractatione deterreat? cuius enim unquam hominis uel plura, uel maiora merita populus Romanus habuit? at ille tamen, cui senatus togato supplicationem decreuerat, quem Q. Catulus, princeps senatus, quem M. Cato, quem multi alij parentem patriæ meritißimo uocauerant, cui L. Gellius coronam ciuicam à rep. deberi dixerat, quid non postea calamitatum, indignitatum, acerbitatum in ea, quæ ipsius consilijs stabat, ciuitate perpessus est? ipse in exilium ab homine teterrimo pulsus, direpta bona, uexata uxor, uexati liberi, domus incensa: quicquid denique meruerat Clodius, Cicero per

tulit: & eas ob ipsas res pertulit, quibus nulla satis ampla præmia poterant inueniri. Quocirca si sola, ut initio dixi, præmiorum expectatione præclari uiri ad uirtutem, & ad iuuandum genus hominum adducerentur: multi sine dubio, cognitis aliorum casibus, à proposito abducerētur. Sed est profecto Mocenice, est maior quædam uis, quæ tibi, ac tui similibus persuadeat, uirtutem non modo detractis omnibus premijs, uerumetiam propositis omnibus supplicijs, esse expetendam: pulchrum esse adiuuare ciues suos, & omnes curas, omnes cogitationes, omnes uigilias in reip. salute defigere; nullum eius causa periculum, nullam inuidiam, nullam dimicationem defugere: ciues beneficijs affecti si quid præmiorum retulerint, non repudiandum: sin parum grati, parumq; memores fuerint, quid denique nos reip. non quid alij nobis debeant, cogitandum. sæpe enim ex te audiui, cum diceres, gratulari te tibi, & magnam gratiam debere omnium rerum moderatori deo, quod ea in rep. natus esses, in qua uerendum non esset, non modo ne quisquam ob uirtutem in inuidiam uocaretur, sed ne uel minimis in rēp. beneficijs sua præmia denegarentur: sed tamen si uixisses illis temporibus, & optionem tibi deus tulisset, Ciceronis fortunam ab urbe conseruata exulantis, fortunæ Cæsaris, in eadem oppressa dominantis, antepositurum fuisse. Ac plane ita est, ut dicam. gratuita prorsus, non mercenaria est uirtus: neque præmiorum mercedibus ad recte agendum excelso homines ingenio, sed ipsa dignitate, atque honestate ducuntur, aut si quando de aliquo præmio co-

gitant, de gloria, deq; immortalitate nominis cogitant: cuius splendore capti & incensi, omnia quæ aspera, molesta, difficilia perpessu, impatibilia creduntur, uel non sentiunt, uel despicatui ducunt. neque uero M. Tullius*, cum de coniuratis supplicium sumeret, non iam tum cogitatione præcipiebat eas tempestates, quibus postea uexatus est. Sed animus & à natura præclare conformatus, & sapientiæ præceptis aduersus omnes uel fortunæ, uel hominum iniurias confirmatus, multo pluris ducebat eam pulchritudinem, eamq; gloriam, quæ in conseruanda patria esset, quàm omnes acerbitates, quas ipsi postea perditorum hominum inflammata odio rabies obijcere posse uideretur.* Hanc ip*sius rationem ac sententiam fuisse, cum alia multa, tum hæc, quam explicare ingredimur, oratio manifesto declarat.*

M. TVLLII CICERONIS IN L CATILINAM IN SENATV, ORATIO IIII.

u Ideo P.C.in me omnium ue ſtrum ora, atque oculos eſſe conuerſos: uideo uos non ſolum de ueſtro, ac reip. uerum etiam, ſi id depulſum ſit, de meo periculo eſſe ſolicitos. eſt mihi iucunda in malis, & grata in dolore ueſtra erga me uoluntas: ſed eam per deos immortales quæſo deponite, atque obliti ſalutis meæ, de uobis, ac de liberis ueſtris cogitate. mihi quidem ſi hæc conditio conſulatus data eſt; ut omnes acerbitates, omnes dolores, cruciatusq; perferrem, feram non ſolum fortiter, ſed etiam libenter, dum modo meis laboribus uobis populoq; R. dignitas, ſalusq; pariatur. ego ſum ille conſul P.C. cui non forum, in quo omnis æquitas continetur; non campus, cõſularibus auſpiciis conſecratus; non curia, ſummum auxilium omnium gentium, nõ domus commune perfugium; non lectus ad quietem datus; non denique hæc ſedes honoris, ſella curulis unquam uacua mor-

tis pe-

tis periculo, atque insidiis fuit. ego multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore in uestro timore sanaui. nunc si hunc exitum consulatus mei dii immortales esse uoluerunt, ut uos P.C. populumq́ R. ex cæde misera, coniuges, liberosq́ uestros, uirginesq́ Vestales ex acerbissima uexatione, templa, atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex fœdissima flamma, totam Italiam ex bello, & uastitate eriperem: quæcunque mihi uni proponetur fortuna subeatur. etenim si P. Lentulus suum nomen inductus à uatibus fatale ad perniciem reip. fore putauit: cur ego non læter meum consulatum ad salutem reip. prope fatalem extitisse? quare P. C. consulite uobis, prospicite patriæ, conseruate uos, coniuges, liberos, fortunasq́ uestras, populi R. nomen, salutemq́ defendite, mihi parcere, ac de me cogitare desinite.

MVRETVS

VIDEO P. C. *Hanc orationem qui dicunt habitam esse* VII *id. Decemb. eorum errorem Cicero ipse coarguit, qui, eam nonis habitam esse, libro secundo ad Atticum scribit. est autem in deliberatiuo genere. suadet enim patribus, ut fortiter atque animose de-*

cernant. cumq; duæ contrariæ sententiæ sint, una D. Silani, qui coniuratos ultimo supplicio afficiendos esse censebat; altera C. Cæsaris, qui ab eis mortem remouebat, ceterorum suppliciorum omnes acerbitates sententia sua complectebatur: non improbat ille quidem sententiam Cæsaris, sed tamen non obscure ad illam alteram inclinat, eamq; senatui approbare conatur. Quoniam autem multi erant, qui Ciceroni ipsi metuentes, amplexabantur mitiorem sententiam: iccirco ipse statim à principio, cum maxima significatione caritatis erga patriam suæ, orat, obtestaturq; eos, ut, omni alia cogitatione omissa, nihil aliud, quàm salutem dignitatemq; publicam, sibi in decernendo proponant.

IVCVNDA IN MALIS. hoc ideo dicit, quoniam in magnis malis uix quicquam est, quod propriè iucundum dici queat.

DATA. fataliter concessa. Terentius = est istuc datum

Profecto mihi, grata ut sint, quæ facio, omnia.

NON SOLVM FORTITER, SED ETIAM LIBENTER. fortiter, ut Aristoteles docet, est, sine molestia: libenter, cum uoluptate.

IN QVO OMNIS AEQVITAS. quoniam in foro iudicia exercebantur.

CONSVLARIBVS AVSPICIIS. comitia enim, nisi auspicato, non habebantur.

NON CVRIA. ubi habebatur senatus.

NON DOMVS, COMMVNE PERFVGIVM. hac de re ita Caius iurisconsultus libro pri-

mo ad legem XII tabularum. Plerique putauerunt, nullum de domo sua in ius uocari licere: quia domus tutißimum cuique refugium, atque receptaculum sit. eumq; qui inde in ius uocaret, uim inferre uideri. Vide & orationem pro domo sua.

HAEC SEDES HONORIS, SELLA CVRVLIS. *in optimo illo libro, omnibus literis aperte perscriptum est: Hæc sedes honoris, id est, sella curulis: ex quo, non est obscurum, quid suspicari aliquis poßit. ego tamen, hoc quidem loco, ἐπέχω.*

EGO MVLTA TACVI. *uidetur de multis potentibus intelligere, qui in suspicionem coniurationis uocabantur, Crasso, Cæsare, alijs.*

ETENIM SI P. LENTVLVS. *contraria hic, tanquam paria, comparantur.*

CICERO

Nam primũ debeo sperare omnes deos, qui huic urbi præsident, pro eo mihi, ac mereor, relaturos gratiam esse. deinde, si quid obtigerit, æquo animo, paratoq; moriar. neque enim turpis mors forti uiro potest accidere, neque immatura consulari, nec misera sapienti. nec tamẽ ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi atque amãtissimi præsentis mœrore nõ mouear, horumq; omnium lacrymis, à quibus me circunsessum uidetis; neque meam mentem

non domũ sæpe reuocat exanimata uxor, abiecta metu filia, & paruulus filius, qui mihi uidetur amplecti reip.tanquam ob fidem consulatus mei; neque ille, qui expectans huius exitum diei astat in conspectu meo, gener. moueor his rebus omnibus, sed in eam partem, ut salui sint nobiscum omnes, etiam si uis aliqua me oppresserit, potius, quàm ut illi et nos una reip. peste pereamus. quare P.C. incumbite ad reip. salutem, circunspicite omnes procellas, quæ impendent, nisi prouidetis. non Ti.Gracchus, qui iterum tribunus pl. fieri uoluit; non C.Gracchus, qui agrarios concitare conatus est; non L.Saturninus, qui C.Memmium occidit, in discrimen aliquod, atque in uestræ seueritatis iudicium adducitur; sed tenentur ii, qui ad urbis incendium, ad uestrum omnium cædem, ad Catilinam accipiendum Romæ restiterunt: tenentur literæ, signa, manus, denique uniuscuiusque confessio: sollicitantur Allobroges: seruitia excitantur: Catilina accersitur: id est initum cõsilium, ut, interfectis omnibus, nemo ne ad deplorandum quidem populi R. nomen atque ad lamentandam tanti imperii calamita-

tem relinquatur.

MVRETVS

OMNES DEOS, QVI HVIC VRBI PRAESIDENT. *unaquæque urbs suos quosdam habere putabatur deos, quorum in tutela esset. ideoq; Romani cum obsiderent aliquam urbem, iamq; inibi essent, ut eam caperent, prius deos illos certo quodam carmine euocabant: quòd aut aliter urbem capi posse non crederent, aut, etiam si posset, nefas existimarent deos habere captiuos. eademq; de causa, & deum, in cuius tutela urbs Roma esset, & ipsius urbis latinum nomen ignotum esse uoluerunt. Vide Macrobium libro tertio Saturnaliorum.*

RELATVROS GRATIAM. *populariter magis, & usitate, quàm uere, & proprie loquitur. primum enim, refertur gratia ei, qui aliquid fecit. at uero urbem ab eo, quod imminebat, periculo, non Cicero, sed Iupiter ipse seruauerat. ita enim scriptum est in superiori oratione: Quibus ego si me restitisse dicã, nimium mihi sumam, & non sim ferendus. ille, ille Iupiter restitit: ille Capitoliũ, ille hæc templa, ille hanc urbem, ille uos omnes saluos esse uoluit. deinde refert gratiam, qui beneficium accepit. non potest autẽ deus beneficium ab homine accipere. quare ne gratiam quidem referre dicendus est.*

SI QVID OBTIGERIT. κατ' εὐφημισμόν.

NEQVE ENIM TVRPIS MORS. *Grauis mors, legisse uidetur hoc loco Fabius capite quarto li-*

bri sexti. nisi forte, ut fit, memoria lapsus est: quod & puto.

TVRPIS MORS FORTI VIRO. nam ea demum turpis est mors, quam qui oppetit, debilitatur, ac frangitur animo, ignaueq;, & muliebriter se gerit. quod usuuenire uiro forti non potest. fortitudo enim in mortis despicientia uel maxime cernitur.

NEQVE IMMATVRA CONSVLARI. nam immatura mors ea dici solet, quæ interrumpit institutum ad gloriam cursum. at consulatum qui adepti erant, ij, quem maiorem honorem optarent, non habebant. hanc autem huius sententiæ partem repetit etiã secunda oratione in Antonium.

NEQVE MISERA SAPIENTI. quia sapiens perpetuo beatus est. uidetur autem, si quis hanc orationem bene penitus introspiciat, multo de se arrogantius loqui, quàm oporteret. plane enim subest hic syllogismus:

Neque turpis mors uiro forti potest accidere, nec immatura consulari, nec misera sapienti.
Ego & fortis sum, & consularis, & sapiens:
Mihi igitur neque turpis mors potest accidere, neque immatura, neque misera.

FRATRIS CARISSIMI. Q. tamen Cicero, si Plutarcho habenda est fides, fratrem exacuebat ad sumendum de coniuratis supplicium.

QVI MIHI VIDETVR AMPLECTI. omnes, quos mihi quidem uidere licuerit, ueteres libri ab impressis discrepant. ita enim in illis legitur: Quẽ

mihi uidetur amplecti resp. tanquam obsidem consulatus mei. quam ego scripturam omnino ueram esse arbitror. cur autem obsidem consulatus sui filium uocet, hæc causa est. Qui liberis carent, eos uerisimile est de salute publica minus solicitos esse, quàm quibus sunt liberi. nam hi non minus liberorum causa, quàm sua, saluam remp. uelle debent: nisi omnem exuerint humanitatis sensum, ut illam repudient στοργὴν φυσικήν, *quæ ingenerata est non hominibus modo, uerumetiam feris. eaq; de causa, ut alibi retulimus, timuchi apud Maßilienses non fiebant, nisi qui & uxorem, & liberos haberent.* Paruulus igitur Ciceronis filius, *qui patri maxime cordi erat, quasi obses erat reip. qui confirmaret, patrem nihil gesturum, nisi quod uideretur saluti fore.*

GENER. C. *Calpurnius* Piso. *hic enim tum* Tulliam *in matrimonio habebat: quæ postea* Craßipedi, *deinde* Dolabellæ *nupsit. Quod autem* Cœlius Curio *hunc, quo de hic agitur,* Craßipedem *esse credit, aperte errat.*

NOBISCVM. *quidam libri ueteres,* Vobiscum: *quod ut probem, adducor ijs uerbis, quæ statim subijcit:* Etiam *si uis aliqua me oppresserit.*

NON TI. GRACCHVS. *hæ historiæ quibus ex locis peti poßint, supra indicauimus.*

C. MEMMIVM. *magna inter scriptores in hoc nominando uarietas. alij* Nonium, *alij* A. Nonium, *alij* Nummium, *alij* Mummium *uocant. quarum appellationum quæ uerißima sit, illi solicitius uiderint, qui,*

uel quòd abundent ocio, uel quòd aliud præstare non queant, quasi hac una in re omnis eruditio sita sit, ita nihil aliud agendum putant. mihi consilium non est in talibus φλυαρίαις τε, καὶ λεπτολεσχίαις diutius immorari.

CICERO.

Hæc omnia indices detulerunt, rei confessi sunt, uos multis iam indiciis iudicauistis: primum, quòd mihi gratias egistis singularibus uerbis, & mea uirtute, atque diligentia, perditorum hominum patefactam esse coniurationem decreuistis: deinde, quod P. Lentulum, ut se abdicaret prætura, coegistis: tum, quòd eum, & ceteros, de quibus iudicauistis, in custodiam dandos censuistis: maximeq́ quòd meo nomine supplicationem decreuistis; qui honos togato habitus ante me est nemini: postremo, hesterno die præmia legatis Allobrogum, Titoq́ Vulturcio dedistis amplissima. quæ sunt omnia eiusmodi, ut ii, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ulla dubitatione à uobis damnati esse uideantur. sed ego institui referre ad uos P.C. tanquam integrum, & de facto, quid iudicetis; & de pœna, quid censeatis: illa prædicam, quæ sunt consulis. Ego ma-

gnum in rep. uersari furorem, & noua quædam misceri, & concitari mala iampridē uidebam: sed hanc tantam, tam exitiosam haberi coniurationem à ciuibus, nunquam putaui. nunc, quidquid est, quocunque uestræ mentes inclināt atque sententiæ, statuendum uobis ante noctem est. quantum facinus ad uos delatum sit, uidetis. huic si paucos putatis affines esse, uehementer erratis. latius opinione disseminatum est hoc malum. manauit non solum per Italiam, uerum etiam transcendit alpes, & obscure serpens multas iam prouincias occupauit. id opprimi sustentando ac prolatando nullo pacto potest. quacunque ratione placet, celeriter uobis uindicandum est.

MVRETVS

HAEC OMNIA. *enumerat multa præiudicia facta iam aduersus Catilinarios: & tamen ita refert, ut liberum esse uelit senatoribus, tanquam re integra, sententiam dicere.*

STATVENDVM VOBIS ANTE NOCTEM EST. *tum quia periculum erat, ne noctu aliquis tumultus excitaretur, ut per uim eriperentur ij, qui in custodiam dati erant: tum quia senatum ante noctem dimitti oportebat. Varro enim apud Gellium, docet, senatusconsultum ante exortum, aut post occa-*

sum solem factum, ratum non fuisse: opus etiam censorium fecisse existimatos, per quos eo tempore senatusconsultum factum esset. Seneca autem libro primo de tranquillitate uitæ: Maiores, inquit, nostri nouam relationem post horam decimam in senatu fieri uetabant. ideo Cicero alicubi nocturna Antonij senatusconsulta exagitat. In hac tamen florentissima Venetorum rep. senatus in multam noctem plerunque producitur.

CICERO

Video duas adhuc esse sententias; unam D. Silani, qui censet eos, qui hæc delere conati sunt, morte esse multandos: alteram C. Cæsaris, qui mortis pœnam remouet, ceterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. uterque & pro sua dignitate, & pro rerum magnitudine in summa seueritate uersatur. alter eos, qui nos omnes, qui populum R. uita priuare conati sunt, qui delere imperium, qui populi R. nomē extinguere, punctum temporis frui uita, & hoc communi spiritu non putat oportere: atque hoc genus pœnæ sæpe in improbos ciues in hac rep. esse usurpatum recordatur. alter intelligit, mortem à diis immortalibus non esse supplicii causa constitutam, sed aut necessitatem naturæ, aut laborum, ac miseriarum quietem esse: ita

que eam ſapientes nunquam inuiti, fortes etiam ſæpe libenter oppetiuerunt. uincula uero, & ea ſempiterna, certe ad ſingularem pœnam nefarii ſceleris inuenta ſunt: municipiis diſpertiri iubet. habere uidetur iſta res iniquitatem, ſi imperare uelis; difficultatem, ſi rogare. decernatur tamen ſi placet: ego enim ſuſcipiam, &, ut ſpero, reperiam, qui id, quod ſalutis omnium cauſa ſtatueritis, non putet eſſe ſuæ dignitatis recuſare. adiungit grauem pœnam municipibus, ſi quis eorum uincula ruperit: horribiles cuſtodias circundat: & dignas ſcelere hominum perditorum. ſancit ne quis eorum pœnam, quos condemnat, aut per ſenatum, aut per populum leuare poſſit: eripit etiam ſpem, quæ ſola hominem in miſeriis conſolari ſolet: bona præterea publicari iubet: uitam ſolam relinquit nefariis hominibus: quam ſi eripuiſſet, multas uno dolore animi, ac corporis, & omnes ſcelerum pœnas ademiſſet. itaque, ut aliqua in uita formido improbis eſſet poſita, apud inferos eiuſmodi quædam illi antiqui ſupplicia impiis conſtituta eſſe uoluerunt; quod uidelicet intelligebant, his remotis, non eſſe mortem ipſam

perti mescendam.

MVRETVS

VIDEO DVAS ADHVC. D. *Iunius Silanus, primus sententiam rogatus, quoniam, ut diximus, consul designatus erat, in eos, qui in custodiam traditi essent, & praeterea in* L. *Cassium,* P. *Furium,* P. *Vmbrenum,* Q. *Annium, si deprehensi forent, ultimum supplicium decreuerat. ei omnes assensi sunt, usque ad* Ti. *Neronem, qui, ut ait* Sallustius, *de supplicio, praesidijs additis, referendum esse censuit: ut autem ait* Appianus, *censuit, eos in custodijs habendos, donec Catilina bello profligatus foret: ut tum tota res accuratius cognosceretur. Caesar autem, ubi ad eum uentum est, morte eos afficiendos negauit: sed publicanda bona, ipsos per municipia dispertiendos, & perpetuo in uinculis habendos censuit. addidit alia, quae hic à* Cicerone *ponuntur: tantumq; ualuit dicendo, ut nonnulli ex ijs, qui priore loco sententiam dixerant, eam, ipsius oratione permoti, mutauerint: inter quos ipse* Silanus, *si* Sallustio *credas, pedibus se in sententiam* Neronis *iturum esse dixit: sin* Plutarchum *&* Suetonium *sequare, professus est, se ultimi supplicij nomine, non mortem, sed uincula intelligere. Caesari assensi sunt omnes usque ad* Catonem, *qui grauissima oratione, ita disseruit, eos morte esse multandos, ut in eandem sententiam reliquos omnes adduxerit. Caesaris & Catonis orationes leguntur illae quidem apud* Sallustium: *sed non ijsdem, ut puto, uerbis, quibus ab illis habitae sunt.*

Vt autem illud, quasi præteriens, admoneam, illius, qua utitur Cato, principium ad uerbum è Demosthene expressum est. Sallustij uerba sunt: Longe mihi alia mens est P. C. cum res, atque pericula nostra considero, & cum sententias non nullorum ipse mecum reputo. Illi mihi disseruisse uidentur de pœna eorum, qui patriæ, parentibus, aris atque focis suis bellum parauere, res autem monet, cauere ab illis magis, quàm, quid in illos statuamus, consultare. *Demosthenis autem è principio tertiæ Olynthiacæ:* Οὐχὶ ταῦτα παρίσταταί μοι γινώσκειν, ὦ ἄνδρες ἀθηναῖοι, ὅταν τε εἰς τὰ πράγματα ἀποβλέψω, καὶ ὅταν εἰς τοὺς λόγους, οὓς ἀκούω. Τοὺς μὲν γὰρ λόγους περὶ τοῦ τιμωρήσασθαι Φίλιππον ὁρῶ γιγνομένους, τὰ δὲ πράγματα εἰς τοῦτο προήκοντα, ὥστε, ὅπως μὴ πεισόμεθα αὐτοὶ πρότερον κακῶς, σκέψασθαι δέον.

ALTERAM C. CAESARIS. *prætoris designati.*

QVI MORTIS POENAM REMOVET. *credebatur enim coniurationi affinis esse.*

NON ESSE SVPPLICII CAVSA CONSTITVTAM. *ita illis temporibus credebatur. at nobis longe aliter persuasum est: qui è diuinis literis accepimus, primi hominis culpa, totũ genus humanum, alioqui futurum immortale, morti obnoxium effectũ esse.*

SED AVT NECESSITATEM NATVRAE. *qua quicquid compositum est, id aliquando dissoluatur, necesse est.*

AVT LABORVM AC MISERIARVM QVIETEM. τὸ γὰρ θανεῖν

Κακῶν μέγιστον φάρμακον νομίζεται: ait Euripides.

SAPIENTES NVNQVAM INVITI. cum enim causas rerum intelligant, non inuiti naturæ parent.

FORTES ETIAM. ut Codrus rex Atheniensiũ, ut Curtius, ut Decij.

HABERE VIDETVR ISTA RES. propter pœnam, quæ proponebatur: ut, si quis eorum uincula rupisset, totum municipium in hostium loco haberetur.

ERIPIT ETIAM SPEM. Spes exules alit: ait Euripides in Phœnißis. eandem Pindarus senij altricem uocat. circũfertur & uersiculus ἀδέσποτος,

Ἀνὴρ ἀτυχῶν σώζεθ᾽ ὑπὸ τῆς ἐλπίδος.

APVD INFEROS. plerique ueterum in ea sententia fuerunt, ut crederent, ea, quæ de inferis dicerentur, nihil esse aliud, quàm fabulas ad territandos imperitorum animos confictas. ipsumq́; ita sensisse Ciceronem demonstrauimus in annotationibus Horatianis. atque hac ipsa de re hæc Democriti uerba referuntur: Ἔνιοι θνητῆς φύσεως διάλυσιν οὐκ εἰδότες ἄνθρωποι, συνειδήσει δὲ τῆς ἐν τῷ βίῳ κακοπραγμοσύνης, τὸν τῆς βιοτῆς χρόνον ἐν ταραχαῖς καὶ φόβοις ταλαιπωρέουσι, ψεύδεα περὶ τοῦ μετὰ τὴν τελευτὴν μυθοπλαστέοντες χρόνου.

Nunc P.C. ego mea uideo quid intersit. si eritis secuti sententiam C. Cæsaris; quoniam hanc is in rep. uiam, quæ popularis habetur, secutus est; fortasse minus erunt, hoc monitore & auctore huiusce sententiæ, mihi populares impetus pertimescendi. sin illam alteram secuti eritis, nescio an amplius mihi negocii contrahatur: sed tamen meorum periculorum rationes utilitas reip. uendicat. habemus enim à C. Cæsare, sicut ipsius dignitas, & maiorum eius amplitudo postulabāt, sententiam tanquā obsidem perpetuæ in remp. uoluntatis. intellectum est, quid interest inter leuitatem concionatorum, & animum uere popularem, saluti populi consulentem. uideo, de istis, qui se populares haberi uolunt, abesse non neminem; ne de capite uidelicet ciuium R. sententiam ferat. is & nudius tertius in custodiam ciues R. Cethegum, & P. Lentulum dedit; & supplicationem mihi decreuit; & indices hesterno die maximis præmiis affecit. iam hoc nemini dubiumq; est, qui reo custodiam, quæsitori gratulationem, indici præmium decreuit, quid de tota re, & causa iudicarit. at uero

C.Cæsar intelligit, legem Semproniam esse de ciuibus R. constitutam; qui autem reip. sit hostis, eum ciuem esse nullo modo posse: denique ipsum latorem legis Semproniæ iussu populi pœnas reip. dependisse, idem etiam ipsum largitorem Lentulum, & prodigum, non putat, cum de pernicie reip. & exitio huius urbis tam acerbe, tamque crudeliter cogitarit, appellari posse popularem. itaque homo mitissimus, atque lenissimus non dubitat P. Lentulum æternis tenebris, uinculisque mandare: & sancit in posterum, ne quis huius supplicio leuando se iactare, & in perniciem reip. posthac popularis esse possit. adiungit etiam publicationem bonorum; ut omnes animi cruciatus, & corporis, etiam egestas ac mendicitas consequatur. quamobrem siue hoc statueritis, dederitis mihi comitem ad concionem populo R. carum, atque iucundum: siue illam Silani sententiam sequi malueritis, facile me, atque uos à crudelitatis uituperatione defendetis, atque obtinebo eam multo leniorem fuisse.

MVRETVS

NVNC P. C. *Contentio duarum sententiarum inter se: altera popularior, & tutior consuli: altera consuli*

ſuli periculoſior, ſed ſalutarior reip. Vincat igitur utilitas publica.

HANC IS IN REP. VIAM, QVAE POPVLARIS HABETVR, SECVTVS EST. Ciceronis ex oratione pro Sextio uerba ſunt: Duo genera ſemper in hac ciuitate fuerunt eorum, qui uerſari in rep. atque in ea ſe excellentius gerere ſtuduerunt: quibus ex generibus alteri ſe populares, alteri optimates & haberi, & eſſe uoluerunt. Qui ea, quæ faciebant, quæq; dicebant, multitudini iucunda eſſe uolebant, populares: qui autem ita ſe gerebant, ut ſua conſilia optimo cuique probarent, optimates habebantur. Cæſarem autem popularem fuiſſe, perplurimis è Suetonio locis intelligi poteſt.

VTILITAS REIP. VENDICAT. libri ueteres, partim uendicat, partim uindicat. mihi, libere ut loquar, neutrum probatur: planeq; legendum cenſeo, uincat. ut reſpexerit ad illud dictum Curionis in cauſa tranſpadanorum, Vincat utilitas.

OBSIDEM. quæ confirmet, cum ita popularem fore, ut tamen ſemper ſit bonarum in rep. partium. ſic pro Cœlio: Habet à M. Cœlio reſp. iudices duas accuſationes uel obſides periculi, uel pignora uoluntatis.

CONCIONATORVM. eorum qui omnes uentos concionum colligere conſueuerunt.

VIDEO DE ISTIS. Notat quempiam è ſenatoribus, qui, ut popularis haberetur, eo die uenire in ſenatum noluerat: eiuſq; ſtultitiam oſtendit, qui uereatur iudicare de ijs, quos multis iam præiudicijs con-

demnarit. ei autem ex contentione anteponit Cæsarem, quem reuera popularem esse dicit, id est, studiosum salutis publicæ.

CIVES R. CETHEGVM, ET LENTVLVM. Cethegi & Lentuli nomina in plerisque ueteribus libris non leguntur: & sane delenda sunt. non enim magis de his duobus loquitur, quàm de ceteris, qui in custodiam dati erant.

IAM HOC NEMINI DVBIVM EST. argumentum ab antecedentibus.

LEGEM SEMPRONIAM. latam à C. Graccho, ne iniussu populi quisquam ciuis R. morte multaretur. at ea lex nihil pertinet ad coniuratos. amiserunt enim iura ciuium: cum eos hostes iudicarit senatus.

QVI AVTEM REIP. argumentum à repugnantibus.

IVSSV POPVLI. causæ seruiens, hoc dicit, neque enim populi iussu interfectus est Gracchus.

Legendum puto iniussu populi. nam et ita habet historiæ veritas: et ipsa Ciceronis argumentatio, ut ita legamus, exigere videtur.

IPSVM LARGITOREM LENTVLVM. hoc uitium largitionis in Lentulo alicubi notat etiam Sallustius.

SE IACTARE. popularem auram captare.

CICERO.

Quanquam P.C. quæ potest esse in tanti sceleris immanitate punienda crudelitas? ego enim de meo sensu iudico. nam ita mihi salua rep. uobiscum perfrui liceat, ut ego; quòd in hac causa uehementior sum,

non atrocitate animi moueor, (quis enim eſt me mitior?) ſed ſingulari quadam humanitate, & miſericordia. uideor enim mihi hanc urbem uidere, lucem orbis terrarum, atque arcem omnium gentium ſubito uno incendio concidentem: cerno animo ſepultam patriam, miſeros, atque inſepultos aceruos ciuiũ: uerſatur mihi ante oculos aſpectus Cethegi, & furor in ueſtra cæde bacchantis. cum uero mihi propoſui regnantem Lentulum, ſicut ipſe ſe ex fatis ſperaſſe confeſſus eſt, purpuratum eſſe hunc Gabinium, cum exercitu ueniſſe Catilinam, tum lamentationem matrũfamilias, tum fugam uirginum, atque puerorum, ac uexationem uirginum Veſtalium, perhorreſco; &, quia mihi uehementer hæc uidentur miſera, atque miſeranda, iccirco in eos, qui ea perficere uoluerunt, me ſeuerum, uehementemꝙ; præbeo. etenim quæro, ſi quis paterfamilias, liberis ſuis à ſeruo interfectis, uxore occiſa, incenſa domo, ſupplicium de ſeruis quam acerbiſſimum ſumpſerit; utrum is clemens, ac miſericors, an inhumanus & crudeliſſimus eſſe uideatur. mihi uero importunus ac ferreus, qui non dolorem

Lit. Mac. lauerit. forte, lenarit.

ſuum & cruciatum dolore nocentis, & cruciatu lenierit. ſic nos in iis hominibus, qui nos, qui coniuges, qui liberos noſtros trucidare uoluerunt, qui ſingulas uniuſcuiuſque noſtrum domos, & hoc uniuerſum reip. domicilium delere conati ſunt, qui id egerunt, ut gentem Allobrogum in ueſtigiis huius urbis, atque in cinere deflagrati imperii collocarent; ſi uehementiſsimi fuerimus, miſericordes habebimur; ſin remiſsiores eſſe uoluerimus, ſummæ nobis crudelitatis in patriæ ciuiumq́ pernicie fama ſubeunda eſt.

MVRETVS

QVANQVAM P. C. *quia lenitatis mentionem iniecerat, iccirco reprehendit ſeipſum: affirmans nullam in tanti ſceleris atrocitate uindicanda metuendam eſſe crudelitatis famam: ac tum demum ipſos in patriā crudeles fore, ſi in eis, qui de illius incendio ac uaſtitate conſilia inierunt, puniendis remiſsi ac miſericordes eſſe uoluerint.*

VIDEOR ENIM MIHI. ὑποτύπωσις *aptiſſima ad ſenatorum animos inflammandos.*

PVRPVRATVM. *prætorem, aut conſulem.*

ETENIM QVAERO. *argumentum ab exemplo ficto.*

MIHI VERO IMPORTVNVS. *non tantū, inquit, adeſſe mihi uidebitur à crudelitate, ſi quis ab*

eiusmodi seruo pœnas quam acerbißimas sumpserit: uerum etiam si quis id non fecerit, is mihi demum importunus ac ferreus esse uidebitur.

CICERO

Nisi uero cuipiam L.Cæsar, uir fortissimus, & amantissimus reip. crudelior nudius tertius est uisus, cum sororis suæ, fœminæ lectissimæ, uirum præsentem, & audientem uita priuandum esse dixit: cuius aui iussu consularem interfectum, filiumq́ eius impuberem, legatum à patre missum in carcere necatum esse dixit. quorum quod simile fuit factum? quod initum delendæ reip. consilium? largitionis uoluntas tum in rep. uersata est, & partium quædam contentio. atque illo tempore huius auus Lentuli, clarissimus uir, armatus Gracchum est persecutus, & graue tum uulnus accepit, ne quid de summa dignitate reip. minueretur: hic ad euertenda fundamenta reip. Gallos accersiuit, seruitia concitauit, Catilinam euocauit, attribuit nos trucidandos Cethego, ceteros ciues interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam uastandã, diripiendamq́ Catilinæ. uereamini, censeo; ne in hoc scelere tam immani ac nefa

rio nimis aliquid seuere statuisse uideamini : cum multo magis sit uerendum, ne remissione pœnæ crudeles magis in patriam, quàm ne seueritate animaduersionis nimis uehementes in acerbissimos hostes fuisse uideamini.

MVRETVS

NISI VERO CVIPIAM L. CAESAR. *hac ipsa de re ita commemorat secunda oratione in Antonium : L. Cæsar, auunculus tuus, qua oratione, qua constantia, qua grauitate sententiam dixit in sororis suæ uirum, uitricum tuum?*

SORORIS SVAE VIRVM. *P. Lentulum Suram.*

CVIVS AVI IVSSV CONSVLAREM INTERFECTVM. *locus hic, cum aliter antea legeretur, emendatione indigere uisus est Hieronymo Ferrario, homini erudito imprimis, ac diligenti; qui in eo libro, quo Ciceronis Philippicas emendauit, hunc quoque locum pronunciauit ita scribendum esse, ut in hisce libris legitur. sed ego hanc ipsius correctionem (libere ut loquar) nullo modo probare possum. primũ, quòd ualde recedit ab antiquorum codicum fide. deinde, quòd M. Fuluius Flaccus, de quo hic agi constat, non P. Lentuli eius, qui princeps senatus fuit, sed L. Opimij iussu interfectus est. quòd si remp. senatus Opimio commiserat: tamen senatus iussu, non autem P. Lentuli iussu, interfectus hac ratione Fuluius diceretur*

tur. præterea uix mihi persuadere possum, Ciceronem ita locutum esse, CVIVS AVI IVSSV CONSVLAREM INTERFECTVM. *dixisset potius, ut opinor, hominem consularem. non quin consularis aliquando etiam sine adiectione dicatur: sed quia hoc loco, nescio quo modo, uix satis è* Ciceronis *consuetudine dictum uidetur. at hæc in coniectura posita sunt. illud uero ita firmum, ut conuelli non possit; quòd quæ in omnibus antiquis libris, etiamq; in plerisque impressis scriptura est, ea ita præclaram sententiam efficit, ut uel tacita coarguere possit temeritatem nostram, si quicquam mutandum, aut mouendum putemus. ita igitur in eis scriptum uideo:* Nisi *uero cuipiam* L. *Cæsar, uir fortißimus, & amantißimus reip. crudelior nudius tertius est uisus cum sororis suæ, fœminæ lectissimæ, uirum præsentem, & audientem uita priuandum esse dixit: cum auum iussu consulis interfectum, filiumq; eius impuberem, legatum à patre missum, in carcere necatum esse dixit. hic nihil est, cur quisquam, mutando, aut corrigendo, ingeniosus uideri uelle debeat.* Dixit *enim* L. *Cæsar,* P. Lentulum *sororis suæ uirum uita priuandum esse: idq; confirmauit hoc argumento, quòd auus quoque suus, multo minus atroci scelere infectus, tamen iussu* Opimij *consulis interfectus fuisset. auus autem maternus* L. *Cæsaris fuerat* M. *Fuluius* Flaccus*: nam eius filiam* L. *Cæsar, huius* Lucij *pater, in matrimonio habuerat. quocirca, reiecta* Ferrarij *opinione, censeo ueterum librorum auctoritatem esse insequendam.*

FILIVMQVE EIVS IMPVBEREM. *duodeuiginti annos natum, specie excellentem. alter autem maior natu, dimicans ceciderat.*

QVORVM QVOD SIMILE FVIT FACTVM? *elegantius, ut est in ueteribus libris, detracto uerbo: Quorum quod simile factum? ut simile sit illi ex Adelphis: Nullum huius simile factum.*

LARGITIONIS VOLVNTAS. *cum C. Gracchus agros diuidere, & frumentum plebi dare instituerct.*

ET PARTIVM QVAEDAM CONTENTIO. *Quòd alii populares essent, alij optimates.*

ATQVE ILLO TEMPORE HVIVS AVVS LENTVLI. *Meminit Cicero octaua Philippica, & Valerius capite tertio libri quinti.*

VIDEAMINI. *ueteres libri, Videamur.*

CICERO

Sed ea quæ exaudio P.C. dissimulare nõ possum. iactantur enim uoces, quæ perueniunt ad aures meas, eorum, qui uereri uidentur, ut habeam satis præsidii ad ea, quæ uos statueritis hodierno die, transigenda. omnia prouisa, parata, & constituta sunt P.C. cum mea summa cura, atque diligentia, tum multo etiam maiore populi R. ad summum imperium retinendũ, & ad communes fortunas conseruandas uoluntate. omnes assunt omnium ordinũ

homines, omnium denique ætatum: plenum est forum, pleni omnes aditus huius loci, ac templi: causa enim est post urbem conditam hæc inuenta sola, in qua omnes sentirent unum atque idem, præter eos, qui cum sibi uiderent esse pereundum, cū omnibus potius, quàm soli perire uoluerunt. hosce ego homines excipio, & secerno libenter; neque enim in improborum ciuium, sed in acerbissimorum hostium numero habendos puto. ceteri uero, dii immortales, qua frequentia, quo studio, qua uirtute ad communem dignitatem, salutemq; consentiunt: quid ego hic equites R. commemorem? qui uobis ita summa ordinis consiliiq; concedunt, ut uobiscum de amore reip. certent: quos ex multorum annorum dissensione ad huius ordinis societatem, concordiamq; reuocatos, hodiernus dies uobiscum, atque hæc causa coniungit: quam coniunctionem si in consulatu confirmatam meo, perpetuā in rep. tenuerimus, confirmo uobis, nullū posthac malum ciuile ac domesticū ad ullam reip. partem esse uenturum. pari studio defendendæ reip. conuenisse uideo tribunos ærarios, fortissimos uiros, scribas

item uniuersos; quos cum casu hic dies ad ærarium frequentasset, uideo ad expectatione sortis ad communem salutem esse conuersos.

ab

MVRETVS

SED EA, QVAE EXAVDIO. *Erant, qui dicerent, etiam si senatus fortiter decreuisset, uereri se tamen, ne aliquis è cæde coniuratorum in urbe tumultus oreretur; ad quem comprimendum Cicero satis præsidij non haberet. eam suspicionem ipse nunc eleuat: ostenditq́; tantum omnium ætatum atque ordinũ in hac causa esse consensum, nihil ut tale sit extimescendum.*

ORDINIS CONSILIIQVE. *libri ueteres:* Ordinis, *auxilij*, consilijq́;.

EX MVLTORVM ANNORVM DISSENSIONE. *propter Sempronias, & Cornelias leges de iudicijs. lege Asconium.*

EVOCATOS. *lege Aurelij Cottæ.*

TRIBVNOS AERARIOS. *non magistratus, sed ordinis nomen est: ut ex Asconio colligitur. eorum munus erat, attributam pecuniam militibus dare.*

SCRIBAS. *horum munus erat, acta publica scribere, & apparere magistratibus. est autem hoc quoque ordinis nomen. Cicero: Quæ pars operæ, aut opportunitatis in scriba est; cur ei non modo merces tanta detur; sed cur cum eo tantæ pecuniæ partitio fiat? Ordo est honestus. quis negat? aut quid ea res ad hanc*

rem pertinet? est uero honestus: quòd eorum hominum fidei tabulæ publicæ periculaq; magistratuum committuntur. Distributi erant in aliquot decurias. quarum in aliqua locum sibi emere consueuerant; qui scribæ fieri uolebant. Aemilius Probus in uita Eumenis ait scribæ munus multo esse apud Graios honorificentius, quàm apud Romanos. nam apud nos, inquit, reuera, sicut sunt, mercenarij scribæ existimantur. at apud illos cōtra, nemo ad id officium admittitur, nisi honesto loco, & fide, & industria cognita: quòd necesse est, omniū consiliorum eum esse participem.

FREQVENTASSET. *ad sortiendas, ut opinor, inter se procurationis suæ partes.*

CICERO

Omnis ingenuorum adest multitudo etiam tenuissimorum. quis est enim, cui non hæc templa, aspectus urbis, possessio libertatis, lux denique hæc ipsa, & hoc cōmune patriæ solum cum sit carum, tum uero dulce, atque iucundum? operæprecium est P.C. libertinorum hominum studia cognoscere, qui sua uirtute fortunam ciuitatis consecuti, hanc uere suam patriam esse iudicant: quam quidam hinc nati, & summo nati loco, non patriam suam, sed urbem hostium esse iudicauerunt. sed quid ego huiusce ordinis homines commemorem? quos priuatæ fortunæ, quos

communis resp. quos denique libertas ea, quæ dulcissima est, ad salutem patriæ defendendam excitauit. seruus est nemo, qui modo tolerabili conditione sit seruitutis, qui non audaciam ciuium perditorum perhorrescat, qui non obstare cupiat, qui non tantum, quantum audet, & quantum potest, conferat ad communem salutis uoluntatem. quare si quem uestrum forte commouet hoc, quod auditum est, lenonem quendam Lentuli concursare circum tabernas, precio sperantem solicitari posse animos egentium atque imperitorum: est id quidem cœptum, atque tentatũ; sed nulli sunt inuenti tã aut fortuna miseri, aut uoluntate perditi, qui non ipsum illum sellæ, atque operis, & quæstus quotidiani locum, qui non cubile, ac lectulum suum, qui denique non cursum hunc ociosum uitæ suæ saluum esse uelint. multo uero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt, immo uero (id enim potius est dicendum) genus hoc uniuersum amantissimum est ocii: etenim omne eorum instrumentum, omnis opera, ac quæstus frequentia ciuium sustinetur, alitur ocio: quorum si quæstus occlusis taber-

nis minui solet, quid tandem incensis futurum fuit?

MVRETVS

SVA VIRTVTE FORTVNAM CIVITATIS. *multi libri ueteres: Qui fortuna sua huius ciuitatis ius consecuti: idq́; uerum esse arbitror. nam, consequi ius ciuitatis, probe & usitate dicitur: consequi fortunã ciuitatis, nescio, an usquam legatur.*

CIVITATIS IVS. *qui enim iustam, plenamq́; libertatem assequebantur, simul & liberi fiebant, & ciues Romani. ut qui manumittebantur uindicta.*

QVI MODO TOLERABILI CONDITIONE SIT. *seruorum quasi gradus erant: & aliorum melior, aliorum deterior conditio: ut atriensium, & ordinariorum melior, quam uicariorum & mediastinorum.*

AD COMMVNEM SALVTIS VOLVNTATEM. *quidam ueteres libri: Ad communem salutem uoluntatis.*

LENONEM QVENDAM LENTVLI. *Sallustius: Dum hæc in senatu aguntur, & dum legatis Allobrogum, & T. Vulturcio, comprobato illorum indicio, præmia decernuntur: liberti, & pauci ex clientibus Lentuli, diuersis itineribus, opifices atque seruitia in uicis ad eum eripiendum solicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui precio remp. uexare soliti erant. Cethegus autem per nuncios, familiam atque libertos suos lectos,*

& exercitatos orabat in audaciam: ut grege facto cum telis ad sese irrumperent. Appianus: Αὐτοῦ δὲ Λέντλου καὶ Κεθήγου θεράποντές τε καὶ ἐξελεύθεροι χειροτέχνας πολλοὺς προσλαβόντες, κατ' ὁπισθίας ὁδοὺς περιήεσαν ἰθὺ ἐπὶ τὰς τῶν στρατηγῶν οἰκίας, ὡς τοὺς δεσπότας ἐξαρπασόμενοι. *Idem etiam narrat Dio.*

OCCLVSIS TABERNIS. *ut cum itur ad saga: cum tumultus est in ciuitate: in luctu publico.*

INCENSIS. *erat autem futurum, ut incenderentur, si coniurati, quod moliebantur, efficere potuissent.*

CICERO

Quæ cum ita sint P.C. uobis populi R. præsidia non desunt: uos, ne populo R. deesse uideamini; prouidete. habetis consulem ex plurimis periculis, & insidiis, atque ex media morte non ad uitam suam, sed ad salutem uestram reseruatum. omnes ordines ad conseruandam remp. mente, uoluntate, studio, uirtute, uoce consentiunt. obsessa facibus, & telis impiæ coniurationis, uobis supplex manus tendit patria communis: uobis se, uobis uitam omnium ciuium, uobis arcem, & Capitolium, uobis aras penatium, uobis illum ignem Vestæ perpetuum ac sempiternum, uobis omnia templa deorum, at-

que delubra, uobis muros, atque urbis tecta commendat. præterea de uestra uita, de coniugum uestrarum, ac liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de focis uestris hodierno die uobis iudicandum est. habetis ducem memorem uestri, oblitum sui: quæ non semper facultas datur. habetis omnes ordines, omnes homines, uniuersum populum R. id quod in ciuili causa hodierno die primum uidemus, unum atque idem sentientem. cogitate, quantis laboribus fundatum imperium, quanta uirtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas, exaggeratasq; fortunas una nox pene delerit. id ne unquã posthac non modo confici, sed ne cogitari quidem possit, uobis hodierno die prouidendum est. atque hæc non ut uos, qui mihi studio pene præcurritis, excitarem, locutus sum; sed ut mea uox, que debet esse in rep. princeps, officio functa consulari uideretur. nunc antequam ad sententiam redeo, de me pauca dicam.

MVRETVS

OBSESSA FACIBVS. *personæ fictio ad animos commouendos efficacissima.*

ILLVM IGNEM VESTAE. *de quo uide Ouidium in Fastis, & Plutarchum in Numa.*

CICERO

Ego, quanta manus est coniuratorum, quam uidetis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse uideo: sed eam esse iudico turpem, & infirmam, contemptam, & abiectam. quod si aliquando alicuius furore, & scelere concitata manus ista plus ualuerit, quàm uestra, ac reip. dignitas: me tamen meorum factorum, atque consiliorum nunquam P.C. pœnitebit. etenim mors, quam illi mihi fortasse minitantur, omnibus est parata; uitæ tantã laudẽ, quanta uos me uestris decretis honestastis, nemo est assecutus. ceteris enim semper bene gestæ, mihi uni conseruatæ reip. gratulationem decreuistis. sit Scipio clarus ille, cuius consilio, atque uirtute Annibal in Africam redire, atque ex Italia decedere coactus est: ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas urbes huic imperio infestissimas, Carthaginem, Numantiamq́, deleuit. habeatur uir egregius L. Paullus ille, cuius currum rex potentissimus quondam & nobilissimus Perses honestauit: sit æterna gloria

Marius

Marius, qui bis Italiam obſidione, & metu ſeruitutis liberauit: anteponatur omnibus Pompeius, cuius res geſtæ, atque uirtutes iiſdem, quibus ſolis curſus, regionibus, ac terminis continentur. erit profecto inter horum laudes aliquid loci noſtræ gloriæ. niſi forte maius eſt patefacere nobis prouincias quò exire poſſimus; quàm curare, ut etiam illi, qui abſunt, habeant, quò uictores reuertantur. quanquam eſt in uno loco conditio melior externæ uictoriæ, quàm domeſticæ: quòd hoſtes alienigenæ aut oppreſſi ſeruiunt, aut recepti beneficio ſe obligatos putant; qui autem ex numero ciuium dementia aliqua deprauati, hoſtes patriæ ſemel eſſe cœperunt, eos, cum à pernicie reip. repuleris, neque ui coercere, neque beneficio placare poſſis. quare mihi cum perditis ciuibus æternum bellum ſuſceptum eſſe uideo: quod ego ueſtro bonorumque omnium auxilio, memoriaque tantorum periculorum, quæ non modo in hoc populo, qui ſeruatus eſt, ſed etiam in omnium gentium ſermonibus, ac mentibus ſemper hærebit, à me, atque à meis facile propulſari poſſe confido. neque ulla profecto tanta uis re-

R

perietur, quæ coniunctionem uestram equitumq; R. & tantam conspirationem bonorum omnium perfringere, & labefactare possit. quæ cum ita sint patres conscripti, pro imperio, pro exercitu, pro prouincia, quam neglexi; pro triumpho, ceterisq; laudis insignibus, quæ sunt à me propter urbis, uestræq; salutis custodiam repudiata; pro clientelis, hospitiisq; prouincialibus, quæ tamen urbanis opibus non minore labore tueor, quàm comparo; pro his igitur omnibus rebus, & pro meis in uos singularibus studiis, proq; hac, quam conspicitis, ad conseruandam remp. diligentia, nihil aliud à uobis, nisi huius temporis, totiusq; mei consulatus memoriam, postulo: quæ dum erit uestris mentibus infixa, firmissimo me muro septum esse arbitrabor. quòd si meam spem uis improborum fefellerit, atque superauerit, commendo uobis paruum meum filium: cui profecto satis erit præsidii non solum ad salutem, uerum etiam ad dignitatem, si eius, qui hæc omnia suo solus periculo conseruauerit, illum esse filium memineritis. quapropter de summa salute uestra populiq; R.P.C. de uestris coniu-

gibus ac liberis, de aris, ac focis, de fanis, ac templis, de totius urbis tectis, ac sedibus, de imperio, de libertate, de salute Italiæ, deq; uniuersa rep. decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter: habetis enim consulem, qui & parere uestris decretis non dubitet; & ea, quæ statueritis, quoad uiuet, defendere, & per se ipsum præstare possit.

MVRETVS

OMNIBVS EST PARATA. *Euripides.*
Βροτοῖς ἅπασι κατθανεῖν ὀφείλεται.
VESTRIS DECRETIS. *quid intersit senatus decretum, ac senatusconsultum, è Sex. Pŏpeio cognosces.*
SIT SCIPIO. *Africanus superior: de quo uide Liuium lib.* XXX.
IN AFRICAM REDIRE, ATQVE EX ITALIA DECEDERE. ὕστερον πρότερον.
QVI DVAS VRBES. *Vide Florum libro secundo. de ijs autem qui postea nominantur, uide Plutarchum in parallelis.*
ANTEPONATVR OMNIBVS. *De eodem in oratione pro Deiotaro ad Cæsarem: Tanto ille superiores uicerat gloria, quanto tu omnibus præstitisti.*
VT ILLI QVI ABSVNT. *huc pertinet dictum Pompeij, quod refertur libro primo de officijs.*

FINIS.

ERRATORVM CORRECTIO.

Char.	Pag.	Ver.	Delenda,	Reponenda.
12	1	6	*decurrem.*	*decurrerem,*
24	1	12	ρέα	ῥέα
29	1	8	ὤπως	ὅπως
31	2	2	ἠμᾶς	ἡμᾶς
34	1	24	Eo.	E O̓.
45	2	27	*uerus*	*uerius*
48	1	11	*obiugationibus*	*obiurgationibus*
68	2	2	*ſiccariorum*	*ſicariorum.*
71	1	2	*ætatem*	*ætate*
72	1	8	θαυματοποιών	θαυματοποιῶν
			ἀσελγεώρους	ἀσελγεστέρους
72	1	9	τῶν	τὸν
99	2	12	*accidente*	*occidente*
101	2	11	*quòd:*	*quòd,*
110	1	14	*omnis*	*omni*

Legi Bruti epistolam, eamque tibi remisi, sane non
prudenter rescriptam ad ea, quae requisieras.
sed ipse viderit. quanquam illud turpiter igno-
rat. Catonem primum sententiam putat de animad-
versione dixisse: quam omnes ante dixerant, praeter
Caesarem. et cum ipsius Caesaris tam severa fuerit,
qui tum praetorio loco dixerit; consularium putat le-
niores fuisse, Catuli, Servilii, Lucullorum, Curio-
nis, Torquati, Lepidi, Gellii, Volcatii, Figuli, Cottae,
L. Caesaris, C. Pisonis etiam, M. Acilii Glabrionis,
Silani, Murenae designatorum consulum. Cur ergo
in sententiam Catonis? quia verbis luculentioribus, et
pluribus rem eandem comprehenderat. me autem hic
laudat, quod retulerim, non quod patefecerim, quod cohor-
tatus sim, quod denique ante, quam consulerem, ipse
iudicaverim. quae omnia quia Cato laudibus extule-
rat in caelum, perscribendaque censuerat, iccirco in
eius sententiam est facta discessio.

Victi hostium duces ante currum triumphantis duci solebant. ut publicum spectaculum fructumque victoriae populus R. perciperet. tamen ut [illegible] ipso foro in Capitolium currum flectere inciperet, qui triumphabat victor in carcerem duci iubebat. Cicer. act. 5 in Verr.

C. Marius Teutones et Ambrones duobus proeliis circa Aquas Sextias delevit: in quibus caesa eorum traduntur ducenta milia et capta nonaginta. Ob eas res decretus est ipsi in senatu triumphus, quemque quod [illegible] Cimbros [illegible] delevit, à quibus ante victi fuerant primo Cn. Papirius Carbo, deinde M. Iunius Silanus, coss. tertio M. Aurelius Scaurus quarto C. Manlius et Q. Servilius Caepio procos. postremo Q. Catulus procos. qui fauces Alpium obsederat, ut hostes adventu in Italiam [illegible] cos. [illegible]. Hos C. Marius quintum cos. una cum Catulo vicit. CXL milia occidit LX milia cepit. Livius lib. 63. 65. 67. 68.

Divinis viribus ad salutem imperii natus. Pro Sextio
[illegible] patriae parentem libertatis ac reip. pro [illegible]

HENRICVS

Hoc Est Nomen Regis Invicti Caroli V. Superant[illegible]

Hisc Est Noster Rex Invictus Caesaris Vero Successor.

Hoc Est Nomen Regis ~~[illegible]~~ Imperatoris, Caroli V. Success[illegible]

Hoc est nomen Regis ignavi Caesaris viribus superati. pris

[illegible] si α est β

